GHIȚĂ IONESCU
ISABEL de MADARIAGA

HUMANITAS

OPOZIȚIA

Societatea civilă

SERIA
„SOCIETATEA CIVILĂ"

Această carte a fost editată cu sprijinul
FUNDAŢIEI SOROS PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ

Această carte este rodul colaborării dintre un specialist în ştiinţele politice şi o specialistă în ştiinţele istorice.

Ghiţă Ionescu (n. 1913), politolog britanic de origine română, este autorul a numeroase lucrări despre comunism: *Communism in Romania* (Londra, Oxford University Press, 1964), *The Politics of the European Communist States* (Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1967), *Comparative Communist Politics* (tradusă în 1992 şi de Editura Humanitas).

În cartea de faţă, Ghiţă Ionescu propune un mod original de raportare la viaţa politică. De obicei, analiza politicii este făcută din perspectiva acţiunilor guvernanţilor; aici, perspectiva este diferită: lumea politicii este cercetată din unghiul de vedere al opoziţiei.

Ghiţă Ionescu a predat la celebre universităţi britanice, printre care *London School of Economics* şi Universitatea din Manchester. Este editorul revistei *Government and Opposition* şi preşedinte al Comitetului pentru Unificarea Europeană al Asociaţiei Internaţionale de Ştiinţe Politice.

Ultima carte publicată de Ghiţă Ionescu este *Leadership in an Interdependent World*) (Londra, Longman, 1991), în care examinează acţiunile a cinci cunoscuţi oameni politici, Adenauer, de Gaulle, Thatcher, Reagan, Gorbaciov, într-o lume caracterizată tot mai mult prin interdependenţă.

Isabel de Madariaga (n. 1919) s-a remarcat prin studiile sale despre istoria Rusiei. Este formată într-o ilustră tradiţie de gîndire spaniolă şi engleză. A fost profesoară la Universitatea din Londra. Este autoarea, între altele, a cărţii *Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780.* A publicat în 1990 o istorie a domniei Ecaterinei cea Mare.

GHIŢĂ IONESCU
ISABEL DE MADARIAGA

OPOZIŢIA

Trecutul şi prezentul unei instituţii politice

În româneşte de Valeriu Mihăilă

HUMANITAS

BUCUREŞTI, 1992

Coperta seriei: Ioana Dragomirescu Mardare
Ilustraţia copertei, detaliu dintr-o fotografie de Jerry Uelsmann
apărută în revista *Sinteza*

GHIŢĂ IONESCU, ISABEL DE MADARIAGA
Opposition, Londra, Watts, 1968

ISBN 973-28-0332-0

Notă asupra ediţiei

Traducerea în limba română include şi revizuirile operate de către autori în 1977 în vederea ediţiei în limba spaniolă (*La oposición,* Madrid, Espasa-Calpe, 1977). La dorinţa autorilor, au fost păstrate în text şi pasajele eliminate în ediţia spaniolă. Acolo unde contextul şi dimensiunea fragmentelor prezente doar în ediţia în limba engleză impun o precizare specială, am indicat originea fragmentelor respective în note de subsol. Astfel, cititorul va avea o imagine completă asupra cărţii.

Prefaţă

Opoziţia politică, întocmai ca şi sistemul parlamentar din care face parte integrantă, a constituit în ultimii ani ţinta unor numeroase controverse. Ce funcţie utilă îndeplineşte ea în prezent? Este oare opoziţia verbală, reprezentată politic, la fel de eficientă ca acţiunea directă prin care diferitele grupuri sociale încearcă să-şi promoveze interesele? Acţiunea negativă a opoziţiei parlamentare şi amînarea luării unor decizii pe care le implică ea nu cumva distrag guvernul de la sarcinile sale cele mai urgente şi mai importante? Şi, în orice caz, ce semnificaţie are opoziţia în cadrul stabilit în mod constituţional?

Mărginindu-ne la spaţiul, desigur limitat, al acestei lucrări, am intenţionat mai întîi să aruncăm o privire asupra dezvoltării, rolului actual şi perspectivelor unei instituţii atît de vitale pentru funcţionarea sistemului parlamentar. În capitolul al doilea se vorbeşte despre formarea opoziţiei parlamentare ca instituţie politică, în Europa occidentală şi în Statele Unite. Cel de-al treilea capitol se referă la starea opoziţiei, acolo unde ea funcţionează în prezent, ca şi la criticile pe care le suscită, atît prin ea însăşi cît şi ca parte integrantă a sistemului parlamentar. Capitolele finale încearcă să arate cum, în statele neparlamentare — adică acolo unde opoziţia nu funcţionează — conflictul politic continuă să fie viu, chiar dacă el se desfăşoară în forme clandestine sau violente, existînd o tendinţă constantă de a-i da o formă instituţionalizată şi ordonată.

Un studiu de acest tip trebuia să combine, în mod obligatoriu, analiza istorică şi cea politică, dat fiind că însăşi istoria acestei instituţii este legată în mod inextricabil de funcţia sa politică De

aici decurge faptul că, pentru această îndeletnicire, a fost nevoie de colaborarea unui istoric şi a unui specialist în ştiinţe politice. Noi nu am încercat să oferim publicului o operă de cercetare originală, ci, din punctul de vedere al disciplinelor noastre ştiinţifice, să ne concentrăm asupra studierii unei instituţii politice esenţiale pentru modul nostru de viaţă, căreia nu i s-a acordat pînă acum atenţia pe care o merită.

Ghiţă Ionescu, Isabel de Madariaga

I
INTRODUCERE

„Dacă mi s-ar cere să ofer o singură trăsătură distinctivă a guvernării democratice, aş menţiona statutul opoziţiei."
(André Mathiot, *The British Political System*, Londra, 1958)

Liderul Opoziţiei Maiestăţii Sale din Parlamentul Marii Britanii şi al Irlandei de Nord primeşte un salariu care provine, în ultimă instanţă, din buzunarul contribuabilului. Dacă reflectăm ceva mai atent asupra celor afirmate mai sus, vom constata cel puţin două lucruri întrucîtva surprinzătoare: acest lider se află în fruntea unei instituţii, Opoziţia, care e onorată de calificativul „a Maiestăţii Sale", la fel ca şi Guvernul, iar această instituţie este considerată a fi de o asemenea importanţă pentru bunul mers al guvernării statului, încît Parlamentul a găsit de cuviinţă să-l înzestreze pe şeful ei cu un salariu, plătit pe seama banului public. Majoritatea britanicilor consideră astăzi existenţa opoziţiei ca fiind de la sine înţeleasă. Cu toate acestea, chiar şi în Marea Britanie, opoziţia este de origine relativ recentă şi există multe ţări în care nu este acceptată nu numai legitimitatea ei, ci nici măcar noţiunea de instituţie menită să se înfrunte cu guvernul în arena politică. Faptul că, în Marea Britanie, liderul Opoziţiei este un funcţionar public a cărui îndatorire constă tocmai în criticarea măsurilor luate de guvern şi al cărui succes sau eşec devine o problemă de interes public, constituie o adevărată surpriză pentru locuitorii a numeroase ţări care încă se mai străduiesc să-şi dobîndească instituţii reprezentative. Cum au ajuns englezii, oare, la această situaţie?

Intenţia noastră este de a examina în modul cel mai complet cu putinţă — în ciuda conciziei obligatorii a textului — maniera în care a luat naştere această instituţie nu numai în Marea Britanie, ci şi în alte ţări, precum şi însemnătatea şi forţa opoziţiei în momentul de faţă în lume. Concizia cărţii pretinde ca tema să fie redusă la esenţa ei şi astfel, ca în cazul oricărui subiect tratat într-un

asemenea chip, ies în evidenţă anumite trăsături de bază care ar fi putut trece neobservate dacă ele ar fi fost incluse într-un cadru mai amplu. Una dintre particularităţile temei opoziţiei este, în pofida faptului că se abordează o problemă atît de veche, existenţa a prea puţini autori care au tratat în mod exclusiv şi de sine stătător această temă. Dacă vom căuta prin cataloage sau bibliografii referiri la „opoziţie" sau la „opoziţia politică", vom întîlni foarte puţine lucrări, şi acestea marginale[1]. Rezultă, aşadar, că o temă atît de importantă nu a fost niciodată, din cine ştie ce motive accidentale, explorată sau tratată pe deplin? Ori poate că, în realitate, o asemenea temă nici nu există? Nimic din toate acestea. Adevărul este că, aproape întotdeauna, opoziţia a fost tratată într-un cadru cu mult mai amplu. În domeniul ştiinţelor politice studiul opoziţiei este inclus în studiul puterii, al guvernului, parlamentelor sau partidelor, în sociologie, în cadrul tematicii conflictului şi integrării, iar în acela al istoriei ea este cercetată o dată cu instituţiile politice şi cu rebeliunile, răscoalele sau revoluţiile. Cu alte cuvinte, dacă opoziţia nu a fost tratată în afara acestor teme mai ample, înseamnă că nu a putut să fie separată de ele.

Pe drept cuvînt, opoziţia este considerată a fi o parte esenţială a ansamblului procesului politic, în calitate de *altera pars*[2] a puterii sau a guvernului. Orice analiză a istoriei puterii trebuie, în mod

---

1 Recent pare că începe să se acorde un nou interes problemelor opoziţiei ori ale opoziţiei politice *per se*. Astfel, un scurt articol al lui Georges Burdeau, „L'évolution de la notion d'opposition", în *Revue d'histoire constitutionelle et parlementaire,* 1954, lucrările lui Kurt Kluxen, *Das Problem der politischen Opposition,* Freiburg, 1956 şi *Parlamentarismus,* Köln, 1967 şi cea a lui Robert A. Dahl (ed.), *Political Opposition in Western Democracies,* Yale, 1966, au fost urmate de o masivă teză de doctorat a lui Daniel Grandison, *L'Opposition,* Université d'Aix-Marseille, 1966. Autorii au înfiinţat în colaborare cu alţi colegi, revista de politologie comparativă *Government and Opposition* (octombrie 1965), în a cărei declaraţie de principii se afirmă că „extraordinara neglijare a opoziţiei, în special a aceleia neîncununate de succes, atît din partea istoricilor cît şi a specialiştilor în ştiinţele politice, justifică prezenţa unui for dedicat studierii sale"; revista a publicat şi continuă să publice lucrări dedicate în special acestui subiect.

2 *Altera pars* (lat.) – partea adversă (*n. trad.*):

necesar, să îmbrăţişeze şi contrapartida acesteia. Căci, din punct de vedere logic, organic şi morfologic, opoziţia este contrapartida dialectică a puterii, iar istoricii şi teoreticienii politicii nu ar putea, chiar şi dacă ar dori-o, să despartă aceşti doi fraţi siamezi, fără a se confrunta cu grava primejdie de a-i deforma pe fiecare în parte. Nici măcar filozoful dialectician, care se desfată cu spectacolul dezvoltării evolutive pe spirala tezelor, antitezelor şi a sintezelor, nu suspendă antitezele în aer spre a le putea cerceta mai în tihnă. S-ar putea spune că nu există mai multe motive pentru a studia opoziţia despărţită de putere decît pentru a investiga umbra despărţită de lumină. Astfel incît opoziţia nu este o temă falsă, ci o co-temă, care a figurat de-a lungul vremurilor în toate studiile referitoare la putere, la guvernare, politică, societate sau stare conflictuală, studii la care eseul de faţă va apela la fiecare pas.

Dar atunci, de unde şi pînă unde încercarea noastră de a privi opoziţia ca pe o temă independentă? Vă vom răspunde că o facem din trei motive. Cel dintîi are o natură subiectivă şi, de aceea, deschisă tuturor controverselor. Deoarece, aşa cum constatăm, puterea guvernelor creşte şi îşi lărgeşte mereu cîmpul de cuprindere, se cuvine ca toţi cei care studiază politica să-şi concentreze mai puţin atenţia asupra acţiunii guvernului, pentru a se interesa de mijloacele legitime ce se pot opune acestei puteri, fie şi numai din intenţii educative sau civice. Un al doilea motiv, mai puţin controversat, de natură metodologică, este acela că sociologia, antropologia şi istoria contemporană au adăugat noi dimensiuni metodelor ştiinţelor politice. Procedeul obişnuit al cercetătorilor de a se concentra asupra studierii guvernării urmînd numai optica guvernanţilor poate fi astăzi îmbogăţit cu tot ceea ce aceste discipline au adus nou în domeniul cunoştinţelor noastre cu privire la atitudinea societăţii faţă de cei care o guvernează, cu alte cuvinte, cu optica celor guvernaţi. Şi, în sfîrşit, un al treilea motiv este acela că, recent, trei ţări europene care dormitau sub stăpînirea unor regimuri autoritare şi-au creat sau şi-au readus la viaţă unele instituţii reprezentative, în vreme ce opoziţia politică a fost sau poate foarte repede să fie instituţionalizată. Ne referim astfel la Portugalia, la Grecia şi la Spania.

Studierea opoziţiei ca temă independentă

Începînd cu Niccolò Machiavelli şi cu Thomas Hobbes, toţi teoreticienii politicii au încercat să se concentreze asupra studiului puterii. Filozofii politici păreau să considere că era de datoria lor să-i ajute pe principi să dobîndească şi să utilizeze puterea iar, la rîndul lor, ei înşişi doar să-i studieze anatomia şi fiziologia, chiar şi atunci cînd puterea se ascundea sub trăsăturile Leviatanului. De bună seamă, atît Machiavelli cît şi Hobbes s-au ocupat şi cu antidoturile, cu mijloacele de apărare şi de control pe care societăţile omeneşti şi cei care le alcătuiesc, oamenii, le pot pune să acţioneze împotriva puterii. Şi alţi autori au întreprins acest demers, ba chiar într-o mai mare măsură decît dînşii. Astfel, John Locke, Bolingbroke, Montesquieu sau Benjamin Constant au fost mai preocupaţi de căile de frînare şi corectare a puterii decît de exaltarea acesteia.

Secolul al XX-lea s-a văzut pus în faţa dezvoltării marilor societăţi industriale, cu cele două categorii înrudite de probleme născute de aici: pe de o parte amplificarea sferei de responsabilitate a guvernelor şi, pe de alta, înflorirea conflictualităţii sociale ca principal motor şi ca principală problemă a vieţii politice. Apariţia monocraţiilor contemporane, cu formidabilele lor maşinării statale, i-a condus pe cei ce studiază politica să se concentreze din ce în ce mai mult asupra proliferării fenomenelor de întărire a puterii, în timp ce funcţiile specifice opoziţiei politice au ajuns nu numai să fie neglijate ci şi — adeseori chiar în mod deliberat — minimalizate.

Bineînţeles, vina aparţine ştiinţelor politice. Ele, ca toate ştiinţele de altfel, se adaptează materiei lor specifice. În însăşi desfăşurarea vieţii politice se găseşte locul în care delicatul echilibru dintre guvernanţi şi cei guvernaţi a fost rupt brutal în folosul celor dintîi. Sfera puterii s-a amplificat pe măsură ce rolul opoziţiei era în descreştere. În sînul Organizaţiei Naţiunilor Unite se pot vedea tot mai numeroase ţări în care se guvernează fără opoziţie politică. Cazul[1] Indiei a fost dintre cele mai triste şi mai neliniştitoare. Totodată, în chiar statele parlamentare există mai puţină

---

1 Trimiterea este la perioada de guvernare autoritară a Indiei de către Indira Gandhi. (*nota red.*)

încredere în valoarea opoziţiei politice şi acesteia i se acordă un interes mai redus. Opoziţia a pierdut teren dintr-o serie de motive pe care le vom examina mai tîrziu, cu toate că am putea menţiona aici, de exemplu, impactul mijloacelor de comunicare în masă şi al partidelor politice de masă; se mai constată, de asemenea, creşterea consensului.

Dar, cu toate acestea, nu este mai puţin adevărat că şi modul în care este studiată politica influenţează atitudinea unei societăţi date faţă de propria sa viaţă politică. Era şi firesc, de exemplu, ca investigarea politicii contemporane să se fi concentrat mai cu seamă asupra guvernului însuşi (cuvîntul *government,* din engleză, trebuie să o spunem în treacăt, reprezintă în acelaşi timp numele pentru conducerea politică a statului, cît şi denumirea sub care se obişnuieşte a fi desemnată ştiinţa politicii ca obiect de studiu în universităţile tradiţionale din Marea Britanie şi din Statele Unite ale Americii), decît asupra forţelor şi activităţilor care îi impun limite şi îl controlează, care intră în conflict cu el şi încearcă să îi corecteze acţiunile. Cu siguranţă că sarcina guvernelor devine cu fiecare zi tot mai complexă şi, cu cît studiem mai mult schimbătoarele modele ale luării deciziilor şi modalităţile în care se poate ajunge într-o comunitate omenească la participare şi, în special, la consens, cu atît mai profundă şi mai clară devine pentru noi înţelegerea noului stil în politică. Datorită chiar acestui lucru însuşi studiul opoziţiei ar trebui însă să se adapteze la politica vremurilor noastre; pentru că, tot astfel cum studierea puterii şi fascinaţia exercitată de aceasta sporeşte în mod inevitabil dorinţa de a poseda puterea la cei atraşi de politică, studierea opoziţiei ar trebui să ne întipărească în minte şi în suflet şi să ne stimuleze dorul nestins de libertate şi starea de spirit nonconformistă, simţăminte ce constituie resorturile omeneşti ale reacţiei împotriva dominaţiei şi a constrîngerii.

Mergînd pe urmele trasate de rapidele progrese înfăptuite de sociologie de-a lungul secolului precedent, antropologia şi sociologia politică au îmbogăţit şi au aprofundat cunoştinţele noastre despre societăţile politice. În secolul al XIX-lea, studiile politice se concentrau mai cu seamă asupra statului şi a instituţiilor sale, ca şi asupra teoriilor care îi explicau originile, funcţiile şi metodele. Astăzi, atenţia politologilor se concentrează asupra societăţii

însăşi, ca întreg. Problematica actuală a politicii constă în studierea relaţiilor dintre stat şi societate, a complexei interacţiuni dintre guvernanţi şi cei guvernaţi. Această interacţiune este, la rîndul ei, rezultatul unei complexe reţele de interrelaţii, născute din existenţa — înlăuntrul unei unităţi teritoriale aflată sub conducerea unei aceleiaşi autorităţi politice sau a nici uneia — a multiplelor grupuri sociale, interese, forţe politice şi valori. Privită din această perspectivă, exercitarea puterii a încetat să mai constituie problematica principală a studierii activităţilor politice.

Conflictul reprezintă un dat peren şi inerent relaţiilor dintre oameni. Antropologii vorbesc despre tot soiul de conflicte, inclusiv în societăţile acefale, cu alte cuvinte în acele societăţi în care exercitarea puterii nu a fost încă introdusă. Datorită stărilor de tensiune dintre forţele şi tendinţele opuse, asemenea societăţi sînt însă la fel de dinamice ca şi acelea în care opoziţia se concentrează împotriva sursei centrale a puterii. În acest mod, integrarea şi ruptura, conflictul şi consensul, puterea şi opoziţia s-au transformat în principalele obiecte de studiu ale sociologiei politice.

Studiul opoziţiei ca instinct

În realitate, „opoziţia" reprezintă un instinct adînc înrădăcinat în natura omenească şi mai mult sau mai puţin controlat sau reprimat, potrivit măsurii în care societatea în care trăim tolerează manifestarea sa deschisă. Astfel se explică aceste aversiuni, în aparenţă nemotivate, ale căror cauze, datorate diferenţelor de caracter şi de temperament, sînt într-atît de profunde, încît scapă propriei noastre cunoaşteri de sine. Acest tip de ostilitate instinctivă şi emoţională faţă de idei, persoane şi obiecte are în multe limbi o denumire specială — *contrariness, Widerspruchsgeist* — care îl deosebeşte de dezacordul întemeiat pe argumente, însă căruia — în atîtea rînduri — această primă reacţie instinctivă îi transmite energie şi vitalitate.

Dacă instinctul de ostilitate este unul dintre izvoarele opoziţiei, fratele său geamăn, cealaltă faţă a monedei este instinctul libertăţii. Omul lăsat în voia lui este un anarhist. În cadrul limitat al posibilităţilor sale materiale, el este liber să-şi aleagă acţiunile. Adică poate să vîneze, să doarmă, să mănînce, să se mişte, după

bunul său plac. Ostilitatea lui faţă de tot ceea ce este străin provine în parte din faptul că necunoscutul acesta poate reprezenta o ameninţare pentru propria sa libertate. Atunci cînd omul începe să trăiască în societate, este nevoie ca instinctul său de libertate să fie domesticit. El va trebui să renunţe parţial la libertate, dacă nu doreşte să se izbească prea mult de libertatea celorlalţi. Însă omul se va strădui întotdeauna să-şi păstreze cît mai multă libertate şi, întotdeauna, în orice societate va exista un echilibru inconstant între doza de libertate care îi poate fi lăsată individului şi cea la care el însuşi trebuie să renunţe pentru ca respectiva comunitate să existe în continuare ca atare. În sînul acelei comunităţi, acolo unde libertatea fiecăruia se obţine întotdeauna cu preţul limitării libertăţii celorlalţi, se vor ivi deci la fiecare pas tensiuni provocate de către persoanele care încearcă să depăşească limitele impuse.

Acest dublu impuls, de ostilitate şi de libertate, se izbeşte în mod inevitabil de două dintre trăsăturile fundamentale ale oricărei societăţi organizate: necesitatea existenţei autorităţii pe de o parte şi aceea a supunerii pe de altă parte. Dezvoltarea acestor relaţii implică existenţa unui grup îndeajuns de mare pentru ca unii să comande iar ceilalţi să le dea ascultare şi a unui ţel fundamental, comun pentru întregul grup. În societăţile prepolitice, relaţiile de autoritate şi de supunere nu îmbracă în mod necesar o formă instituţionalizată. Deciziile pot fi luate în mod colectiv sau impuse de către cel mai puternic, după împrejurări; iar înţelegerile se încheie după un model verificat de tradiţie, în funcţie de caracterul oamenilor şi de tipul de problemă care urmează a fi rezolvată.

Însă, numai cu excepţia unei tiranii depline, impusă prin teroare, supunerea voluntară a celor guvernaţi reprezintă o condiţie necesară pentru exercitarea legitimă a autorităţilor şi această supunere voluntară trebuie să fie manifestă; astfel încît, chiar şi în societăţile primitive, pot fiinţa anumite mecanisme destinate a îngădui exprimarea diverselor opinii şi aflarea simţămîntului general al comunităţii. Pe măsură ce societăţile devin mai complexe, problemele lor se diversifică, iar instituţiile lor sporesc ca dimensiuni şi complexitate. Diferitele grupuri sociale capătă conştiinţa intereselor lor comune în cadrul comunităţii şi încearcă să le dea

expresie, ceea ce le pune în situaţia de a intra în conflict cu alte grupuri, conştiente şi acestea de propriile lor interese.

Opoziţia ca instituţie

Dacă formele sub care se pot înfăţişa conflictele omeneşti sînt nenumărate, tipul mult mai restrîns de manifestări grupate de obicei sub denumirea de conflicte politice îmbrăţişează, de asemenea, o sferă foarte amplă. Conflictul politic are două surse. Una dintre acestea este ciocnirea de interese dintre diversele forţe ale unei societăţi. Cu cît societatea este mai dezvoltată, cu atît mai conştiente şi mai active sînt numeroasele forţe sau grupuri care contribuie prin activitatea lor la funcţionarea ei şi în fapt îi asigură viabilitatea. Cea de a doua sursă este conflictul de valori (credinţe, idei, atitudini, obiceiuri) dintre diferitele categorii de persoane ce vieţuiesc împreună în aceeaşi societate, ca şi dintre toate aceste categorii pe de o parte şi cei care deţin puterea politică, pe de altă parte. Aceste două forme de conflict există în orice societate şi, pe măsură ce societatea devine mai complexă, ele impun fiinţarea unor modalităţi de exprimare politică. Dacă nu sînt create supape de siguranţă, conflictul politic va răbufni violent în cele din urmă. Conflictul de interese va ajunge, în cele din urmă, să se materializeze şi să se exprime prin intermediul restricţiilor pe care grupurile sau asociaţiile mai importante ale unei societăţi le pot impune funcţionării statului, pe căi ce pot fi sau nu politice. Conflictul de valori îşi va găsi expresia în dreptul oricărui grup sau individ de a nu gîndi în consonanţă cu ideile şi acţiunile statului şi de a se manifesta cu metode politice sau de altă natură.

Opoziţia politică, în sensul în care noi folosim aici acest termen pentru a o deosebi de simplul conflict, este forma cea mai avansată şi mai instituţionalizată a conflictului politic. Tocmai de aceea s-ar cuveni să utilizăm această denumire pentru acele situaţii în care opoziţiei nu numai că i se îngăduie să funcţioneze, ci, în fapt, i se şi încredinţează o anumită funcţie. În acest fel, opoziţia se transformă într-o adevărată instituţie, ca parte a unei vaste serii de alte instituţii pe care ea însăşi se bazează şi fără a căror prealabilă existenţă şi funcţionare nu ar putea nici să existe şi nici

să funcţioneze. Opoziţia politică devine astfel instituţia care încununează o societate politică pe deplin dezvoltată instituţional şi trăsătura distinctivă a acelor societăţi politice care sînt cunoscute sub denumiri ca: societate democratică, liberală, parlamentară, constituţională, pluralist-constituţională sau chiar societate deschisă sau liberă. Prezenţa sau absenţa opoziţiei politice instituţionalizate poate astfel deveni criteriul de clasificare a societăţilor în liberale sau dictatoriale, democratice sau autoritare, constituţional-pluraliste sau monolitice.

Ca instituţie, opoziţia politică are o istorie; este semnificativ faptul că, în ultimul timp, după ce au stabilit ingenioase serii de prototipuri, modele şi sisteme de societăţi omeneşti, sociologii politici s-au întors la istoria politică drept argument al propriilor lor descoperiri. Astfel, Talcott Parsons, unul dintre întemeietorii sociologiei politice moderne, clasifică în ultimele sale lucrări societăţile în concordanţă cu criteriile istorice, făcînd distincţie între societăţile *arhaice* şi cele *moderne*. Aceste din urmă societăţi, susţine autorul, încep să apară în Europa în secolul al XVII-lea, prin transformarea treptată a instituţiilor care mai supravieţuiesc Evului Mediu (parlamente şi monarhii), sub impulsul schimbărilor economice şi sociale, şi avansează pas cu pas şi cu rezultate diferite în Anglia, Franţa şi Olanda.

Procesul lent de instituţionalizare a conflictului politic a ajuns la deplina sa dezvoltare în veacul al XIX-lea. Apariţia regimurilor parlamentare care includeau printre principalele lor instituţii o opoziţie politică pe deplin dezvoltată a coincis, mai cu seamă în Franţa, cu procesul de separare a puterilor în stat. Instituţiile ce condiţionează existenţa unei opoziţii politice reprezintă *momente* din evoluţia politică a societăţilor omeneşti. Uneori, aceste instituţii iau naştere în acelaşi timp, alteori succesiv; ele pot să dispară sau să supravieţuiască; unele societăţi, de fapt, majoritatea, nu ajung niciodată la nivelul de dezvoltare instituţională ce permite libera funcţionare a unei opoziţii politice.

Noi ne propunem să examinăm aici, deşi succint, apariţia unora dintre condiţiile esenţiale pentru existenţa unei opoziţii politice constituţionale în ţările şi în epocile unde s-a produs acest lucru, în primul rînd în Europa occidentală şi în Statele Unite, în secolele XVIII–XIX. Încă de la apariţia şi libera sa funcţionare pe

ambele ţărmuri ale Oceanului Atlantic, sistemul parlamentar occidental a fost considerat — de către cea mai mare parte a politologilor occidentali — drept obiectivul teleologic al oricărui proces politic. Este desigur posibil, iar autorii împărtăşesc această părere, ca structurile pluralist-constituţionale să rămînă consacrate în istorie drept mecanismul optim de salvgardare a libertăţii politice şi demnităţii omului modern. Aceste structuri nu vor da însă rezultate pretudindeni şi întotdeauna. Astăzi lumea se află împărţită în tabere, în concordanţă cu doctrina socială şi politică a statelor ce le alcătuiesc. Viitorul ne poate aduce schimbări tehnologice care să modifice funcţionarea societăţilor omeneşti, iar centrele mondiale de putere se pot muta de pe un continent pe altul. Ceea ce a funcţionat eventual rezonabil în civilizaţia industrială occidentală şi creştină este posibil să nu convină altor societăţi, cu tradiţii şi probleme diferite. Avînd toate aceste lucruri constant prezente în minte, ne putem întreba dacă instituţiile politice occidentale — şi, în centrul lor, opoziţia politică — aşa cum le cunoaştem noi astăzi, vor continua să fie caracteristice doar pentru istoria politică europeană sau nord-americană ori, dimpotrivă, dacă urmează să fie adoptate şi de către alte state în forme diferite, în măsura în care condiţiile vor continua să le fie favorabile.

În cel de al doilea capitol vom încerca să expunem pe scurt procesul istoric de instituţionalizare a opoziţiei politice. Pentru acestea, va trebui să ne referim la alte elemente de bază ale statului pluralist-constituţional, în absenţa cărora opoziţia politică nu ar putea să funcţioneze. Aceste elemente sînt: o forţă socială modernă — opinia publică; o teorie — aceea a reprezentării, care nu poate fi separată de teoria suveranităţii; o instituţie politică — parlamentul şi, în sfîrşit, grupările politice moderne reprezentate de partide. Unele dintre aceste elemente existau, uneori purtînd alte denumiri, cu multă vreme înainte de a se vedea reactualizate în secolele XVIII şi XIX şi continuă şi astăzi să existe. Au fost şi mai sînt încă societăţi politice care se bizuie pe un sistem de reprezentare, pe un parlament, pe partid ori pe opinia publică, sau chiar pe cîte două ori mai multe dintre aceste elemente. Numai în cadrul sistemului coerent pluralist-constituţional al democraţiilor occidentale au putut însă să se unească şi să se integreze reciproc.

Capitolul al treilea încearcă să examineze situaţia opoziţiei politice în statele constituţional-pluraliste din cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea şi raţiunile pentru care această opoziţie pare să-şi irosească o parte din însemnătate. Ca instituţie, ea a pierdut teren sub raportul numărului de ţări în care funcţionează; acolo unde încă mai funcţionează, ea suferă de o lipsă de vitalitate care îi preocupă pe politicieni şi pe autorii de tratate. Acest fapt a ajuns să stimuleze atît studierea posibilelor reforme necesare în cadrul parlamentelor, sistemelor electorale şi mecanismelor de decizie, cît şi analiza formării opiniei publice şi rolului mijloacelor de informare în masă.

Capitolul al patrulea va trata despre societăţi în care nu funcţionează opoziţia politică, dar conflictele de interese şi de valori se exprimă prin alte mijloace. Asemenea state lipsite de opoziţie se pot împărţi în trei grupuri. În cel dintîi, inexistenţa opoziţiei politice ca instituţie este un fapt în sine fără implicaţii teoretice. În cel de-al doilea grup, guvernul aflat la putere nu admite opoziţia politică nici în teorie şi nici în practică, chipurile de dragul unor înalte ţeluri naţionale. În cel de al treilea, opoziţia politică este respinsă atît în teorie cît şi *de facto*, în numele unei societăţi lipsite de clase şi apolitice. Aşadar, trebuie să ne întrebăm ce forme adoptă controlul social şi divergenţele de interese în aceste trei tipuri de state lipsite de opoziţie.

II
INSTITUŢIONALIZAREA OPOZIŢIEI

Instituţiile politice ale lumii occidentale au evoluat pornind atît de la un anumit număr de teorii coincidente sau aflate în conflict, cît şi de la problemele practice născute din dificultatea de a adapta aceste teorii la o realitate în permanentă schimbare. Moştenirea occidentală provenea în primul rînd de la Grecia antică şi Roma, unde au fost experimentate atîtea dintre instituţiile contemporane; apoi de la Biserica creştină occidentală, de unde derivă atîtea proceduri încă actuale şi din sistemul politic pluralist al feudalismului, care a întărit şi a dezvoltat un nou concept de drept — creaţie a omului, spre deosebire de acela dat de Dumnezeu — şi a facilitat trecerea de la teoria teocratică a puterii la aceea reprezentativă. Acest proces a durat mai multe secole şi pe parcursul său au existat şi unele instituţii care au luat naştere între timp, unele doar pentru a decădea apoi fără a ajunge la maturitate, pe cîtă vreme altele au fost pur şi simpu distruse. Ceea ce cunoaştem astăzi sub denumirea de sistem parlamentar, avînd printre elementele sale fundamentale opoziţia politică, nu este altceva decît rezultatul, pe de o parte, al evoluţiei istorice a propriilor instituţii, iar pe de alta al realizării unei combinaţii specifice între acestea.

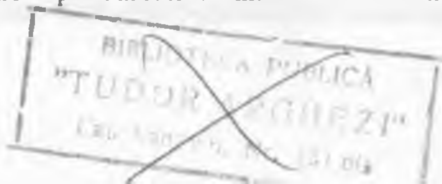
Sistemul modern înmănunchează laolaltă trei dintre principalele funcţii politice: aceea de a crea dreptul şi de a controla aducerea la îndeplinire a legilor de către guvern; aceea de a exprima în mod organizat opiniile societăţii, atît ale minorităţii cît şi ale majorităţii; aceea de a numi sau de a destitui guvernul. Instituţiile însărcinate cu una sau cu alta dintre aceste funcţii au existat şi mai înainte, nu neapărat împreună; contopirea lor într-un ansamblu coerent este rezultatul procesului de instituţionalizare politică din Europa occidentală şi America de Nord, proces care a avut loc

spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începuturile secolului al XIX-lea.

În Roma antică a existat o instituţie care s-a apropiat de ideea modernă a unei opoziţii instituţionalizate şi este foarte instructiv să examinăm motivele eşecului ei final. Tribunii romani (mai întîi doi, mai tîrziu zece la număr), aveau dreptul de veto (*intercessio*), în numele Adunării Plebeilor, împotriva măsurilor adoptate sau propuse de către Senat, ca şi pe acela de a-i urmări în justiţie pe magistraţii care încercau să aducă la îndeplinire asemenea măsuri, în ciuda veto-ului. Aşadar, tribunii reprezentau în fapt organele prin intermediul cărora poporul se putea opune deciziilor guvernanţilor. Rolul lor era însă esenţialmente negativ, ei fiind lipsiţi de puterea necesară pentru a face propuneri sau a lua decizii. Romanii făceau în felul acesta distincţia dintre *imperium* sau facultatea de a lua decizii şi *potestas* sau *tribunicia potestas*, adică facultatea de a li se opune. Însă, în afară de aceasta, în practică, puterile tribunatului mai erau limitate din trei motive. Cel dintîi era de procedură, întrucît arareori se putea ajunge la un vot unanim, iar guvernarea putea să manevreze în scopul de a-i învrăjbi pe tribuni. Cel de-al doilea provenea din caracterul social al reprezentării pe care ei o aveau de îndeplinit, întrucît, de vreme ce reprezentau plebea împotriva patricienilor, pe măsură ce plebeii au fost absorbiţi de către clasele superioare tribunii şi-au pierdut treptat tocmai ceea ce însemnase de fapt funcţia lor[1]. Cea de a treia şi cea mai însemnată limitare a fost reprezentată de însăşi incapacitatea tribunilor de a putea îmbina *potestas* cu *imperium*. Ei aveau dreptul de a se opune însă nu puteau să şi propună, iar sforţările fraţilor Grahi de a impune Senatului politica născută în Adunarea Plebeilor nu au reuşit să facă altceva decît să ducă la zdruncinarea propriei instituţii şi să precipite absorbţia tribunilor de către Senat. Neutralizarea totală a tribunatului s-a petrecut în cele din urmă atunci cînd Augustus, fiind deja numit *principe* (posedînd, cu alte cuvinte, *imperium*-ul), a obţinut în acelaşi timp şi *tribunicia potestas*.

---

1 A se vedea D.E. Adcock, *Roman Political Ideas and Prac ice*, în care este oferită o relatare — poate întrucîtva emfatică — a acestei tranziţii socio-politice.

Cercul fusese astfel închis: *tribunicia potestas* nu putea să se amestece cu *imperium* fără a fi absorbită de acesta din urmă. Valoarea esenţială a tribunatului era, după cum o reaminteşte Bertrand de Jouvenel, aceea „că poporul se vedea apărat de către cei care nu aspirau să-i devină stăpîni. Rolul celui ce exercită puterea este cu totul altul decît al aceluia care îi combate abuzurile, iar amîndoi trebuie să rămînă separaţi "[1]. Această apreciere coincide cu observaţia lui Jean-Jacques Rousseau după care tribunatul „a degenerat în tiranie în clipa cînd a uzurpat puterea executivă, faţă de care pînă atunci era numai moderator şi a pretins să şi facă legile pe care era destinat să le apere". Această incapacitate a arhaicei opoziţii instituţionale romane de a participa la facerea legilor era derivată în bună măsură din faptul că viaţa politică romană nu dezvoltase instituţiile şi procedurile necesare pentru a schimba guvernarea într-o manieră legală şi paşnică, pregătind în acest fel noi elemente pentru o eventuală participare la viitoarea guvernare; iar o instituţie care nu găseşte sprijin la celelalte instituţii se perverteşte şi cu timpul dispare.

Atît în plan teoretic cît şi în practică, Biserica Occidentului a avut o înrîurire foarte puternică, chiar dacă şi contradictorie, asupra dezvoltării instituţiilor politice. Conceptul esenţialmente creştin al societăţii politice privită ca o comunitate a credincioşilor, a cărei suveranitate se întemeiază pe Papa de la Roma, nu a îngăduit supuşilor ei o altă opţiune decît obedienţa. Există însă trei aspecte — şi nu de acelaşi ordin calitativ — prin care Biserica avea să se dovedească un puternic agent de impulsionare a sistemului de instituţii politice din care opoziţia însăşi face parte.

În filozofia creştină, guvernarea lumii era încredinţată de către Dumnezeu reprezentanţilor săi pe pămînt, preschimbaţi astfel în izvor al oricărei autorităţi sociale, spirituale şi temporale. Însă monarhii teocratici erau în acelaşi timp şi vicari ai lui Hristos pe pămînt, cărora li se dăduse în grijă să vegheze asupra soartei poporului. Era de-a dreptul inevitabil să se angajeze o bătălie între cele două concepţii cu privire la suveranitate, cea spirituală şi cea temporală, bătălie purtată de-a lungul secolelor cu spada şi cu pa-

---

1 Bertrand de Jouvenel, „The Means of Contestation", *Government and Opposition*, I, nr.2, ianuarie 1966, pp. 160–161.

na, de către papi şi împăraţi. Pe tărîm practic, conflictul dintre aceste două autorităţi a împiedicat consolidarea unei monarhii universale şi a deschis calea pentru dezvoltarea naţiunii şi a statului. În plan teoretic, această luptă a dus la o constantă revizuire a pretenţiilor ambelor părţi. Sub influenţa teoriei politice aristotelice, în secolul al XIII-lea dezbaterea a ajuns să ia amploare, pentru a face loc conceptului suveranităţii politice sau legislative a poporului. Biserica a mai avut încă un rol de jucat în sînul statului medieval, ea fiind cea mai puternică dintre instituţiile ce convieţuiau în cadrul său. Biserica era, într-o societate militară şi rurală, un mare proprietar de pămînt printre atîţia alţii; în virtutea suveranităţii spirituale, ea a reclamat propria sa jurisdicţie asupra pămînturilor şi vasalilor săi, cît şi asupra vieţii morale şi spirituale a supuşilor stăpînirii seculare. Conflictul dintre puterea spirituală şi cea temporală, angajat pe plan internaţional între papi şi împăraţi, se repetă la scară mai mică între Biserică şi guvernanţii laici.

Chiar dacă teoria eclèziastică a organizării sociale nu a promovat tipul de instituţie a cărei dezvoltare ne interesează pe noi, guvernarea internă a Bisericii s-a dovedit de mare importanţă pentru perpetuarea sau pentru implantarea anumitor proceduri care au ajuns să treacă şi în lumea seculară. Biserica a crescut în sînul Imperiului roman, a utilizat limbajul Imperiului roman de Apus şi a instituit, spre a se guverna pe sine însăşi, forme derivate din acelea aflate în vigoare în lumea care i-a însoţit cei dintîi paşi. Conciliile în care se luau decizii asupra dogmei sau a guvernării Bisericii au fost considerate drept moştenitoare ale vechilor *concilia* romane, care administrau provinciile imperiului. Primul care a pronunţat cuvîntul „reprezentare" în sensul său modern a fost Tertulian, atunci cînd a descris cele dintîi concilii creştine[1]. Atît în Europa de răsărit cît şi în cea de apus, convocarea periodică a sinodurilor a servit drept exemplu pentru adunările *stărilor*. Biserica a mai păstrat şi a dezvoltat practici atît de vitale pentru evoluţia instituţiilor politice cum sînt alegerile, votul secret, diferite-

1 O. Hintze, *Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräs ıtativverfassung*, p. 134. A se vedea şi Georges de Lagarde, „Les théor .es représentatives des XIV-XV siècles et l'Église", *X-e Congrès International des Sciences Historiques, Roma, 1955*, Louvain, 1958.

le tipuri de votare — de la majorităţile bazate pe funcţie şi autoritate (*senior pars*) şi pînă la majorităţile calificate (două treimi) sau simple (*maior pars*, aplicabilă cu începere din secolul al XII-lea în conclavurile papale, în care toţi cardinalii erau egali între ei) şi, în cele din urmă normele scrise ale guvernării interne şi procedurile respective, ca, de pildă, ale ordinelor monastice (constituţiile). Multe dintre aceste proceduri au trecut apoi la asociaţii şi organizaţii de rang inferior guvernului. Comune rurale, municipii urbane, confrerii, bresle şi corporaţii de tot soiul au învăţat să-şi administreze afacerile în concordanţă cu asemenea proceduri, fie ele scrise sau nescrise.

Dacă teoria teocratică a guvernării nu era propice dezvoltării instituţiilor reprezentative şi nici a opoziţiei politice, societatea, aşa cum se cristalizase în feudalism, le-a pregătit drumul pentru apariţia lor ulterioară.

În teoria teocratică a guvernării, regele era sursa legii şi în consecinţă deasupra Legii „date poporului". O dată cu dezvoltarea feudalismului, societate de natură esenţialmente contractuală şi prin aceasta întemeiată pe principii de drept, monarhul, prin condiţia sa de principe feudal, era limitat de către legea pe care el însuşi o dăduse şi pe care nu trebuia să o dea decît cu consimţămîntul nobililor. Izvorul ultim al puterii legislative a încetat astfel de a mai fi guvernantul singur, pentru a ajunge să fie reprezentat de guvernant împreună cu comunitatea, cu toţii acţionînd de comun acord; instituţiile au fost şi ele reformate sau au apărut altele noi, cu scopul de a duce la bun sfîrşit noua funcţie legislativă, chiar şi atunci cînd — în această etapă — ele erau încă lipsite de puterea de a controla guvernul[1]. Pe lîngă aceasta, adunările — consilii, diete, *cortes*, şi parlamente — au servit de asemenea şi pentru a exprima opiniile diferitelor straturi ale populaţiei, reunite în scopul participării la procesul politic, fie în persoană (nobilimea), fie prin intermediul unor reprezentanţi (oraşe ş.a.m.d.).

Constituţionalismul medieval nu era îndeajuns de puternic pentru a putea suporta tensiunile la care a ajuns să-l supună dez-

---

1 A se vedea W. Ullman, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, Londra, 1961, *passim*.

voltarea noilor state europene şi mişcarea crescîndă în favoarea reformei religioase care a culminat în secolul al XVI-lea. Războaiele cronice şi rivalităţile dinastice pretindeau o concentrare progresivă a autorităţii statale în mîinile monarhului. În lupta dintre monarhia teocratică şi sistemul feudal de limitări legale şi contractuale ale puterii legislative, victoria revenea cel mai adesea celei dintîi. Înfruntarea aceasta a durat veacuri de-a rîndul, iar absolutismul monarhic a atins apogeul la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, chiar în ajunul răsturnării sale în multe ţări. Absolutismul regal era foarte departe de a fi nepopular şi, adeseori, se bizuia pe aprobarea celor lipsiţi de privilegii, ale căror poziţii şi însemnătate se aflau în creştere, o dată cu dezvoltarea comerţului şi cu ponderea nou dobîndită de către oraşe în economia naţională. Ca sistem politic însă, absolutismul regal nu a produs efectiv mijloace instituţionale de limitare şi controlare a utilizării puterii, ca să nu mai pomenim de lipsa formelor de participare la procesul legislativ. Dar, pe de altă parte, nici nu trebuie să se confunde vreodată absolutismul prinţilor cu tirania. Cîrmuitorul era limitat în exercitarea puterilor sale de o serie de garanţii, tangibile ori intangibile, de un anumit număr de norme şi de proceduri, corespunzătoare noţiunii — încă prost definite — de lege fundamentală[1] şi, în plus, nu lipseau nici obstacolele financiare, sociale şi instituţionale aflate în calea utilizării absolut arbitrare a puterii. În multe ţări supravieţuiau rămăşiţe ale instituţiilor medievale, foarte adesea lipsite de semnificaţie politică, dar uneori capabile încă să exercite un anumit control asupra guvernantului şi să-l oblige să respecte o serie de formalităţi în exercitarea puterilor sale.

Acolo unde constituţionalismul medieval a supravieţuit, adaptîndu-se schimbărilor şi împrejurărilor economice, sociale, politice şi religioase, el a oferit canale instituţionale care să accepte noile idei şi a croit drum participării unor cercuri mai largi ale populaţiei la toate instanţele procesului politic. Acolo unde a triumfat absolutismul şi în special acolo unde statul se dovedea a

---

1 A se vedea Spania, unde moştenitorul tronului trebuia să fie recunoscut de către *cortes*-uri. Necesitatea acestei proceduri a fost admisă de Carol al III-lea în secolul al XVIII-lea.

avea o mai mare soliditate şi vigoare, dorinţa crescîndă de schimbare a trebuit să se manifeste într-o manieră mai violentă[1]. În ambele tipuri de societate şi-a făcut apariţia însă şi a căpătat importanţă politică de-a lungul secolului al XVIII-lea o nouă forţă socială, opinia publică, adică tocmai canalul prin care forţele unei societăţi intervin în viaţa ei politică şi îi modelează instituţiile.

Apariţia opiniei publice

Noţiunea de opinie publică este astăzi ceva atît de familiar în Occident încît nici măcar nu ne mai dăm seama cît de recent s-a născut şi a dobîndit ea forţa şi mijloacele necesare pentru a influenţa viaţa politică, fiind considerată drept unul dintre elementele sale legitime. Dat fiind că „opinia publică" înseamnă cu totul altceva decît existenţa anumitor persoane care gîndesc şi deliberează în particular, pentru ca ea să ia fiinţă este nevoie să fie îndeplinite anumite condiţii. Trebuie să se găsească, mai înainte de orice, îndeajuns de mulţi indivizi care să-şi exercite dreptul de a judeca realitatea. În plus, este nevoie ca aceştia să fie capabili să comunice între ei — atît verbal cît şi în scris — şi trebuie să aibă la dispoziţie suficient de multe informaţii, dobîndite sau primite pe diverse canale pe care să le poată evalua individual. Şi, în sfîrşit, este nevoie ca ei să aibă o concepţie cu privire la interesele statului şi ale societăţii, mai largă şi mai flexibilă decît aceea mărginită de fruntariile parohiei, ale breslei sau ale castei sociale din care fac parte, ca şi mijloacele de a-şi extinde influenţa la toate nivelurile.

În lumea medievală, „opinia publică" nu exista ca forţă politică şi nu este cîtuşi de puţin surprinzător să vedem cum ea şi-a făcut apariţia în strînsă legătură cu creşterea numărului, bogăţiei şi puterii acelei categorii de persoane care se potriveşte cel mai

---

1 „Drumul care duce de la un *point d'appui* (punct de sprijin) teocratic la guvernarea constituţională este însîngerat de revoluţii, care sînt pietrele sale de hotar; drumul care duce de la punctul de sprijin feudal la constituţionalism este marcat de o evoluţie neîntreruptă" (Ullman, *op. cit.*, p. 24).

puţin cu modelul feudal: capitalistul şi întreprinzătorul. Activitatea acestui nou tip uman era esenţialmente individualistă: urmărirea profitului, pretutindeni acolo unde ar fi fost cu putinţă să-l dobîndească. Natura funcţiei acestor oameni (aceea de a transporta, de a face schimb) îi înzestra cu un dinamism neobişnuit comparativ cu modul de viaţă sedentar al ţăranului sau al proprietarului de pămînt; însăşi activitatea lor le-a lărgit orizontul şi le-a sporit cunoştinţele. Ei aveau nevoie de informaţii cu privire la pieţe, preţuri, drumuri comerciale, navigaţie, descoperiri geografice, războaie, calamităţi naturale, vreme, climă şi evenimente politice petrecute la mari depărtări, astfel încît aceşti oameni au făcut tot ce le-a stat în putinţă ca să le capete.

În afară de aceasta, într-o epocă precumpănitor rurală, comercianţii aparţineau mediului urban. Tîrgurile le ofereau o concentrare de oameni necesară comunicării şi discutării rapide a veştilor, iar aici se strîngeau laolaltă oraşul şi satul. Creşterea numărului acelora care ştiau să citească şi să scrie, ca şi răspîndirea cuvîntului tipărit în limbile naţionale, în secolele XV–XVI, au imprimat o mai mare viteză şi intensitate comunicării în aceste puncte focale. Mulţimea celor afectaţi de acest fenomen sporea în acelaşi ritm cu creşterea numărului oraşelor. Reforma religioasă a amplificat enorm sfera actului judecăţii private. În ciuda faptului că nici statul şi nici autoritatea religioasă nu admiteau încă *dreptul* la această judecată în materie de credinţă, amplificarea dizidenţei religioase şi a speculaţiei politice derivate dintr-însa nu mai puteau fi stăvilite. Diversitatea a triumfat o dată cu Reforma pe întinse zone ale Europei şi cu apariţia unor Biserici naţionale[1]. Autorii, care pînă atunci îşi deghizaseră criticile la adresa structurii şi politicii guvernelor sub vălul unui limbaj filozofic vag, au coborît la niveluri mai concrete şi au început să gîndească în termenii economiei politice[2]. Tonul din ce în ce mai laic al unei so-

---

1 Cf. J.Habermas, *Strukturwandel der Offentlichkeit*, Neuwied, 1965 (operă căreia îi sîntem în mare măsură îndatoraţi), p. 49.

2 Mai trebuie notat că, în privinţa teoriei politice, a filozofiei şi dreptului, secolele XVI şi XVII au fost caracterizate printr-o mare bogăţie de opere; este de ajuns să ne gîndim la autori ca Bodin, Althusius, Grotius, Filmer, Hobbes, Suárez, Mariana, Locke ... *Arbitriştii* spanioli din secolul al XVII-lea au propus nenumărate remedii împotriva decăderii

cietăţi sfîşiate de înverşunatele lupte religioase în secolul al XVII-lea a deschis cale liberă în numeroase domenii pentru explorarea personală. S-a multiplicat editarea de cărţi, iar presa periodică şi-a început indelungata ei carieră, cu dezbateri pe teme ale vieţii publice şi private. Oameni cu mentalităţi apropiate se întruneau în cafenele, cluburi şi taverne, făceau schimb de veşti şi îşi împrumutau publicaţii periodice. *Saloanele* şi societăţile secrete (mai cu seamă lojile masonice), care au cunoscut o atît de mare înflorire în secolul al XVIII-lea, au scos la rîndul lor în evidenţă o nouă trăsătură specifică opiniei publice aflate acum în formare: ruperea frontierelor de clasă sau de castă. Se întîlneau acolo, pe un teren comun, nobilul şi burghezul, poetul şi eruditul, muzicianul şi filozoful şi fiecare era judecat după valoarea dovedită în domeniul său predilect, nu după rangul lui social. Cînd public, cînd în cercuri mai restrînse, fiecare punea în discuţie tot ceea ce era de competenţa sa: religie, istorie, politică, structura societăţii, ba chiar şi forma ei de guvernămînt.

În secolul al XVII-lea, Curtea fusese marele izvor de informaţii şi de cultură, călăuza şi modelul atitudinilor publice. În cîteva ţări europene, ea îşi păstra întreg ascendentul asupra opiniei, exercitat în mod conştient şi cu extravaganţă în Rusia Ecaterinei a II-a, cu prudenţă şi cumpătare în Spania lui Carlos al III-lea. Prin alte locuri însă, guvernanţii s-au retras ca să se dedice plăcerilor vieţii private, lăsînd drum liber stării a treia, care, la rîndul său — într-o formă mai patentă în Franţa dar şi în alte ţări absolutiste de pe continentul european —, tindea să se identifice cu „publicul", întrucît era mai numeroasă şi îndeplinea funcţii mai variate şi mai utile decît celelalte clase sociale. Atunci cînd abatele Siéyès a pus faimoasa lui întrebare „Ce este starea a treia?" pentru a oferi singur răspunsul: „totul", el exprima mai curînd simţăminte nutrite în secret de multă lume decît proclama o idee nouă. În aceeaşi măsură, atît teoria cît şi practica epocii luminilor au adus o mare contribuţie la dezvoltarea opiniei publice ca forţă

ţării lor. A se mai vedea: L.Rothkrug, *Opposition to Louis XIV*, Princeton,1965, pentru apariţia, în Franţa, a unei critici constructive şi sistematice la adresa politicii regale chiar dacă neexprimată în public.

socială. Atitudinea critică faţă de structura socială sau politică în vigoare în vremea aceea a fost reflectată şi încurajată de numeroşi teoreticieni, de la Montesquieu la Rousseau, de la Voltaire la Edmund Burke, de la abatele de Saint Pierre la Turgot şi la fiziocraţi. Operele multora dintre aceşti autori au fost publicate în numeroase ediţii şi traduceri şi au fost larg răspîndite şi citite în sînul claselor celor mai cultivate, a celor care aveau o mare înrîurire asupra opiniei publice. O asemenea atitudine critică faţă de ocîrmuire punea sub semnul întrebării şi secretul ce învăluia formularea politicii şi procesul de luare a deciziilor, tipice absolutismului. Dacă existau anumite legi care guvernau societatea într-un mod asemănător aceluia în care legile naturii guvernează universul, un sistem bazat pe aceste legi ar fi trebuit să fie de domeniul public şi să fi făcut obiectul înţelegerii tuturor oamenilor spre a putea fi respectat. Autoritatea, cheie a absolutismului, putea fi exercitată în particular; raţiunea însă nu poate să acţioneze decît în public, dat fiind faptul că scopul său nu este acela de a impune ascultare, ci de a reuşi să convingă. „L'opinion publique connaît seule l'ordre naturel"[1].

Pe de altă parte, zelul reformist al multor cîrmuitori a dus la un adevărat val de activităţi legislative şi birocratice, ce s-au ciocnit aproape inevitabil cu interesele consacrate; ele au fost totodată întreprinse în majoritatea cazurilor fără a acorda cea mai mică atenţie pregătirii opiniei publice[2].

Activitatea crescîndă a guvernanţilor, acel tempo rapid, ca să nu spunem revoluţionar în care unii au acţionat[3], cercul din ce în

1 „Opinia publică, singură, cunoaşte ordinea naturală." *Apud* Habermas, *op. cit*, p. 67.

2 Cf.R.R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution*, I, pp. 86–87, pentru observaţia că guvernul lui Ludovic al XVI-lea a făcut multe lucruri de bun simţ şi pline de prudenţă, însă niciodată nu a crezut că este necesar să informeze publicul despre ceea ce făcea şi de ce anume o făcea. În schimb, Comisia Legislativă înfiinţată de Ecaterina a II-a în 1767 poate să fie considerată drept tributul său adus opiniei publice, dat fiind că servea în acelaşi timp ca să o tatoneze şi să o muleze în forma dorită.

3 De exemplu, Iosif al II-lea în Austria sau contele de Struensee în Danemarca.

ce mai larg al acelora afectaţi de noua legislaţie[1] şi influenţa crescîndă a birocraţiei au potenţat conştiinţa politică şi au dus la convingerea că societatea nu se putea apăra de ceea ce părea a fi folosirea pur şi simplu arbitrară a puterii, decît avînd un anume control asupra acelora care o exercitau. Cea mai izbutită exprimare a acestei atitudini o găsim în memorandumurile adresate de către enciclopedistul Diderot împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei:

„Tout gouvernement arbitraire est mauvais; je n'en excepte pas le gouvernement arbitraire d'un maître bon, ferme, juste et eclairé. Ce maître accoutume à respecter et à chérir un maître, quel qu'il soit.

Il enlève à la nation le droit de délibérer, de vouloir ou de ne pas vouloir, de s'opposer, de s'opposer même au bien.

Le droit d'opposition me semble, dans une société d'hommes, un droit naturel, inaliénable et sacré."[2]

Atunci cînd *Parlamentele* franceze au publicat, în anul 1755, în 20 000 de exemplare, memorandumul lor împotriva edictelor cancelarului Machault, ele nu făceau altceva decît să apeleze la opinia publică. Iar acceptarea de către guvern a faptului că era vorba despre o forţă adevărată, de care trebuia să ţină seama, poate fi stabilit în 1781, data celebrului *compte rendu* al lui Necker cu privire la starea finanţelor franceze, menit să facă apel, în afară de curte, la burghezia bogată şi luminată. „La plupart des étrangers

---

1 Absolutismul luminat a supus în mod frecvent (chiar dacă nu întotdeauna) unui atac continuu structura privilegiilor şi a „libertăţilor" care încă dominau societatea şi păstrau, în multe cazuri, anumite vestigii ale puterii politice şi o mare putere economică. Dintre cele mai drastice măsuri administrative se detaşează, de exemplu, emanciparea iobagilor în Austria, secularizarea pămînturilor Bisericii în Rusia, expulzarea şi mai apoi dizolvarea ordinului iezuiţilor, deschiderea tuturor porturilor spaniole pentru comerţul cu America hispanică şi multe altele.

2 „Orice guvernare arbitrară este proastă; nu fac o excepţie nici pentru guvernarea arbitrară a unui stăpîn bun, ferm, drept şi luminat. Acest stăpîn creează obişnuinţa respectului şi iubirii faţă de stăpîn, oricare ar fi acesta. El răpeşte naţiunii dreptul de a delibera, de a voi sau a nu voi, de a se opune chiar şi binelui. Dreptul la opoziţie mi se pare, într-o societate omenească, un drept natural, inalienabil şi sacru" (A se vedea M. Tourneaux, *Diderot et Catherine*, II, Paris 1899 pp. 143–144).

ont peine à se faire une idée de l'autorité qu'exerce en France aujourd'hui l'opinion publique: ils comprennent difficilement ce qu'est cette puissance invisible qui commande jusque dans le palais du roi"[1], scria Necker în 1784.

De aceea, se poate spune că opinia publică exista la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, chiar şi în regimurile absolutiste şi mai cu seamă în Franţa; însă ea era lipsită de căi de exprimare constituţionale şi de mijloace formale pentru a putea influenţa pe faţă conduita guvernului.

În ţările în care instituţiile reprezentative precumpăneau sau îşi aveau rostul lor consacrat în procesul politic, opinia publică şi-a jucat rolul său în cadrul guvernării, cu mult înainte de a-şi fi văzut recunoscută existenţa în mod formal. În Provinciile Unite ale Ţărilor de Jos, foarte urbanizate, cu un înalt grad de alfabetizare a populaţiei, cu o presă şi cu un comerţ editorial foarte libere, cu o vastă experienţă în problemele mondiale şi cu o îndelungată tradiţie de autonomie atît în cadrul Bisericii cît şi al statului, opinia publică nu numai că s-a maturizat mai repede, ci a şi dobîndit canale de exprimare legitime prin intermediul adunărilor din diferite provincii, cît şi în sînul Statelor Generale. În Suedia, mobilizarea straturilor largi ale populaţiei şi încorporarea lor în procesul politic a dus, de asemenea, la recunoaşterea opiniei publice drept forţă politică, atît în perioada Marii Libertăţi (1720–1772), cît şi în timpul absolutismului reformat, impus de Gustav al III-lea. Împărţirea pe grupări corporatiste ce domnea însă în instituţiile reprezentative suedeze a acţionat ca o frînă în calea formării unei opinii publice cu adevărat naţionale[2]. Cu mult mai neînsemnată era baza socială a opiniei publice în Polonia şi Ungaria, unde Seimul şi respectiv Dieta erau dominate de către deputaţii nobilimii şi abia dacă existau şi reprezentanţi ai oraşelor; însă, cel puţin, opinia nobilimii era o forţă de care trebuia să se ţină seama.

---

1 „Celor mai mulţi străini le vine greu să-şi facă o idee despre autoritatea pe care o exercită astăzi în Franţa opinia publică: ei înţeleg cu dificultate ce este această putere invizibilă ce comandă pînă şi în palatul regelui." (citat în A. de Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution*).

2 În Suedia, reprezentarea populaţiei era împărţită în patru stări: nobilii, clerul, burghezii şi ţăranii liberi, fiecare avînd locuri diferite în parlament.

Şi în Anglia opinia publică era recunoscută drept unul dintre canalele — chiar dacă nu singurul — prin care dorinţele şi nevoile societăţii ajungeau la guvern şi drept element de dialog între guvernanţi şi guvernaţi. Însă, în parlamentul britanic încă nereformat, cu consideraţia sa pentru rang şi interese, aveau încă mare pondere căile tradiţionale de exprimare a unei opinii nu neapărat „publice": Biserica, Universităţile, City-ul londonez şi alte corporaţii locale, ca şi marile companii destinate traficului comercial de peste mări. În general, nu se considera că formularea politicii, ca şi luarea deciziilor, ar fi privit poporul. Parlamentul era scena dezbaterii politice, iar actele sale nu erau făcute publice (ziariştii nu au fost admişi, în mod deschis, la dezbateri decît în anul 1803). Nu era de datoria guvernului să ofere informaţii şi în afara zidurilor parlamentului; deşi Coroana ar fi putut interveni în alegeri, în secolul al XVIII-lea „campaniile" sale urmau căile clientelei politice şi ale patronajului, fără a apela la opinia unui electorat bazat la rîndul său pe un amestec de privilegii corporatiste şi de drepturi individuale.

Degradarea crescîndă a acestui sistem a devenit evidentă o dată cu episoade ca acelea ale alegerii, în anul 1768, a lui John Wilkes[1] ca deputat de Middlesex — unde electoratul nu se afla sub înrîurirea nobilimii de ţară — şi al succesivelor sale realegeri, după ce fusese, o dată şi încă o dată, expulzat din Cameră. Dreptul la petiţie, către Parlament, era o supapă pentru anumite sectoare ale opiniei populaţiei, iar *Association Movement* din anii 1780–1781, cu planurile sale vizînd sporirea numărului de deputaţi şi desfăşurarea legislaturilor anuale, ca şi sistemul său de comitete locale coordonate de un comitet central cu sediul la Londra, a reprezentat poate cel dintîi efort de organizare a opiniei publice în scopul exercitării de presiuni din afară asupra Parlamentului. În plus, în Anglia, guvernul trebuia să fie sensibil în orice clipă nu numai faţă de manifestările opiniei, aşa cum erau ele filtrate de

---

1 John Wilkes (1727–1797), ziarist şi deputat, condamnat pentru pamflet — datorită atacurilor sale politice şi a obscenităţii — şi anume pentru publicarea unui *Eseu asupra femeii*; exilat în Franţa, a fost reales, o dată şi încă o dată, în ciuda repetatelor anulări ale mandatului său de către Camera Comunelor; s-a transformat în port-drapelul apărătorilor drepturilor politice şi a ajuns să fie ales primar al Londrei (*nota ed. sp.*).

puternicele „interese" ale celor supuşi, ci şi faţă de starea de spirit a populaţiei. Gloata londoneză putea să fie mobilizată de anumite interese şi devenea înfricoşătoare atunci cînd lua apărarea unor cauze pe care le considera ca fiind ale sale proprii, aşa cum s-au petrecut lucrurile în cazul răzvrătirii din anul 1738 împotriva impozitului *accizelor* sau al răzmeriţei pornite în 1780 de către lordul Gordon împotriva adoptării unei legi referitoare la catolici.

Existenţa unei literaturi satirice şi a unui jurnalism politic din ce în ce mai matur au servit la modelarea şi amplificarea canalelor prin care opinia publică putea influenţa guvernul şi au condus la lărgirea cîmpului ei de acţiune în societate. La rîndul său, aceasta a făcut ca politicienii să devină mai conştienţi de necesitatea de a-şi cîştiga sprijin în ţară şi, prin urmare, de nevoia menţinerii unui dialog între parlament şi public. De-a lungul secolului al XVIII-lea, aluzia la „simţămîntul poporului", făcută nu neapărat pentru a răspunde dorinţelor acestuia ci ca o simplă constatare a stării de spirit care domnea pe atunci în societate, s-a transformat într-o trăsătură comună a vieţii politice. La sfîrşitul secolului, recunoaşterea formală a accesului opiniei publice la procesul politic avea să fie făcută în parlament de către liderul *whig* Charles James Fox. „Este, fără îndoială, nimerit şi prudent să fie consultată opinia publică", afirma el în 1792. Şi adăuga: „ ...dacă un lucru este foarte limpede... este evident că trebuie să-i dau publicului mijloacele spre a-şi putea forma o opinie"[1]. Fox nu se adresează aici colegilor săi din Parlament. El se referă la formarea opiniei în general.

Cel de al treilea element necesar pentru formarea opiniei publice este conştiinţa unor interese comune, care depăşesc cadrul strict local. Răspîndirea alfabetizării într-o limbă literară comună şi accesul sporit la informaţie au ajutat la făurirea unei conştiinţe naţionale, încă puternic marcată de o loialitate mai degrabă dinastică decît lingvistică sau etnică. Expansiunea economică din secolul al XVIII-lea a contribuit la formarea sentimentului de interdependenţă a părţilor înăuntrul unui întreg. Opera despoţilor luminaţi tindea şi ea la realizarea uniformităţii pe domeniile lor şi

1 Habermas, *op. cit.*, p. 77. A se vedea şi p. 69 şi următoarele, pentru o penetrantă analiză a evoluţiei opiniei publice în Anglia.

aspira la reducerea particularităţilor regionale şi sociale. Torentul de scrieri teoretice referitoare la formele de guvernămînt sau de organizare a societăţii era exprimat în termeni abstracţi şi se putea astfel aplica naţiunilor. Chiar şi limbajul folosit de capetele încoronate era adesea ecoul filozofilor, al scriitorilor satirici şi gazetarilor politici şi chema la conştientizarea publică a nenorocirilor naţionale. „Maiestatea sa este încredinţată că bogaţii nu se vor simţi nedreptăţiţi pentru că sînt trataţi pe picior de egalitate cu ceilalţi supuşi ai noştri", proclama un edict francez din anul 1780. „La urma urmelor, ei nu vor avea decît să suporte o sarcină pe care de multă vreme ar fi trebuit să o împartă cu ceilalţi"[1].

În acest mod, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, opinia publică se transformase într-o forţă de care trebuia să se ţină seama în procesul guvernării. Era un canal ce transmitea nevoile şi dorinţele societăţii. Carta drepturilor sale avea să fie încorporată în Declaraţia drepturilor omului (articolul 3).

Parlamentele şi sistemul parlamentar

Din punct de vedere strict literal, modul cel mai simplu de clasificare a statelor ar fi prin împărţirea lor în state parlamentare şi neparlamentare. Această clasificare constituie însă o călăuză îndoielnică, deoarece, atît în istorie cît şi în lumea contemporană, au existat şi continuă să existe parlamente în cadrul unor state despre care nu se poate spune că au realmente un sistem parlamentar. Parlamente, state generale, *cortes*-uri şi diete existau deja în multe ţări în secolele XII şi XIII, însă aceste parlamente nu erau încă adevăratele centre de putere în care aveau ele să se transforme în secolul al XIX-lea. În zilele noastre, statele comuniste sau autoritare au Soviete Supreme şi Adunări Naţionale, descrise în constituţiile respective într-un mod care reaminteşte — prin felul în care sînt ele prezentate — de parlamentele occidentale, însă care, în realitate, nu sînt decît nişte instituţii pur formale. De aceea, din punctul de vedere al clasificării statelor, important este nu dacă există un parlament, ci dacă acesta concentrează într-însul

1 Citat în Tocqueville, *op. cit.*, p. 181.

atributele esenţiale ale puterii menite să-l convertească în centrul vieţii statale şi să permită calificarea sistemului politic al ţării în cauză drept sistem parlamentar.

Dar cum au ajuns parlamentele să se transforme în centre ale puterii şi cum s-au preschimbat statele respective în state constituţional—pluraliste, dînd găzduire acestei instituţii indispensabile care este opoziţia politică? Cum şi pentru ce s-au petrecut toate aceste schimbări tocmai în Europa occidentală şi în Statele Unite ale Americii la răscrucea secolelor XVIII şi XIX?

Parlamentele, *cortes*-urile şi statele generale au fost la origine instituţii care îngăduiau guvernanţilor să obţină în favoarea lor consensul forţelor seculare şi religioase ale regatului. Această formă timpurie a instituţiei aducea în mod implicit pentru supuşi datoria de a-l sfătui şi de a-l asista pe cîrmuitor, iar pentru acesta din urmă îndatorirea de a asculta de sfaturile acelea, chiar dacă nu era obligat să le şi urmeze. De la aceste prime instituţii şi pînă la parlamentele care au proliferat în Europa secolului al XIX-lea este un drum lung, pentru că, în contextul modului nostru particular de abordare, parlamentele au ajuns să fie, în plus, acolo unde ele au supravieţuit: a) sediul suveranităţii, întrucît din punctul de vedere al doctrinei politice moderne poporul este suveran şi voinţa lui se exprimă prin puterea legislativă care, în principiu, îi numeşte, controlează şi concediază pe funcţionarii puterii executive, putere care, la rîndul său, execută voinţa poporului, exprimată prin intermediul puterii legislative; b) organul de reprezentare, deoarece poporul în masă este incapabil să legifereze şi trebuie, de aceea, să fie reprezentat prin intermediul acelora pe care îi deleagă; şi c) cîmpul de bătălie al partidelor, deoarece în societăţile moderne partidele politice s-au transformat în principalele canale de exprimare a hăţişului din ce în ce mai complex de interese şi de convingeri.

Suveranitatea şi reprezentarea, parlamentele sau adunările şi partidele au fost, de bună seamă, probleme dezbătute încă din zorii politicii. Sediul puterii suverane a fost una dintre principalele probleme ale teoriei politice greceşti, romane, bizantine şi medievale, chiar dacă a fost dezbătută în contexte diverse şi cu conotaţii diferite. Necesitatea unei teorii a reprezentării s-a făcut simţită cel puţin cu începere din veacul al XIII-lea. O dată cu instituţio-

nalizarea parlamentelor, a devenit aşadar indispensabil să se ştie cine şi de ce era reprezentat, care erau puterile reprezentanţilor, ţinînd seama de faptul că în teoria medievală principele suveran „reprezenta" totalitatea teritoriului şi poporului său. Problema a căpătat o nouă dimensiune atunci cînd a fost conceput „poporul" drept reprezentant al suveranităţii, deoarece poporul ca atare nu putea să guverneze şi, în mod necesar, trebuia să o facă prin reprezentare sau prin delegare. Chiar şi partidele, luate ca simple asocieri de interese care aspirau să împărtăşească beneficiile puterii, avînd — uneori — şi o coloratură ideologică, au existat din toate timpurile, începînd cu Albaştrii şi cu Verzii din Bizanţ, cu ghelfii şi ghibelinii din Italia medievală, cu „capetele rotunde" şi „cavalerii", sau cu aşa-numiţii *whigs* şi *tories* din Anglia secolelor XVII şi XVIII ori cu „bonetele" şi „pălăriile" din Suedia veacului al XVIII-lea. Ele erau însă diferite atît calitativ cît şi cantitativ de partidele din secolul al XIX-lea, ca şi de partidele de masă moderne din sistemele parlamentare contemporane.

În realitate, însăşi dezvoltarea sistemului parlamentar le-a conferit acestor elemente diverse formele lor moderne, ca urmare a rapidului proces de instituţionalizare ce a avut loc la finele secolului al XVIII-lea şi începuturile secolului al XIX-lea, în Europa occidentală şi America de Nord. În cursul acestui proces de instituţionalizare, fiecare dintre noile concepte a dobîndit noi dimensiuni şi o nouă profunzime, drept rezultat al influenţelor reciproce. De aceea, va trebui să analizăm pe scurt: a) parlamentul ca sediu al suveranităţii; b) parlamentul ca organ al reprezentării; şi c) partidele politice parlamentare.

Parlamentul ca sediu al suveranităţii

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, instituţiile aşa-numitului *Ancien Régime* au fost răsturnate, în Franţa şi în America de Nord, în numele suveranităţii poporului. Ambele ţări s-au confruntat cu problema întemeierii de noi instituţii care să reprezinte întruparea acestei suveranităţi. Aproape pretutindeni se afla la îndemînă cîte o instituţie de acest tip, chiar dacă ea ar fi avut ne-

voie de modificări substanţiale pentru a-şi putea îndeplini noul său rol. Însuşi faptul că iniţiativa a pornit din America de Nord, de la acele *Houses of Assembly*, iar în Franţa de la *Etats Généraux*, subliniază pretenţiile acestor instituţii de a constitui în acelaşi timp sedii ale suveranităţii şi organe ale reprezentării. Dietele, seimurile, *riksdag*-urile, *cortes*-urile şi statele generale care supravieţuiseră într-o formă mutilată sau pervetită în numeroase ţări şi erau în plină vigoare doar în puţine dintre ele, aveau să pună în valoare, mai tîrziu, aceleaşi pretenţii. La bază, structura unor asemenea adunări era încă medievală şi schimbările pretinse de către noile lor funcţii aveau să fie duse pînă la capăt aproape peste tot prin revoluţii ori prin cucerire şi impunere cu forţa din afară.

Originea acestor instituţii urcă în timp pînă la adunările ecleziastice care, sub domnia lui Carol cel Mare, negociau cu împăratul, pînă la *curia regis*, sau consiliul regal, pînă la diferitele adunări *ad hoc* în care magnaţii regatului îşi îndeplineau îndatorirea de a-l povăţui pe rege şi pînă la apariţia diverselor ordine ale societăţii feudale — cu privilegiile lor corporatiste — şi pe care principele le convoca, împreună sau separat, spre a-l sfătui, a interpreta legea ori a-i procura fonduri. Simon de Montfort a fost cel dintîi care i-a convocat pe nobili şi pe burghezi într-un parlament, în Anglia secolului al XIII-lea. Regele Filip al IV-lea al Franţei a convocat pentru prima dată o adunare a membrilor stării a treia în anul 1302. Opoziţia faţă de dreptul suveranului de a domni era considerată o trădare; suveranul trebuia să ia însă în considerare dorinţele societăţii, exprimate de către ordine sau stări şi să le accepte drept intermediari sau parteneri la negocieri. Întărit de către dogma feudală care afirma calitatea de legămînt a legilor, odată consimţite, acest aspect „constituţional" al societăţii medievale tîrzii se caracterizează prin ideea că un om nu este obligat să facă un lucru pentru care nu şi-a dat consimţămîntul. În mod implicit, în dreptul de a consimţi la ceva anume era inclusă de bună seamă şi libertatea de a te opune. În teorie, aceste instituţii nu afectau întru nimic deplinătatea puterii şi suveranitatea principelui, dat fiind faptul că ele erau rezultatul unei concesii făcute de către acesta din urmă. Dreptul de a fi convocat la un parlament sau la nişte curţi regale depindea, fireşte, de voinţa regelui

şi era acordat de acesta drept „privilegiu" sau „concesie". Acolo unde ele erau autentice, asemenea instituţii puteau să limiteze exercitarea puterii suverane, ceea ce au şi făcut de altfel.

În ţările europene în care domnea absolutismul, majoritatea acestor instituţii au fost golite de conţinutul lor politic. Din punctul de vedere al guvernantului, funcţia lor fusese redusă la probleme formale, în timp ce sectoarele opiniei publice care începuseră să se gîndească la mijloacele adecvate de control al utilizării puterii le considerau drept simple supravieţuitoare ale unor forme arhaice. Slăbiciunea lor era dublă. Născute dintr-o reală concesie, ele erau lipsite prin aceasta de dreptul autentic la existenţă şi, totodată, erau limitate în multe privinţe prin însuşi faptul de a fi — sau de a reprezenta — instituţii corporatiste cu caracter privilegiat.

Cu toate acestea, ar fi o eroare să presupunem că aceia care se opuneau absolutismului practicat de *Ancien Régime* înglobau în refuzul lor toate instituţiile sale. O bună parte din succesul repurtat de lucrarea *Despre spiritul legilor* a lui Montesquieu s-a datorat faptului că teoriile lui păreau să justifice reactivarea puterilor instituţiilor corporatiste privilegiate ca bastioane înălţate în calea utilizării nelimitate a puterii suverane de către absolutişti luminaţi, ca Iosif al II-lea sau Turgot. Parlamentele franceze constituie exemplul cel mai notabil pentru această pretenţie. Ele aveau dreptul să „controleze" puterea legislativă a suveranului, prin intermediul aşa-numitelor *remontrances*. În secolul al XVIII-lea, ele şi-au sporit rolul tradiţional pînă acolo încît au ajuns să pună în discuţie însăşi baza suveranităţii. Astfel, *les grandes remontrances* din anul 1755 vorbesc despre „un contract între rege şi popor"; poporul se supune suveranului, iar suveranul se supune legilor", legi al căror depozitar se considerau înseşi *Parlamentele*[1].

---

1 A se vedea A. Cobban, „The Parlements of France in the Eighteenth Century", *History*, XXXV, februarie—iunie 1950, p. 64 şi, pentru o subliniere asemănătoare în legătură cu reînvierea instituţiilor parlamentare corporatiste medievale în Spania, în timpul războaielor napoleoniene, G.H. Lovett, *Napoleon and the Birth of Modern Spain*, 2 vol., New York, 1965, *passim*.

Instituţiile corporatiste privilegiate se simţeau pe deplin îndreptăţite să se apere atît de atacurile Coroanei cît şi ale celor lipsiţi de privilegii, fiind titularele unor drepturi istoriceşte dobîndite şi sancţionate ca atare, şi totodată pentru faptul că, în opinia lor, asemenea adunări reprezentau cel mai bun mijloc de protecţie împotriva despotismului monarhului şi a îndrăznelii poporului.

În acest context, o dată ce conflictul dintre monarhie şi aceste corpuri privilegiate, susţinute în bună parte de cei lipsiţi de orice privilegii, a condus la prăbuşirea regalităţii în Franţa, adevărata problemă a început a fi văzută cu mai multă limpezime. Folosind formula lui R.R.Palmer, putem spune că autenticul conflict dezvăluit atunci era cel care opunea suveranitatea „corpurilor constituite", suveranităţii poporului. Dacă avea să fie proclamată suveranitatea poporului, în ce mod urma ea să se exercite şi care aveau să-i fie limitările, în cazul în care urma să i se impună vreuna? Absolutismul nega dreptul la opoziţie. Avea oare să admită poporul suveran posibilitatea de a se vedea divizat, învrăjbit împotriva lui însuşi?

Cea dintîi afirmare victorioasă a suveranităţii poporului în faţa „corpurilor constituite" din Anglia şi mai tîrziu din America de Nord a avut loc în timpul revoluţiei nord-americane. Într-o fază timpurie a desfăşurării sale, aceasta s-a văzut pusă (în anul 1776) în faţa situaţiei de a-şi exercita suveranitatea. Odată suprimată guvernarea regală, ea trebuia să fie înlocuită şi atunci s-a ivit ideea poporului ca „putere constituantă" care „instituia un nou guvern", idee născută în patru dintre statele nord-americane şi acceptată după aceea în toate statele Uniunii, atunci cînd o Adunare special convocată a redactat Constituţia Federală, supusă ulterior ratificării. Însemnătatea modelului nord-american rezidă în faptul că poporul, o dată ce şi-a exercitat suveranitatea elaborînd constituţia, s-a retras, iar puterea constituantă a fost suspendată temporar. „O dată legea făcută poporul s-a supus acesteia"[1]. Poporul suveran crease însă o guvernare limitată. Existau drepturi inalienabile şi legi fundamentale pe care numai el le putea elabora sau amenda, iar acestea impuneau obligaţii guvernului constituţional. Restul legislaţiei, cu caracter curent, a fost de-

1 Cf. R.R. Palmer, *op. cit.*, I, p. 125.

legată unor reprezentanţi special aleşi. S-a stabilit astfel încă de la început o separare clară între suveranitatea poporului, căreia nimic nu i se putea opune atunci cînd el hotăra să şi-o exercite şi problema aplicării principiilor generale deja enunţate în cadrul căreia se puteau ivi diferenţe cu privire la metodele de urmat.

În Franţa, faimosul Jurămînt din sala Jocului cu Mingea (Serment du Jeu de Paume) din 28 iunie 1789 înseamnă formularea, din partea deputaţilor stării a treia, a două pretenţii şi anume: aceea de a reprezenta ansamblul naţiunii (şi nu numai o singură *stare* din regat) şi aceea de a-şi asuma puterea constituantă. Recunoaşterea acestor pretenţii de către rege şi reprezentanţii celorlalte două *stări* s-a produs atunci cînd monarhul, clerul şi nobilimea au consimţit să aibă loc convocarea laolaltă a celor trei *stări*. Puterile regelui în raport cu această nouă Adunare Naţională continuau însă să rămînă nedefinite. În cursul revoluţiei, monarhul se vedea decăzut puţin cîte puţin din rangul de autoritate preexistentă, a cărei sancţiune era necesară spre a da forţă legală hotărîrilor Adunării, pînă la condiţia de autoritate nou creată, puterea fiindu-i acordată prin decizia populară exprimată în Adunare şi şef al executivului în numele poporului, care îi conferea autoritatea. Răsturnarea monarhiei franceze şi proclamarea republicii a condus la consolidarea celor două idei de bază: suveranitatea absolută a poporului, neîmpărţită cu nici o altă instanţă şi ideea puterii constituante a poporului, creîndu-se astfel modelul european al elaborării constituţiei de către popor[1].

Dacă suveranitatea aparţine poporului şi acesta urmează a nu mai fi considerat drept ansamblul membrilor unei anumite *stări* sau adunări, ori simpli supuşi ai vreunui monarh, ci indivizi adunaţi laolaltă întru exercitarea în comun a unei funcţii politice, răspunzători pentru propriul lor destin, era nevoie să se ridice problema: cui aveau ei să jure credinţă? Aşadar, dacă aveau să fie cetăţeni şi nu supuşii cuiva anume, ai cui cetăţeni urmau ei să fie? Corolarul logic al suveranităţii poporului era autodeterminarea poporului, care printr-un act de voinţă hotărăşte că el alcătuieşte

1 De comparat cu aceea că, în multe limbi, Adunarea Naţională ce redactează o constituţie are o denumire specială, spre a se deosebi de adunarea legislativă obişnuită.

o naţiune, o entitate abstractă ce îmbrăţişează un întreg popor, dar căreia el îi datorează o lealitate deplină şi desăvîrşită. Merlin de Douai a exprimat în modul cel mai viu această nouă idee, într-un discurs pronunţat în faţa Adunării Naţionale la 28 octombrie 1790: „Aujourd'hui la souveraineté des peuples est enfin consacrée avec éclat... Qu'importent au peuple d'Alsace, qu'importent au peuple français, les conventions qui dans le temps du despotisme ont eu pour effet d'unir le premier au second? Le peuple alsacien s'est uni au français parce qu'il l'a voulu... Ce n'est point par les traités des princes que se règlent les droits des nations"[1]. Rezultatul combinat al afirmării suveranităţii poporului şi al autodeterminării care emană dintr-însa a fost răsturnarea bazelor constituţionale ale *Ancien Régime*-ului. Nu numai că a fost aruncată peste bord suveranitatea guvernantului şi că s-a isprăvit cu acele instituţii ce sanctificau privilegiile ereditare şi corporatiste, dar au fost măturate şi toate celelalte instituţii, fiice şi acelea ale libertăţilor şi privilegiilor lumii medievale, în care drepturile locale şi regionale îşi găseau expresie şi ocrotire şi prin intermediul cărora anumite persoane erau capabile — într-o oarecare măsură — să se apere împotriva abuzurilor puterii centrale. Noua Adunare Naţională franceză avea să reprezinte întregul popor, făcînd abstracţie de patriotismele locale, iar noul stat naţional, Franţa, urma să ceară deplina loialitate a populaţiei sale[2].

---

1 Astăzi, în sfîrşit, suveranitatea popoarelor a fost consacrată cu strălucire... Ce-i pasă poporului Alsaciei, ce-i pasă poporului francez de convenţiile care, pe vremea despotismului, au avut drept efect unirea celui dintîi cu cel de al doilea? Poporul alsacian s-a unit cu poporul francez pentru că a dorit-o... Drepturile naţiunilor nu se reglementează prin tratatele prinţilor (Citat în J. Godechot, *Les Révolutions*, Paris, 1963, p. 157).

2 Acolo unde instituţiile reprezentative au supravieţuit, aceasta nu s-a petrecut la scară naţională. În Franţa, statele generale naţionale fuseseră suspendate, însă cele locale supravieţuiseră în unele provincii şi, uneori, îşi continuau din plin activitatea în domeniile legal şi administrativ, atît ca instrumente ale puterii centrale, cît şi în opoziţie faţă de aceasta. Irlanda avea în secolul al XVIII-lea un parlament independent; Germania era un adevărat mozaic de diete locale; dietele provinciale supravieţuiseră în Boemia şi în Austria, ca şi în Provinciile Unite

În teorie, suveranitatea totală a poporului şi a naţiunii nu făcea loc dreptului la opoziţie. Refuzul de a accepta dictatele poporului suveran însemna pur şi simplu contrarevoluţie, apărarea intereselor locale în faţa celor naţionale, trădare de patrie. Cu toate acestea, încă din primul moment, conflictele de interese şi de valori, proprii unei societăţi avansate pe plan economic, mature din punct de vedere intelectual, aflate în clipele grele ale revoluţiei şi angajate într-un război de supravieţuire, au sfărîmat teoria abia emisă. Pentru ca asemenea conflicte să nu ajungă a pune în primejdie noile instituţii şi să îmbucătăţească ţara, era nevoie să fie găsite mijloacele de exprimare legitimă a divergenţelor. O dată în plus, era necesar să fie risipite traumele psihologice provocate de *Ancien Régime* pentru ca opoziţia politică să poată ajunge a fi privită ca ceva mai mult decît o forţă deliberat distructivă şi rău intenţionată. Teoria avea să fie confruntată cu realitatea dură, mai înainte chiar ca opoziţia să poată fi considerată drept expresia raţională a opiniilor şi intereselor şi nu ca o simplă facţiune răzvrătită împotriva ocîrmuirii, fie ea a regelui sau a poporului suveran. În acelaşi fel, în ţările în care particularismele regionale vădeau mai multă forţă decît în Franţa, se dezlănţuise o bătălie asemănătoare între noul naţionalism popular şi vechiul provincialism al regiunilor istorice. Exemplul cel mai limpede al unei asemenea încleştări a fost dat de Provinciile Unite ale Ţărilor de Jos prin lupta dintre concepţia unitară şi cea federală despre viitorul stat olandez. Acelaşi lucru se poate vedea şi în Spania, unde Constituţia liberală din anul 1812 a abolit particularismele regionale, inclusiv faimoasele *fueros* din provincia Vizcaya (adică legile care întrupau relaţia contractuală dintre Señorío de Vizcaya şi Coroana Spaniei) înlocuindu-le cu drepturile universale ale omului. Chiar şi în Franţa , iacobinii i-au declarat trădători de ţară pe aşa-numiţii *federaţi*.

Dacă, datorită repercusiunilor mondiale ale Revoluţiei Franceze, modelul francez al declarării suveranităţii poporului a exer-

---

ale Ţărilor de Jos aflate sub stăpînirea austriacă, iar Burbonii spanioli au îngăduit în continuare *cortes*-urile independente ale Regatului Navarrei. America de Nord a făcut faţă acestei probleme combinînd, în Constituţia Federală, instituţiile locale cu cele naţionale.

citat cea mai mare înrîurire în secolul al XIX-lea, modelul englez a fost urmat cu tot atîta fervoare în zonele pe care Marea Britanie le influenţa direct. În Anglia, supravieţuirea instituţiilor parlamentare, coparticiparea Coroanei şi a Parlamentului la puterea legislativă în timpul dinastiei Tudorilor[1], ca şi înfruntarea dintre ele în vremea Războiului Civil, imunitatea ţării în faţa invaziei — care a redus dependenţa ei faţă de forţa militară[2] — şi, în sfîrşit, Revoluţia de la 1688–1689, au condus la acest hibrid care este suveranitatea „mixtă". Forţele ce au favorizat o asemenea soluţie le-au depăşit considerabil pe acelea care li se opuneau, iar provocarea cuprinsă implicit în atitudinile extreme ale membrilor partidului *tory* şi ale *iacobiţilor* poate fi văzută astăzi ca fiind condamnată eşecului, chiar dacă alta va fi fost părerea contemporanilor. Problema titularului suveranităţii a fost astfel rezolvată în Anglia anului 1688, pe cîtă vreme în Franţa ea a fost pusă dacă nu şi rezolvată, abia în timpul Revoluţiei.

Ideea Parlamentului ca sediu al suveranităţii (fie ea mixtă, ca în Anglia, ori absolută ca în America de Nord, fie adoptînd formele fluctuante luate în considerare de către gînditorii revoluţionari francezi) este inseparabilă de conceperea acestuia ca organ reprezentativ. Dispariţia constituţionalismului medieval şi a vestigiilor sale politice şi sociale a adus această problemă în primplanul gîndirii politice.

Parlamentul ca organ reprezentativ

Lumea medievală a cunoscut şi a înţeles principiul reprezentării. El era în vigoare pe atunci în sînul Bisericii, de unde a trecut şi în societatea civilă[3]. Dacă multe dintre *stările* şi dietele Evului

1 A se vedea G.R. Elton, Introducere la J.N. Figgis, *The Divine Rights of Kings*, New York, Harper, 1965, pp. XXXVI–XXXVII.

2 A se vedea Clayton Roberts, *The Growths of Responsible Government in Stuart England*, C.U.P., 1966, p. 209:„Fără Canalul Mînecii, guvernul responsabil ar fi sosit în Anglia cu un secol sau două mai tîrziu sau, poate, niciodată".

3 G. de Lagarde, „Les théories représentatives des XIV-e et XV-e siècles et l'Eglise", *X-e Congrès International des Sciences Historiques, Rome, 1955*, Louvain, 1958.

Mediu se considerau, în ansamblu, drept reprezentante ale ţării (*land*, *regna*, *le pays*), totuşi ele niciodată nu reprezentaseră „poporul" ca ansamblu de indivizi. De fapt, s-a întîmplat frecvent ca starea a treia să nu ajungă să se închege ca ordin sau ca grup şi a rămas, de aceea, nereprezentată sau insuficient reprezentată[1]. „Poporul", în înţelesul de totalitate a locuitorilor dintr-un teritoriu, nu exista în calitate de concept politic. (Încă în 1794, Codul Civil prusian dădea următoarea definiţie:„Societatea civilă se compune din mai multe societăţi mici şi din *stări*, legate unele de altele prin natură, prin lege sau prin amîndouă" şi adăuga: „Drepturile omului iau naştere din stirpea lui, din rangul lui, ca şi din actele şi dispoziţiile cărora legile le-au conferit un anumit efect determinat".) O dată cu declinul organizării în stări sociale, reprezentarea acestor numeroase „societăţi" ajunsese să fie identificată cu un privilegiu nedrept[2], astfel încît s-a produs o reacţie tinzînd către identificarea unor forme de participare individuală cît mai directă la procesul politic. Această respingere a oricărei forme de „reprezentare" a ajuns la apogeu în doctrinele lui Rousseau, care puneau accentul pe participarea directă a poporului, înţeles în accepţiunea sa numerică, în cadrul contractului social, sub „conducerea supremă a voinţei generale".

Odată acceptat principiul reprezentării, mai lipsea încă acordul cu privire la *cine* sau *ce* anume avea să fie reprezentat şi măsura în care viitorul reprezentant era liber de a acţiona după propria-i judecată. Formele reprezentării fuseseră în *Ancien Régime* incredibil de variate, însă a supravieţuit doar — ca o trăsătură comună — alegerea separată pentru fiecare categorie, ceea ce implica, adeseori, impunerea de restricţii în privinţa posibililor candidaţi. Astfel, starea a patra suedeză nu putea alege decît ţărani de pe domeniile Coroanei. În Anglia, cetăţenii de rînd (comunele) nu puteau alege un nobil, iar candidaţii pentru Camera Comunelor trebuiau să satisfacă cerinţa de a fi proprietari. Dat fiind faptul că

---

1 Acolo unde exista şerbie, şerbii erau, desigur, reprezentaţi de către stăpînii lor. În ceea ce priveşte sclavii, socotiţi o simplă proprietate, aceştia nu aveau nici un fel de reprezentare.

2 A se compara cu pretenţia Parlamentelor franceze de a „reprezenta" naţiunea în faţa regelui. Aceeaşi idee de bază fundamentează teoria reprezentativă a Parlamentului britanic de dinaintea Reformei.

numai categoria sau starea socială era în mod obişnuit reprezentată, doar membrii aceleiaşi categorii puteau alege şi pe unul dintre ei. Nobilii, aproape pretutindeni, se prevalau de dreptul personal de a alege şi a fi aleşi, sau de a asista personal. (În Anglia, toţi pairii aveau dreptul de a fi convocaţi să asiste. În Polonia, nobilimea măruntă avea dreptul de a alege, însă membrii săi îşi pierduseră dreptul, în secolul al XVIII-lea,de a fi aleşi, dacă nu erau în acelaşi timp şi proprietari de pămînt.) În unele ţări din răsăritul Europei, dreptul oraşelor de a fi reprezentate ca atare fusese adesea limitat foarte sever. Din partea stărilor din Languedoc, care continuau să se reunească în Franţa veacului al XVIII-lea, nu era aleasă nici o persoană: deputaţii celor trei *stări* se aflau acolo fie *ex officio* precum cei 23 de episcopi, fie numiţi de către rege.

Nicăieri în Europa sau America de Nord de dinaintea revoluţiei individul nu era luat în considerare în calitatea sa de simplu individ. În Franţa, Revoluţia de la 1789 a adus cu sine o ruptură violentă cu trecutul, desfiinţînd rămăşiţele reprezentării *stărilor* pe care se bazase sistemul tradiţional francez, inclusiv reprezentarea proprietăţii, temelie a sistemului electoral al stării a treia[1]. Evoluţia sistemului de reprezentare englez şi nord-american era mai complexă. În Anglia — şi cu atît mai mult în colonii — conceptul reprezentării pe *stări* sau clase sociale decăzuse (iar în America nici măcar nu a putut să prindă rădăcini). În ceea ce priveşte reprezentarea proprietăţii sau a „intereselor", ea se dezvoltase înlăuntrul formei tradiţionale, pînă ce a ajuns să o elimine de pe poziţia sa privilegiată din gîndirea politică. Chiar dacă, sub aspect formal, Parlamentul britanic dinainte de reformă adăpostea vestigii ale reprezentării stărilor (Camera Lorzilor, în care figurau în calitate de „lorzi spirituali" episcopi şi arhiepiscopi, precum şi reprezentarea corporatistă a oraşelor) şi chiar dacă „rangul şi interesele" despre care vorbeşte Burke presupuneau un concept mai amplu şi mai puţin materialist decît acela al simplei proprietăţi, reprezentarea proprietăţii ca atare a fost fundamentală pentru gîndirea constituţională engleză a secolului al XVIII-lea, de îndată ce Locke i-a formulat principiile de bază.

---

1 J. Cadart, *Le régime electoral des États Généraux de 1789 et ses origines — 1302–1614*, Paris, 1952.

Dezbaterea pe tema reprezentării proprietăţii şi a reprezentării individului a ocupat prim-planul activităţii politice din mai multe state nord-americane, atît înaintea cît şi în timpul Revoluţiei. Reformarea guvernelor acestora, o dată răsturnată administraţia regală britanică, a impus obligaţia ca problema reprezentării să fie gîndită, în conformitate cu noua doctrină a suveranităţii populare. În cadrul acestui proces s-a ajuns la un compromis, diferit de la un stat la altul. Procesul elaborării Constituţiei din anul 1780 în Massachusetts pune însă clar în evidenţă acest compromis. Aici, în concordanţă cu doctrina expusă în *Essex Result*, sistemul era precizat astfel: Camera Reprezentanţilor îi reprezintă pe indivizi, pe o bază numerică, iar Senatul reprezintă proprietatea, potrivit cu impozitele plătite de către diferitele comitate. Reprezentarea proprietăţii în Senat era concepută, pînă la un anumit punct, ca fiind analoagă aceleia a categoriilor sociale, în măsura în care această reprezentare mai subzista în modelul englez. Ea era considerată dreaptă, deoarece conceptul simplei egalităţi numerice a indivizilor era văzut în interferenţă cu alte interese politice la fel de valabile, cum ar fi proprietatea, poziţia socială sau interesele corporatiste. O dată cu sporirea complexităţii prin introducerea *statelor* (a căror poziţie, în Constituţie, putea fi considerată ca fiind analoagă corporaţiilor), acelaşi principiu dualist al unei reprezentări numerice şi al unei reprezentări a proprietăţii a fost introdus şi în Constituţia federală din 1787, conform căruia Camera Reprezentanţilor era aleasă pe bază numerică, în vreme ce statele erau considerate egale în Senat.

Revoluţia americană a generat astfel un sistem mixt în care individualismul politic se combina cu reprezentarea proprietăţii[1]. În ceea ce priveşte Anglia, evoluţia situaţiei a condus la o extindere a conceptului de reprezentare a proprietăţii. Au fost incluse oraşele industriale şi a fost modificată reprezentarea intereselor corporatiste prin abolirea *circumscripţiilor putrede*[2], în vreme ce

1 A se vedea J.R.Pole, *Political Representation in England and the Origins of the American Republic*, Londra, 1966.

2 Expresia *rotten boroughs*, adică „circumscripţii putrede", clasică în politica britanică şi faimoasă şi în Spania prin aceea că i-a scandalizat pe

se menţinea principul de bază al reprezentării proprietăţii şi rangului[1]. Revoluţia franceză trecuse, fără ocolişuri, la reprezentarea individului. Saint-Simon, cel mai original dintre gînditorii politici galici, a văzut în aceasta o „trădare” a revoluţiei care ar fi trebuit să fie dusă pînă la capăt. După el, reprezentarea trebuia să fie dublă: a industriaşilor sau a producătorilor pe de o parte şi a cărturarilor sau intelectualilor, pe de altă parte[2]. Un lucru este sigur şi anume: în toate cele trei ţări, conflictul dintre reprezentarea proprietăţii şi reprezentarea individului a fost pus în mod clar pe tapet şi s-a ajuns la concluzia că era necesară protejarea proprietăţii în raport cu persoanele. Pentru a se realiza acest lucru, s-a recurs la mijloace care mergeau de la sistemul nord-american al dublei reprezentări şi al censului, pînă la ingenioasele soluţii ale abatelui Siéyès şi altora, în Franţa, care, după o tranziţie printr-un sistem bazat pe împărţirea în cetăţeni activi şi pasivi, au ajuns la sufragiul universal masculin. În Franţa s-a revenit apoi la alegerile indirecte în două etape şi la cens, culminînd cu modestul electorat de numai vreo 70 000 de persoane al monarhiei Restauraţiei de la 1815[3]. Şi în Anglia participarea la alegeri bazată pe proprie-

---

ignoranţi atunci cînd a folosit-o, într-un mod foarte oportun, don Manuel Azaña, desemnează acele districte care, prin deficienţa sistemului, contează în ponderea rezultatelor electorale mult mai mult decît s-ar cuveni dacă s-ar ţine cont de populaţia lor, redusă numeric (*Nota ed. sp.*).

1 Cerinţa de a dispune de o proprietate pentru a-şi putea exercita votul nu este tot una cu un sistem de reprezentare a proprietăţii. În primul caz, condiţia pusă se referă la persoană ca individ; în al doilea caz, condiţia este să se ţină cont de proprietate. De exemplu, în Virginia, coproprietarii împărţeau votul aferent proprietăţii lor. A se vedea Pole, *op.cit.*

2 A se vedea Ghiţă Ionescu, *The Political Thought of Saint-Simon*, Oxford University Press, 1976.

3 O altă problemă care s-a ivit o dată cu trecerea de la reprezentarea corporatistă la cea numerică a fost aceea a circumscripţiei ce urma a fi reprezentată. Reprezentarea corporatistă a oraşelor sau a zonelor îndepărtate poate fi considerată drept o protecţie a elementelor mai slabe ale unei societăţi în faţa „intereselor” mai viguroase. În mod analog, în Olanda de exemplu, reprezentarea provinciilor istorice pe vremea laborioasei naşteri a Republicii Batave a fost vehement apărată faţă de principiul numărului, fundamental pentru o republică unitară. Însă, atît asemenea probleme, cît şi metoda electorală (alegere directă,

tate sau pe venit şi supravieţuirea reprezentării corporatiste au servit drept bastion pentru apărarea proprietăţii, atunci cînd conflictul dintre bogaţi şi săraci, întotdeauna latent în structura privilegiilor vechiului regim, a ieşit la lumina zilei.

Un aspect important în evoluţia parlamentelor în calitate de titulare ale suveranităţii l-a constituit problema mandatului, a puterilor, cu alte cuvinte, ce puteau fi încredinţate reprezentantului, în raport cu alegătorii acestuia şi adunarea pentru care fusese el ales; ceea ce, la rîndul său, punea în discuţie problema puterilor deţinute de adunarea reprezentativă. Dacă deputatul era limitat în atribuţiile sale prin instrucţiunile date de alegătorii lui (*mandat impératif*), puterile şi libertatea sa de acţiune erau mai mici decît atunci cînd avea depline puteri (*plena potestas*) şi acelaşi lucru se petrecea cu puterile adunării în care fusese el ales. În primul caz, deputatul depindea în acţiunile sale de alegătorii săi. În al doilea caz, ca membru al adunării el avea libertatea de a lua decizii pentru aceia ce îl desemnaseră. În cazul mandatului imperativ, puterea aparţinea categoriei sociale, corporaţiei sau districtului teritorial reprezentat de către deputat. În caz de *plena potestas*, această putere rezida în însăşi adunarea sau organul colectiv central.

În decursul luptelor îndelungate dintre guvernanţii medievali şi parlamentele lor, principiul mandatului imperativ a fost adeseori o resursă în opoziţia faţă de absolutismul principilor, deoarece îngăduia eludarea exigenţelor monarhului, amînarea aducerii lor la îndeplinire, sub pretextul necesităţii ca deputatul să-şi consulte alegătorii. Deputaţii polonezi din Seim, cei olandezi din Statele Generale, ca şi acei *procuradores* — reprezentanţii oraşelor în *cortes*-urile din Castilia — erau legaţi de acest tip de mandat. Monarhii Castiliei pretindeau, adesea cu nerăbdare, ca numiţii *procuradores* să vină investiţi cu depline puteri de a-şi asuma obligaţii în numele alegătorilor lor. Exemplul cel mai limpede de sprijinire conştientă pe mandatul imperativ ca mijloc de apărare

---

cu o majoritate de două treimi, proporţională, pe liste etc.) erau numai probleme de metodă, care puteau să fie rezolvate în diferite moduri, fără a altera însă principiul de bază, acela al reprezentării individului politic.

împotriva exceselor puterii centrale a fost dat însă în Ungaria. Atunci cînd, în anul 1527, ţara a fost absorbită în moştenirea dinastică a Habsburgilor, obiceiul investirii cu *plena potestas* aflat în vigoare în Dietă a fost abandonat în favoarea mandatului imperativ, care procura mai bune mijloace de apărare unei ţări guvernate de-atunci înainte de la Viena în faţa pericolului ca reprezentanţii săi să cedeze presiunilor, exercitate asupra lor din capitală, pentru a-i face să accepte măsuri care ar fi devenit astfel obligatorii pentru alegătorii lor[1]. Cu toate acestea, din punctul de vedere al supravieţuirii în ultimă instanţă a parlamentelor, principiul deplinelor puteri s-a dovedit mai fructuos. Mandatul imperativ, punînd accentul pe interesele locale în detrimentul celor naţionale, stînjenea dezvoltarea unui organism reprezentativ îndeajuns de puternic pentru a rezista în faţa presiunilor crescînde ale monarhiilor absolute. În schimb, *plena potestas* acordă adunării reprezentative o capacitate decizională care ajungea să rivalizeze cu aceea a monarhului, ca şi dreptul de a reprezenta, alături de suveran, întreaga ţară. Evoluţia particulară a parlamentului englez poate fi atribuită în bună măsură tocmai faptului că era în vigoare *plena potestas*[2], tot astfel cum prăbuşirea ocîrmuirii din Polonia poate fi imputată efectului paralizant al mandatului imperativ, care distrugea orice putere centrală, fie ea regală sau reprezentativă.

Conflictul dintre aceste două principii stă la baza unora dintre cele mai furtunoase episoade ale Revoluţiei Franceze. Era oare adunarea reprezentativă împuternicită de către naţiune pentru a acţiona în numele acesteia? Îi delegase acesteia naţiunea puterea suverană de a da legi Franţei şi a cere socoteală executivului pentru aducerea lor la îndeplinire? Sau, dimpotrivă, poporul francez, incapabil să se dezbare de suveranitatea cu care era investit, în favoarea unui corp legiuitor ce putea să se asemene cu adunările „privilegiate” ale vechiului regim, unde el nu figurase decît prin

---

1 A se vedea J.Holub, „La représentation politique en Hongrie au Moyen Age”, *X-e Congrès International des Sciences Historiques, Rome, 1955*, Louvain, 1958.

2 A se vedea Helen Cam „The Theory and Practice of Representation in Medieval England”, *History*, februarie 1953. Principiul mandatului imperativ a fost respins de către Algernon Sydney. A se vedea *Discourses*, pp. 410–413.

reprezentare, trăgea acum nădejde că Adunarea Naţională are să-i dea seama de toate deciziile ei? În ultimă analiză, acesta era, redus la teoria politică (spre deosebire de problemele legate de putere şi de simpla rivalitate personală), conflictul dintre girondini şi montagnarzi, în care cei dintîi apărau principiul suveranităţii Adunării ca reprezentantă cu drepturi depline a întregii Franţe, în vreme ce montagnarzii se agăţau, ca de un instrument al luptei pentru putere, de ideea mandatului imperativ, exercitat de ei în numele poporului din secţiile Parisului[1]. Mandatul imperativ nu submina doar procesul de formare a unei adunări reprezentative cu caracter naţional; el împiedica şi consolidarea unei mişcări de opoziţie. Deputaţii puteau să se opună — şi o făceau adeseori — politicii executivului; dar, opoziţia lor se structura pe interese locale, nu de la probleme de interes naţional, fiind concepută ca o împotrivire ce nu antrenează asumarea de responsabilităţi[2].

Un element esenţial pentru dezvoltarea sistemului de instituţii din rîndul cărora avea să ia naştere opoziţia politică îl constituie mecanismul luării deciziilor şi măsura în care — în cadrul acestui mecanism — este admis dreptul minorităţii de a nu fi de acord cu deciziile luate, de a nu gîndi, prin urmare, la fel cu majoritatea. De bună seamă, este necesar însă acordul prealabil că, indiferent care ar fi procedura prin care s-ar ajunge la luarea deciziilor, acestea devin obligatorii pentru toţi cei care au luat parte la procesul decizional. În al doilea rînd, trebuie să existe o înţelegere asupra procedurii de urmat în luarea deciziilor.

Lumea occidentală a cunoscut două sisteme de luare a deciziilor: acordul unanim al tuturor celor îndreptăţiţi să participe şi decizii adoptate de către o majoritate a acestor participanţi şi considerate obligatorii pentru minoritate. În comunităţile politice arhaice, încă străine de ideea numărării voturilor celor prezenţi, acordul grupului era exprimat prin mijloace simple, cum ar fi de

---

1 Cf. K.J.Sydenham, *The Girondins*, Londra, 1961.

2 Mandatul imperativ îi lega pe deputaţii diferitelor state ale Provinciilor Unite ale Ţărilor de Jos reuniţi în Statele Generale. El servea scopului de a proteja interesele provinciilor în faţa ponderii enorme pe care o avea Olanda în Uniune, însă a condus — de asemenea — la interminabile amînări pentru Guvernul Provinciilor Unite şi a slăbit în unele ocazii executivul, uneori într-o mai mare măsură decît şi-ar fi putut-o îngădui un stat implicat în politica marilor puteri.

pildă ovaţiile, ocazie cu care posibili dizidenţi puteau trece neobservaţi. Se presupunea că toţi vor aduce la îndeplinire ceea ce, cu toţii şi fiecare în parte, au hotărît. Deciziile unanime izvorau în fond dintr-un simţămînt moral profund, născut dintr-o conştiinţă a libertăţii individului. Individul nu ar trebui să fie obligat să facă lucruri cu care nu a căzut de acord. În consecinţă, el trebuia să fie convins să-şi dea asentimentul. La un nivel psihologic şi mai profund, opera convingerea că în fiecare situaţie dată nu există decît o singură decizie corectă şi că îndelunga deliberare a celor mai înţelepţi va permite să se ajungă în mod liber la această hotărîre unică, optimă totodată.

Influenţa Bisericii a întărit şi ea în unele cazuri, într-o anumită măsură ideea superiorităţii morale a unanimităţii, aceasta ajungînd să fie considerată drept un semn infailibil al glasului lui Dumnezeu în problemele omeneşti[1]. Drept corolar natural al ambelor atitudini, s-a ajuns la principiul că dezacordul era nu numai eronat, ci de-a dreptul imoral, un semn de perseverare încăpăţînată şi răuvoitoare în greşeală sau în ignoranţă. Cu toate acestea, unanimitatea este numai un ideal teoretic, greu de atins. Cu cît mai articulată şi mai complexă ajungea să devină o societate, cu atît mai mare era numărul de interese intrate în conflict, ca şi numărul de participanţi la dezbateri, şi cu atît mai îndepărtată posibilitatea unei decizii unanime. Ceea ce era oferit drept unanimitate putea să fie rezultatul unor discuţii violente în care se vehiculau interesele particulare ale castelor, grupurilor, corporaţiilor şi ale indivizilor şi care,dacă se încheiau printr-un acord, aceasta se întîmpla numai pentru că influenţa celor mai puternici sau mai autoritari îi obliga pe toţi ceilalţi să se supună unui acord ce era numai acela al majorităţii. Alte tehnici folosite pentru dobîndirea unanimităţii erau încă şi mai drastice: „Vechii slavi, pentru care regula majorităţii era necunoscută, nu admiteau decît unanimitatea şi mergeau pînă acolo încît îi loveau, îi expulzau sau îi aruncau în apă pe cei din rîndul minorităţii dizidente”[2].

---

1 Cf. C.Langmuir, „Counsel and Capetian Assemblies”,*X-e Congrès International des Sciences Historiques, Rome, 1955*, Louvain, 1958.

2 Cf.L.Konopczynski, „Majority Rule”, articol în *Encyclopedia of Social Sciences*.

Ca procedeu practic, unanimitatea făcea, în ultimă instanţă, mai dificilă ajungerea la decizii obligatorii pentru toată lumea. Pînă şi superioritatea ei morală dispărea atunci cînd era privită drept o simplă majoritate de voturi travestită. De aceea, chiar dacă unanimitatea îşi păstra întregul prestigiu şi continua să fie folosită în chestiuni de rutină atît civile cît şi ecleziastice, principiul deciziei majoritare cîştiga din ce în ce mai mult teren[1].

Acest principiu al votului majoritar îşi trage rădăcinile şi dintr-o observaţie empirică din viaţa cotidiană şi anume aceea că două persoane sînt, din punct de vedere fizic, mai puternice decît una singură şi astfel majoritatea are forţa necesară pentru a-şi im-

---

1 Unanimitatea a supravieţuit pînă cu puţin timp în urmă în Anglia pentru juraţi, probabil pentru că dezacordul unei minorităţi presupunea existenţa unei „îndoieli rezonabile" asupra vinovăţiei acuzatului. Acelaşi lucru s-a petrecut, de exemplu, şi în Comitetul Juridic al Consiliului Privat (pînă în anul 1966), a cărui funcţie era aceea de a sfătui Coroana, acesteia neputîndu-i-se oferi păreri diferite. Principiul unanimităţii a avut tendinţa de a supravieţui şi în politica internaţională sau în problemele federale, care implică probleme de suveranitate. În Republica Olandeză se pretindea unanimitate, în deciziile Statelor Generale care îi implicau pe toţi membrii acestora, adică pe reprezentanţii Statelor provinciale. Înlăuntrul propriilor state, unanimitatea era cerută în cazul oricărei decizii importante. „Principiul guvernării olandeze era acela că nici unul dintre state nu putea fi obligat a se supune unei majorităţi." Rezultatul era că deciziile se luau în urma unor îndelungate şi anevoioase negocieri, în cursul cărora politicienii cei mai proeminenţi făceau uz de întreaga lor influenţă. (A se vedea *Cambridge Modern History*, vol. V. p. 277.) Articolele Confederaţiei de la 1776 din America de Nord pretindeau – spre a putea fi modificate – consimţămîntul unanim al părţilor contractante pînă într-atîta încît, după cum scria un autor local „întrucît unanimitatea este necesară pînă şi în problemele cele mai neînsemnate... înţelegem inconvenientele acelui *liberum veto* din Dieta poloneză" (citat în J. Pole, op. cit.,.p. 351). Ambele exemple se referă la relaţiile dintre colectivităţi în mod teoretic suverane. Aceleaşi principii au fost preluate în relaţiile internaţionale, de exemplu, în Consiliul Societăţii Naţiunilor şi în Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite. Reamintindu-ne de vechi teorii ale reprezentării, s-ar putea spune că Adunarea reprezintă individualismul politic la scară naţională şi că proprietatea este apărată, împotriva acestuia, în Consiliul de Securitate, prin intermediul reprezentării separate şi unanimităţii în luarea deciziilor.

pune voinţa în faţa minorităţii dizidente. Cu toate acestea, echilibrul forţelor nu se calcula pur şi simplu numai în termeni de putere şi de număr. *Senior pars*, partea cea mai stimată şi mai matură avea, în mod frecvent, mai multă pondere decît *maior pars* şi predominanţa sa a fost instituţionalizată pentru a da mai multă valoare voturilor celor investiţi cu anumite demnităţi (egumen, abate, primar...), ca şi prin recurgerea la procedeul specificării majorităţii necesare pentru anumite decizii (două treimi, trei pătrimi ...). În acest fel, decizia luată cu majoritate de voturi a ajuns să se transforme în normă pentru numeroase instituţii medievale, cum ar fi breslele, congregaţiile, administraţiile colegiilor, instituţiile de caritate ş.a.m.d. În general, unanimitatea era modul de a găsi decizia nimerită, iar simpla majoritate maniera de a ajunge la o decizie ce ar fi putut să fie acceptată drept obligatorie.

Din punctul de vedere al dezvoltării opoziţiei politice, principiul majoritar s-a dovedit însă a fi cu mult mai fructuos. Acolo unde domnea principiul unanimităţii, o minoritate dizidentă, exercitîndu-şi dreptul său de a nu-şi asuma obligaţii la care nu-şi dăduse consimţămîntul, putea să împiedice luarea oricărei decizii; era îndeajuns de puternică, ea putea, de asemenea, să refuze a aduce la îndeplinire hotărîrea luată de comun acord, fără a fi pedepsită pentru aceasta. Într-un asemenea mod, parlamentele pierdeau puterea, ajungînd pînă în acel punct în care îşi încetau funcţia de centru de decizie şi se transformau în simple cîmpuri de bătălie între diversele suveranităţi aflate în conflict. De exemplu, Dieta Sfîntului Imperiu Roman şi-a pierdut, în Germania, întreaga sa forţă de element unificator atunci cînd, spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, a refuzat să recunoască principiul majoritar pentru fixarea impozitelor. Exemplul clasic, şi totodată, cel mai tragic, este însă cel al Poloniei, unde în secolul al XVIII-lea, abandonarea votului majoritar în favoarea aceluia unanim a dus la utilizarea abuzivă de *liberum veto*, prin care un singur om se putea opune Dietei, ajungînd să anuleze tot ceea ce se hotărîse de comun acord[1].

---

1 Acolo unde un singur vot putea să împiedice luarea unei decizii, puterilor străine le venea foarte uşor să intervină în afacerile interne ale unei ţări, deoarece ar fi fost şi greu să nu se găsească măcar o persoană dispusă să se lase cumpărată în vederea acestui vot.

Acolo unde a prevalat principiul majoritar, iar minoritatea a consimţit să dea ascultare deciziilor adoptate, dezacordul a încetat să mai fie considerat drept trădare sau lipsă de supunere. Puţin cîte puţin s-a ajuns la recunoaşterea existenţei şi a drepturilor minorităţii. În vechiul regim, procesul a fost lent, deoarece acolo unde persistă împărţirea pe categorii sociale, opinia este condiţionată nu atît de interesele comune, cît de diferenţele de *statut* juridic şi social. Interesele minoritare erau protejate într-o anumită măsură de însăşi existenţa „privilegiilor" şi a „scutirilor". În afară de aceasta, schismele religioase, generatoare la rîndul lor de compromis religios, au întărit suspiciunile referitoare la orice formă de dezacord. Problema nu a ieşit însă la iveală în mod deschis decît atunci cînd principiul numeric a biruit alte „privilegii" sau „libertăţi" ori a ajuns să se situeze pe picior de egalitate cu ele. Chiar şi aşa, dizidenţa minoritară (în sens numeric), îndată ce şi-a făcut apariţia pe arena politică, a fost nevoită să dea o bătălie formidabilă pentru existenţă. *Contractul social* al lui Rousseau conferea un nou sprijin naţional şi moral priorităţii întregului asupra părţilor, în slujba comunităţii. De bună seamă, în practica diverselor adunări legislative franceze, regula era aceea a luării deciziei de către majoritate (de exemplu, în cazul votărilor privind dreptul de *veto* al regelui sau soarta monarhului). Însă, în acelaşi timp sau puţin după aceea, componentele minorităţii înfrînte s-au văzut etichetate drept contrarevoluţionare sau drept trădătoare ale naţiunii. Cu toate acestea, odată înlăturată societatea ideală (aşa cum s-a întîmplat în Statele Unite ale Americii, unde obiectivele pentru care luptaseră nord-americanii şi pentru care înfăptuiseră revoluţia fuseseră, în linii mari, atinse) ori atunci cînd această încercare este abandonată,cum a fost cazul Franţei după 10 Thermidor[1], noile instituţii, întemeiate pe principiul numeric, au oferit cîmp liber dezvoltării atitudinilor minoritare, ca şi posibilitatea de a se putea transforma în puncte de vedere majoritare. Noul pluralism social şi economic a invadat arena politică şi a fost suficientă manifestarea multiplicităţii de idei şi de interese pentru ca

---

1 28 iulie 1794, data la care au fost ghilotinaţi Robespierre şi ceilalţi fruntaşi iacobini (*nota trad.*).

dreptul de a nu fi de acord să fie recunoscut şi, în cele din urmă, instituţionalizat[1].

Partidele politice parlamentare

Apariţia partidului în forma sa modernă, ca instrument legitim al activităţii politice, datează abia de la începutul secolului al XIX-lea, o dată cu acceptarea în sfera politicului a principiului reprezentării personale. Marea Britanie, America de Nord şi Franţa au evoluat din punct de vedere politic, fiecare pe calea ei, de la teoria „guvernului bun", căruia toţi cetăţenii erau obligaţi să-i dea tot sprijinul, pînă la înfiinţarea unuia sau mai multor partide politice care intră în competiţie pentru putere, utilizînd modalităţi de opoziţie legitime.

În Marea Britanie. Ideea de a te opune unui guvern în numele intereselor sau opiniilor unui grup ori ale unei clase sociale era în general considerată tot atît de anormală pentru teoreticienii politici ai secolelor XVII şi XVIII, ca şi lipsa de unanimitate în gîndirea medievală[2]. Funcţia parlamentului în ansamblul său era aceea de a supraveghea şi de a critica activităţile executivului, adică ale guvernului Majestăţii Sale. Unica justificare morală pentru a se opune unui guvern era ca acesta să fi fost un guvern rău şi numai cu intenţia de a-i îndepărta consilierii primejdioşi. Odată aceştia îndepărtaţi, opoziţia va înceta a mai fi justificată. În ciuda acestui fapt, cu mult înainte ca termenul de „Opoziţie a Maiestăţii Sale"

---

1 Se observă că în statele care resping opoziţia în numele unei viitoare societăţi lipsite de clase domneşte principiul unanimităţii în prezentarea politicii guvernamentale în faţa poporului (oricare ar fi fost metoda prin care s-a ajuns la un acord în culise). Acestea sînt societăţile care tot repetă pretenţia că aduc soluţia cea mai „nimerită", în mod evident unică.

2 Cf. Francis Bacon, în anul 1614: pentru ca Parlamentul să fie cu adevărat liber ar fi necesar să se ia asemenea măsuri încît „cu toţii să îşi dea seama ce lucru periculos este să intre în combinaţie unii cu alţii sau să facă partide în Parlament". Citat în: Clayton Roberts, *The Growth of Responsible Government in Stuart England*, Londra, 1966.

să-şi fi început respectabila sa carieră în anul 1826, exista deja în Marea Britanie o opoziţie politică. Pentru apariţia ei s-au reunit o serie întreagă de circumstanţe favorabile: războiul civil care a făcut imposibilă impunerea absolutismului regal; lupta pentru putere întovărăşită de bătălia parlamentară împotriva Coroanei în Anglia Restauraţiei, unde asocierile de partide şi organizarea electoratului au dus pentru prima dată la adoptarea unor formule moderne lipsite de orice echivoc: Revoluţia Glorioasă şi faimosul *Act of Settlement*[1], încheiat cu William al III-lea şi regina Ana: dezvoltarea treptată a unui guvern responsabil, ca şi recunoaşterea în practică — dacă nu şi în principiu — a faptului că, deşi regele îşi alegea miniştrii, o asemenea alegere trebuia să se limiteze la persoane bucurîndu-se de un sprijin suficient în cele două Camere. În acest mod, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, guvernul se afla îndeajuns de separat de persoana regelui pentru a îngădui opoziţiei să se constituie, fără primejdia de-a fi suspectată de trădare sau de răzvrătire. Şi, în paralel cu dezvoltarea guvernului parlamentar, funcţia de critică şi de control a trecut de la întregul parlament la una dintre părţile sale — Opoziţia parlamentară[2].

În afară de aceasta, în Anglia secolului al XVIII-lea coabitau două curente de opinie în favoarea partidului şi implicit a opoziţiei. Oricît de tare vor fi fost condamnate în teorie partidele,ca fiind dăunătoare, egoiste şi provocatoare de dezordini pentru guvernare, fapt cert este că ele existau. Politicienii *whigs* şi *tories* se reuneau la cluburile lor, făceau şi desfăceau alianţe şi camarile, organizînd chiar acţiuni de sprijinire a unor candidaţi în alegeri[3]. Chiar şi aceia care, asemenea lui Daniel Defoe, dezaprobau ideea guvernării exercitate de către partide, îşi dădeau seama în mod confuz că aceste formaţiuni constituiau o pavăză împotriva tiraniei, atît a guvernului central, cît şi a oricărui alt organ executiv[4]. În felul acesta a început să fie făcută distincţia între „facţiunea

---

1 *Act of Settlement* (1701) este legea succesiunii la tron care a atribuit coroana Angliei Sofiei de Hanovra şi urmaşilor săi legitimi.

2 A se vedea K.Kluxen, în *Parlamentarismus*.

3 A se vedea J.H.Plumb, *The Growth of Political Stability in England, 1675–1725*, Londra, 1967, pentru o îndrăzneaţă reafirmare a vigoarei partidelor din Anglia Restauraţiei.

4 Cf. Clayton Roberts, *op.cit.* p.413.

egoistă" şi „opoziţia din principiu"[1]. Pe măsură ce i se atribuia opoziţiei o mai mare pondere, începea să fie recunoscută necesitatea existenţei unor canale de exprimare pentru opoziţia politică. Opoziţia bazată pe principii a început a fi privită drept expresia legitimă a unor puncte de vedere divergente şi drept suport al libertăţii. David Hume, care condamna facţiunile, recunoştea faptul că însuşi guvernul era un „partid"; după cum, din momentul în care li se îngăduia să critice acţiunile guvernului, criticii săi deveneau un partid potenţial[2]. În felul acesta, utilitatea partidelor şi, în mod implicit, legitimitatea opoziţiei au fost acceptate în Anglia cu mult înainte decît s-ar părea după recunoaşterea formală a opoziţiei. Atunci cînd, în anul 1775, Burke definea un partid drept „un grup de oameni uniţi laolaltă pentru ca, prin strădanii comune, să promoveze interesul naţional în conformitate cu anumite principii asupra cărora ei au căzut de acord", partidul de opoziţie *whig* exista deja, ca un grup unit pe bază de clientelă politică, prietenie, relaţii şi principii.

Evoluţia instituţiei opoziţiei politice a avut în Anglia un caracter particular şi aceasta din două motive. Mai întîi s-a desfăşurat în cadrul unui sistem parlamentar care nu mai fusese pus în discuţie din anul 1688, chiar şi atunci cînd fusese nevoie ca sferele de activitate ale Coroanei şi Parlamentului să fie delimitate în chiar focul bătăliei politice, ceea ce a condus la apariţia unui sistem bipartid. Deşi războiul civil a scos la iveală numeroase tendinţe divergente, se poate afirma că, de fapt, Anglia s-a obişnuit cu existenţa a două grupări — Cavalerii şi Capetele rotunde, *tories* şi *whigs*, puterea şi opoziţia faţă de putere, sau Parlament contra Coroană ori partidul ţării contra partidului Curţii regale. Eforturile de instaurare a unui guvern al celor mai buni fără a ţine seama de considerente de partid au eşuat, deoarece în mod automat se forma o opoziţie faţă de cei ce se aflau la putere. La înce-

1 În ceea ce priveşte atitudinea engleză faţă de partide, a se vedea Caroline Robbins, „Discordant Parties. A Study of the Acceptance of Party by Englishmen", *Political Science Quarterly*, nr.4, decembrie 1958, pp.502–529.

2 A se vedea, de exemplu, David Hume, *Theory of Politics*, editat de F.Watkins, Londra, 1951, ca şi Foord, *His Majesty's Opposition 1714–1830*, Yale, 1965, p.4.

putul secolului al XVIII-lea, politicienii au înţeles că numai contînd pe sprijinul unui partid în Camera Comunelor, oricare ar fi fost mijloacele folosite în acest scop, ar putea forma un guvern stabil. Principiul acesta şi-a primit cea dintîi consacrare o dată cu victoria partidului *whig* în anul 1715; îndelungata influenţă a lui Robert Walpole a făcut oarecum să se uite principiul de la care s-a pornit, întrucît timp de douăzeci de ani opoziţia nu a mai izbutit să se închege ca atare şi toată lumea s-a întors la ideea unui guvern bun, alcătuit din cei mai buni politicieni, fără considerente de partid şi care ar face opoziţia superfluă. După urcarea pe tron a regelui George al III-lea şi o dată cu îndelungatul mandat al lordului Frederick North, membrii partidului *whig*, aflaţi pe atunci în opoziţie, şi-au dezvoltat însă îndeajuns doctrina, organizarea şi solidaritatea de partid pentru a-l putea obliga pe rege să-i accepte, în anul 1782, drept alternativă la guvernare[1]. Dar, dacă *whigs* alcătuiau deja un partid în înţelesul atribuit de Burke acestui cuvînt, nu acelaşi lucru se întîmpla şi cu *tories*. În acest moment, lupta se dădea încă între Coroană şi *whigs*, iar „partidul" regelui a ieşit învingător atunci cînd disputa a fost scoasă din sînul Camerei Comunelor spre a fi încredinţată electoratului, în anul 1784.

---

1 În *Parlamentarismus*, p.394, K.Kluxen subliniază faptul că, în 1782, guvernul demisionar a părăsit pentru prima oară scaunele guvernamentale, care au fost ocupate de membrii celui nou, dînd astfel un semn exterior al recunoaşterii dreptului opoziţiei de a fi considerată ca alternativă la guvernare. Merită să citām descrierea făcută de Wraxall: „Niciodată nu s-a văzut o mai mare schimbare de vestimentaţie decît aceea pe care o prezenta Camera Comunelor după vacanţa de Paşti. Băncile guvernului, cît şi locurile situate imediat în spatele lor fuseseră ocupate atîţia ani de către lordul North şi prietenii săi, încît era greu să-i mai recunoşti, risipiţi prin băncile opoziţiei, purtînd mantale, redingote şi ghete. Pînă şi domnul Ellis apărea, pentru prima dată în viaţa lui, fără ţinută. Încă şi mai uimitoare se dovedea contemplarea miniştrilor ce le succedaseră: ieşiţi de prin locuinţele lor oarecare sau de la jocuri de noroc, la Brooke's, după ce se despuiaseră de uniformele lor albastru cu galben, apăruseră înveşmîntaţi în ţinută de gală aşa cum se întorceau de la Curte, împodobiţi cu spade, dantele şi peruci pudrate. Era într-adevăr şi ceva ridicol într-o asemenea extraordinară şi subită metamorfoză..." (*Historical Memoirs of my Own Time* de sir Nathaniel Wraxall, ediţia a II-a, Londra, 1815,p.172.).

Cu toate acestea, lupta din acei ani a servit drept model pentru viitor şi nu numai că a dus la legitimarea conceptului de opoziţie responsabilă, cu implicaţiile sale de alternativă la guvernare, ci a şi făcut ca, atît guvernul cît şi opoziţia, să ia în consideraţie necesitatea de a se apela cu mai multă hotărîre la opinia publică. După criza stîrnită de Legea Regenţei de la 1788–1789, ocaziile favorabile ca opoziţia să ajungă la guvern s-au irosit. Însă tocmai în acei ani a început să se schiţeze drept „remediu constituţional" transformarea opoziţiei într-o instituţie prin intermediul căreia puteau fi vehiculate şi rezolvate plîngerile — nu în scopul pur subversiv al alimentării nemulţumirilor, ci cu o legitimă dorinţă de a le găsi o rezolvare — şi putea fi adusă la îndeplinire misiunea de reformare a legislaţiei, în scopul îmbunătăţirii sale[1].

Chiar dacă politica de partid exista în Anglia încă din secolul al XVII-lea, partidele politice parlamentare organizate în mod formal s-au constituit în „opoziţie" spre finele veacului al XVIII-lea. În ceea ce-i priveşte pe *whigs*, ei au fost cei dintîi care şi-au organizat un partid parlamentar, unindu-se spre a acţiona în Camera Comunelor, dar avîndu-şi sediul şi formele organizatorice în afara acesteia, pretutindeni în ţară. Clubul *whig*, centru de întruniri şi de discuţii însă şi loc de desfăşurare al unor ocupaţii mai frivole, a lărgit cadrul organizaţiilor *whig* dincolo de cercul de familii de-

---

1 Cf. Foord, *op.cit.*, p.414, nota 1. Evoluţia acceptării conceptului şi funcţiilor opoziţiei poate fi urmărită în declaraţiile făcute în acea epocă. Faceţi comparaţia între cuvintele lui James Burgh din 1775: „este o eroare veche şi vulgară aceea potrivit căreia opoziţia şi partidele ar fi necesare într-un stat liber" (citat de Caroline Robbins, *op.cit.*, din *Political Dispositions*, Londra, 1775, III, p.331) şi cele ale lordului Camden din 1788: „...el accepta să existe o opoziţie... O credea foarte, foarte folositoare pentru ţară atunci cînd se călăuzea după principii civice", sau cele ale lui Mackenzie din 1794: „Opoziţia este în Marea Britanie un soi de instituţie publică şi care, cel puţin în practica sistemului nostru de guvernămînt, este pe deplin recunoscută şi consacrată". Ideea potrivit căreia opoziţia era o parte necesară a echilibrului constituţional al Angliei se reflectă în observaţia lui Fox că partizanii lui William Pitt din Camera Comunelor considerau „opoziţia ca pe un critic permanent al guvernului... la care trebuia să se recurgă întotdeauna în momentele de dificultate şi, prin aceasta, la fel de necesară ca şi guvernul". (Citat în Foord, *op.cit.*, pp.414, 410.)

numit *Grand Whiggery*; în jurul anului 1780, fusese deja asigurată o organizare rudimentară a reprezentanţilor şi a finanţelor partidului[1]. Achiziţionarea organului de presă *Morning Chronicle* le-a pus la dispoziţie un mijloc de exprimare a poziţiilor şi de lansare a unor atacuri publice la adresa guvernului. Tradiţia i-a determinat să-şi păstreze denumirea de *whigs*, atribuită în mod teoretic acelor persoane care sprijiniseră soluţia dinastică de la 1688 şi, prin aceasta, nu mai puţin aplicabilă membrilor partidului de guvernămînt din acea vreme. Membrii acestuia, aşa-numiţii *tories*, fuseseră lipsiţi de o organizare echivalentă cînd Pitt şi-a dat demisia, în anul 1801, şi se văzuse pus în faţa alternativei de „a trece în opoziţie" ori de a se întoarce la formula opoziţiei „pe deasupra partidelor", propusă mai înainte de tatăl său, lordul Chatham. Însă, dacă „ pittiştii" doreau să ajungă a reprezenta o adevărată alternativă la guvernare, ei se vedeau nevoiţi să-şi organizeze un grup disciplinat, să îşi menţină susţinătorii solidari şi să se prezinte publicului ca un front unit[2]. Pe măsură ce se reducea rolul Trezoreriei ca forţă de control a alegerilor, distanţa dintre rege şi guvern devenea tot mai mare, iar lupta politică începea să se concentreze în jurul celor două partide ce intraseră în competiţie pentru a-şi asigura o majoritate suficient de confortabilă spre a putea fi chemate la guvernare.

Trăsătura esenţială a sistemului politic englez în această primă perioadă — după spusele lui John Adams — era aceea că *whigs* şi *tories* alcătuiau formaţiuni ce corespundeau mai cu seamă caracteristicilor individuale ale membrilor lor şi mai puţin reprezentării formale a unor interese determinate. Ambele partide acceptau cadrul constituţional şi reglementările religioase în cadrul cărora îşi desfăşurau activitatea, şi amîndouă respingeau cu indignare ideea că nu le-ar fi cei mai buni slujitori . Cele două „parti-

---

1 A se vedea Donald E.Ginter, „The Financing of the Whig Party Organization", *American Historical Review*, LXXI, nr.2, ianuarie 1966, p.421, ca şi Foord, *op.cit., passim*.

2 A se vedea Foord, *op. cit.,* pp. 420 şi următoarele pentru evoluţia lui Pitt de la o poziţie bazată pe tradiţia de familie la o autentică opoziţie, ca şi p. 436, pentru concluzia sa că, după moartea lui Pitt, „opoziţia ajunsese în cele din urmă să îi transforme pe pittişti într-un partid adevărat".

de" dezvoltîndu-se ca „opoziţie" faţă de „guvern", s-a înrădăcinat astfel tendinţa de instaurare a unui sistem bipartid. În vreme ce unul dintre aceste partide se afla la guvernare, celălalt i se opunea, însă acum o făcea într-o manieră loială şi constructivă. Pe la începutul secolului al XIX-lea, opoziţia era considerată un instrument constituţional legitim şi o garanţie a stabilităţii guvernului englez. După cum scria A.B. de Moleville, „cu toate acestea există încă, şi nici nu trebuie să lipsească, un partid de opoziţie în Parlament, drept unic mijloc de-a menţine deplina încredere şi respectul naţiunii faţă de deciziile adunărilor; această opoziţie nu presupune însă scăderea loialităţii în rîndul celor care o exercită".

În Statele Unite. Formarea partidelor politice nord-americane îşi are rădăcinile într-o primă experienţă comună cu aceea a Marii Britanii, dar care a dobîndit trăsăturile sale originale. În cadrul sistemelor de guvernămînt din diferitele state, modelate după tiparul englezesc, partidele politice s-au dezvoltat *de facto*, dacă nu şi în teorie, înaintea Revoluţiei. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, în Pennsylvania, partidul quakerilor nega că ar fi fost un partid, pretindea că reprezintă totalitatea poporului şi îi acuza pe guvernatorul britanic şi pe oamenii săi că alcătuiesc un „partid"[1]. În vreme ce Marea Britanie învăţa să împace „opoziţia" şi formarea de partide cu suveranitatea exercitată de „Rege împreună cu Parlamentul", America de Nord se confrunta cu problema de a face compatibile aceste fenomene cu ideea „suveranităţii poporului". Întrucît Constituţia întruchipa voinţa poporului, opoziţia organizată se expunea cu uşurinţă bănuielii de răzvrătire, pînă în momentul în care s-a putut face în mod deschis distincţia dintre opoziţia faţă de constituţie ca atare şi opoziţia din cadrul unei politici legal şi concret desfăşurate. Factorul cheie în rezolvarea dilemei a fost, ca şi în Anglia, obţinerea divorţului dintre puterea executivă şi „suveran", indiferent dacă acesta ar fi fost reprezentat de către rege, parlament ori popor.[2]

---

1 Pole, *op. cit., passim* şi, în mod deosebit, pp. 121 şi următoarele.

2 Pentru o explicaţie ce lămureşte foarte bine încetineala cu care a fost înţeleasă necesitatea existenţei partidelor politice, a se vedea Pole, *op. cit.*, pp. 226 şi următoarele, unde sînt prezentate problemele existente în statul Massachusetts.

Dacă pe teritoriile diferitelor state partidele politice s-au ivit încetul cu încetul ca reprezentante ale anumitor interese, la scară naţională experienţa nord-americană a fost mai asemănătoare cu cea engleză, iar partidele nu s-au închegat drept reprezentante ale unor „interese", ci drept opoziţie faţă de „guvernămînt". Cel dintîi partid al guvernului a fost în Anglia acela al „Prietenilor Regelui", iar în Statele Unite — Partidul Federalist al lui Hamilton.

Alexander Hamilton şi susţinătorii săi nu au încercat în mod conştient să întemeieze un partid politic. Hamilton era din fire „un om de guvernămînt", care dorea să folosească puterea în scopuri foarte concrete şi care ştia şi cum să procedeze. Problema nord-americană a fost de a crea un sistem viabil din elemente şi interese incredibil de disparate (oraşul şi zonele rurale, mica proprietate şi economia plantaţiilor, interesele armatorilor şi ale fabricanţilor, deosebirile de religie şi de origine etnică), dar şi un sufragiu aproape universal, care venea să încorporeze în viaţa politică a naţiunii elemente cu prea puţină experienţă şi educaţie în acest domeniu. Structura constituţională, care a stabilit alegeri generale pentru anumite posturi înalte, a condus la recunoaşterea necesităţii unei organizări la scară naţională, în vederea mobilizării tuturor acestor elemente în jurul unei activităţi politice comune. Partidul lui Hamilton corespundea unui asemenea tip de organizare, conceput nu în termeni de „partid" ci de *leadership*, de „conducere"[1] şi nu admitea necesitatea existenţei unei „opoziţii".

Pe măsură ce partidul s-a văzut însă cufundat în mecanismul electoral nu a mai existat o altă soluţie decît aceea de a se ajunge la un anumit tip de organizare permanentă, pentru a se putea mînui reţelele de interese locale, de personalităţi şi de relaţii, cît şi pentru a influenţa opinia publică şi a explica politica guvernului. La rîndul său, organizarea coerentă şi sistematică a sprijinirii guvernului nu a întîrziat să conducă la un proces contrariu, anume apariţia unei mişcări destinate să facă faţă dominaţiei federaliştilor. Concentrarea autorităţii în mîinile guvernului a condus mişcarea de opoziţie la promovarea insistentă a idealului lui Thomas Jefferson de a avea încredere în popor şi, de asemenea, a principiului

---

1 Din conducerea sa mai făceau parte iluştrii George Washington şi John Adams (*nota trad.*).

„drepturi egale pentru toţi şi privilegii pentru nimeni”[1]. Odată ce au devenit cunoscute punctele de vedere divergente cu privire la modul în care guvernul interpreta Constituţia, opiniile au început să se polarizeze în jurul lor, la aceasta contribuind şi interesele materiale ale oamenilor. Cetăţenii căutau să sprijine concepţia care îi putea favoriza în cel mai înalt grad. Acest lucru nu presupunea însă cîtuşi de puţin că „opoziţia politică” îşi şi căpătase legitimitatea necesară. Un guvern trebuia să fie înlocuit cu altul mai bun, care să nu se abată de la litera Constituţiei şi a te opune acestuia însemna să adopţi o poziţie rebelă, deoarece un asemenea guvern merita aprobarea tuturor. Numai că, abia atunci cînd, după victoria lor în alegeri din anul 1801, republicanii au ştiut să profite de ea cu judecată şi cu moderaţie, a dispărut şi teama de partide. Opoziţia înlocuise guvernul o dată şi putea să o mai facă iarăşi. Fusese astfel fixat modelul competiţiei dintre două partide, la care America avea în cele din urmă să recurgă după numeroase ocolişuri[2]. Datorită structurii constituţionale a ţării, nu s-a ivit însă şi o „opoziţie parlamentară” care să i se opună guvernului, dat fiind faptul că nici nu exista un „guvern parlamentar”. Opoziţia politică şi competiţia bipartidă s-au extins astfel, în domeniul luptelor electorale, la scară naţională.

În Franţa. Evoluţia vieţii politice franceze a fost cu mult mai complexă şi mai turbulentă. În primul rînd, Franţa era lipsită de o experienţă prealabilă Revoluţiei în materie de guvernare constituţională, în sensul participării adunărilor elective la îndatoririle guvernării. În al doilea rînd, violenţa Revoluţiei ca şi extremismul — de dreapta şi de stînga — căruia i-a dat ea naştere, au avut tendinţa să polarizeze atitudinile, să facă imposibil compromisul, să identifice dezacordul cu trădarea — fie a naţiunii (în contextul războaielor revoluţionare), fie a politicii ideale (după modul în care o concepeau iacobinii). O nouă complicaţie în zona atitudi-

---

1 În 1791 a luat fiinţă partidul democrat-republican, ulterior *republican*, în frunte cu Thomas Jefferson, viitor preşedinte al SUA (*nota trad.*).

2 Cf W.Nesbitt Chambers, *Political Parties in a New Nation. The American Experience 1776–1809*, New York, 1963, lucrare de care noi ne-am folosit în mare măsură.

nilor politice a apărut prin atacul îndreptat împotriva Bisericii, atac implicit atît în Constituţia Civilă a Clerului, cît şi în măsurile ulterioare de descreştinare, ceea ce a făcut ca problemele credinţei să fie aduse în sfera politicului. În contrast şi cu Anglia şi cu America de Nord, unde evoluţia politică s-a dsfăşurat în epoci de relativă prosperitate, Revoluţia şi războaiele au scufundat Franţa în haos economic, au scos mii (dacă nu milioane) de persoane din ritmul lor normal de viaţă şi au dezlănţuit pasiuni care mergeau de la idealismul sublim la formele cele mai josnice de brutalitate.

Simţămîntul de a vieţui ca într-o fortăreaţă asediată, într-o perpetuă stare de urgenţă, nu era în măsură să favorizeze calmul şi gîndirea raţională atunci cînd era vorba despre oponenţi şi despre drepturile lor legale. În plan teoretic, atît credinţa în suveranitatea nelimitată a adunărilor legislative ori în aceea a poporului, cît şi identificarea puterii executive cu Convenţia în perioada de ascensiune a iacobinilor au conspirat şi ele împotriva apariţiei partidelor. În practică, în vremea monarhiei constituţionale s-au constituit grupări care, cu vremea, supravieţuind regimului monarhic, ar fi putut să se transforme în nuclee ale viitoarelor partide politice. Dar, o dată cu fiecare nouă schimbare revoluţionară, aveau loc noi fragmentări ale opiniei şi se înmulţeau categoriile de „trădători". Brutalitatea cu care învingătorii îi tratau pe cei învinşi (contrarevoluţionari, monarhişti constituţionalişti, clerici care se încăpăţînau să nu depună jurămîntul pe constituţia civilă, brissotieni, hebertişti şi dantonieni[1] şi, în cele din urmă, înşişi ia

1 Jacques-Pierre Brissot (1754–1793),membru al Convenţiei, şef girondin; Jacques-René Hébert (1757–1794) substitut al procurorului Comunei din Paris, redactor al publicaţiei *Père Duchesne*, instigator al celebrelor masacre din septembrie 1792 (Prima Teroare), a avut o mare influenţă asupra Comunei; Georges-Jacques Danton (1759–1794), membru al Convenţiei, ministru de justiţie după 10 August 1792, promotor al creării tribunalului revoluţionar, membru al Comitetului Salvării Publice şi inspirator al politicii externe a acestuia care, considerînd Teroarea drept un mijloc provizoriu de guvernare, a fost acuzat de moderaţie de către Robespierre — gelos pentru popularitatea sa — şi decapitat în 1794. În acelaşi an au sfîrşit pe eşafod şi *iacobinii* susţinători pînă la capăt ai lui Maximilien de Robespierre (1758–1794), membru al Convenţiei şi animator al Comitetului Salvării Publice şi al guvernării prin teroare (*nota trad.*).

cobinii) adîncea diviziunile sociale şi politice şi întărea adeziunea personală la idealuri cu neputinţă de atins. În timpul Directoratului, partida iacobinilor a fost proscrisă; guvernul, opoziţia, chiar şi alegerile au suferit o egală discreditare şi nu numai partidele, ci şi simpla activitate politică au fost cu totul sufocate de către Napoleon Bonaparte, în folosul propriului său concept cu privire la ordine[1].

În anii 1814–1815, Franţa s-a trezit profund divizată între cei ce priveau către viitor şi cei care priveau înspre trecut. Consecinţele acestei situaţii erau nefavorabile atît pentru stabilitatea guvernului, cît şi pentru formarea de grupuri şi partide înlăuntrul sistemului şi, in consecinţă, pentru legitimarea opoziţiei. În sfera opiniei, inclusiv în aceea a credinţelor, exista pentru început un abis între cei dispuşi să pună în funcţiune Constituţia în vigoare şi cei care o respingeau, tratînd-o drept o simplă *cartă acordată* (charte octroyée) şi nimic mai mult. O nouă complicaţie a fost reprezentată de naşterea catolicismului politic (care avea să devină o trăsătură distinctivă a politicii tuturor ţărilor catolice). Biserica îşi avea propriile sale idei cu privire la un guvern bun, care nu coincideau în mod necesar cu opiniile politice şi sociale ale vreunuia dintre partide. Ca instituţie, Biserica se prezentase întotdeauna unită faţă de lumea seculară, oricare ar fi fost mijloacele utilizate pentru a reduce la tăcere divergenţele iscate în sînul ei. De aceea, nu era cîtuşi de puţin probabil ca un asemenea catolicism politic să faciliteze procesul de legitimare, de vreme ce el transpunea în sfera activităţii politice concepţiile care îi guvernau viaţa religioasă şi viziunea sa asupra societăţii. Biserica avea însă şi interese seculare de apărat, interese ce puteau să o ajute să-şi menţină influenţa socială — şi, dintre acestea, cel mai important era controlul educaţiei. În consecinţă, Biserica manifesta tendinţa de a căuta alianţa cu forţele politice cele mai apte să-i apere aces-

---

1 «Napoleon (în cada de baie): „ O opoziţie, ca în Anglia adică? Încă nu am izbutit să pricep ce este bun într-însa...; în Franţa nu există decît un singur partid şi o singură voinţă” (1803).» Citat în C.J.Herold, *The Mind of Napoleon*, New York, Londra, 1961.

te interese. În Franţa, asemenea forţe erau mai cu seamă cele de dreapta[1].

Dat fiind faptul că, începînd din anii 1814–1815, cea mai mare parte a opoziţie franceze fie de dreapta sau de stînga era antidinastică sau anticonstituţională, nu se putea ajunge la un simplu dualism guvern—opoziţie deoarece, dacă într-adevăr exista un singur guvern, opoziţiile erau mai multe. Grupările sau partidele de opoziţie au fost, de la bun început, exponentele cîtorva curente ideologice mai mult sau mai puţin identificate cu interese sau valori bine determinate. Din acest motiv, în Franţa evoluţia politică a condus la un sistem aflat la distanţă de acela bipartid, ale cărui baze fuseseră puse în Marea Britanie şi în America. Fragmentarea opiniei a îndepărtat grupările politice franceze de la obiectivul direct de obţinere a puterii, orientîndu-le către scopul negativ de a doborî guvernul şi a ţine reforma constituţională ori schimbarea regimului. Partidele manifestau tendinţa de a sublinia atît deosebirile dintre ele, cît şi deosebirile în raport cu guvernul, negociind totodată doar cu acelea care aveau o ideologie asemănătoare, atunci cînd se ivea posibilitatea de a participa la guvernare. Cum guvernul însuşi era alcătuit dintr-un mozaic de interese divergente aflate într-o precară armonie temporară, partidele pe cale de-a lua fiinţă nu ofereau cîtuşi de puţin imaginea unei „alternative la guvernare", ci reprezentau doar expresia directă a unor anumite ideologii, credinţe şi interese, cu care se putea alcătui un nou guvern, uneori în asociere cu vreuna dintre grupările cu care se combinaseră în vederea răsturnării guvernului anterior.

În acest mod, la începutul secolului al XIX-lea, în zorii epocii care avea să vadă instituţiile parlamentare răspîndindu-se în întreaga Europă şi chiar dincolo de fruntariile sale, s-au ivit două modele de bază pentru ele. Atît teoria „Regelui cu Parlamentul" din Anglia cît şi aceea a suveranităţii poporului din America de Nord conduseseră în practică la dezvoltarea unui partid de opo-

---

1 În Franţa s-a produs o nouă complicaţie în anul 1815, o dată cu Actul Adiţional al lui Napoleon, care i-a îndepărtat pe anumiţi liberali de monarhia carlistă şi de reformele sale, pentru a-i atrage de partea unui constituţionalism bonapartist hibrid.

ziţie, unit împotriva fracţiunii aflate la putere şi care părea să ofere o alternativă de guvernare înlăuntrul cadrului constituţional în vigoare. În afară de aceasta, atît partidul de guvernămînt cît şi opoziţia erau interesate de putere, doreau să guverneze. În Franţa, conflictul dintre suveranitatea conducătorului statului şi suveranitatea poporului (ce a durat pînă la Constituţia adoptată la 1875, cu un scurt interval între anii 1848–1850, perioadă în decursul căreia a fost proclamată suveranitatea poporului) a dat naştere unui sistem multipartid alcătuit din formaţiuni fără legătură între ele, ce îşi propunea mai mult să servească principii, credinţe şi interese decît să ofere o alternativă la guvernare.

Progresele instituţionalizării opoziţiei în Europa secolului al XIX-lea

Extinderea sistemelor de guvernare parlamentară în majoritatea statelor europene este un fenomen al secolului al XIX-lea. Gradul de stabilitate al sistemului şi, în consecinţă, măsura în care opoziţia se vedea instituţionalizată, depindeau de două tipuri de factori: organizarea socială şi economică şi cultura politică a fiecărei societăţi în parte şi formele legale sau, cu alte cuvinte, sistemul de instituţii în vigoare în societatea respectivă.

Funcţionarea, pe durata Revoluţiei Franceze, a instituţiilor despre care se presupunea că întrupează suveranitatea poporului, monarhia Cartei, exemplele oferite de Marea Britanie şi de America de Nord, ca şi supravieţuirea, inclusiv în Franţa napoleoniană, a principiului că legitimitatea ia naştere din consensul popular au contribuit cu tărie la crearea unui climat politic de aşteptare, de speranţă, conform căruia ar fi fost de-ajuns să fie reformate instituţiile politice ale unui stat pentru a se deschide o nouă eră de libertate. Marea răspîndire a ideilor, o dată cu apariţia unei ziaristici de înaltă calitate şi cu sporirea editării de cărţi, au făcut să crească enorm forţa crezurilor politice. Drept rezultat, unii oameni care, într-o altă conjunctură, s-ar fi mulţumit să acţioneze în sînul unei „opoziţii legale” s-au văzut împinşi de la spate să apuce calea revoluţiei pentru a întemeia instituţii pe care dezvoltarea socială şi economică a ţărilor lor era incapabilă să le

susţină, provocînd astfel recurgerea la forţă din partea apărătorilor ordinii stabilite. Un exemplu de acest fel a fost Constituţia liberală spaniolă din anul 1812, elaborată de către o minoritate pentru o societate încă impregnată de structura socială a vechiului regim, încă legată sufleteşte de acele *fueros* proprii, divizată de puternice simţăminte de patriotism regional şi profund religioasă. Respingerea Constituţiei, în anul 1814 şi încă o dată în anul 1823 (după expediţia militară franceză), ca şi recurgerea la războiul civil pentru rezolvarea conflictelor sociale şi politice, au demonstrat că societatea spaniolă nu era încă îndeajuns de articulată pentru o formă de guvernare ce pretinde acceptarea valorilor pe care se bazează, ruptura cu vechile obiceiuri de deferenţă faţă de notabili şi de instituţii şi, în simpli termeni aritmetici, necesitatea unui număr suficient de mare de persoane pregătite din punct de vedere tehnic spre a face să funcţioneze noile instituţii, ca şi a unei baze economice capabile să subvenţioneze asemenea cheltuieli. Abia o dată cu Constituţia din anul 1875 s-a văzut înfăptuită patetica speranţă a liderului liberal Práxedes-Mateo Sagasta ca „fiecare partid să îşi fie sieşi de folos şi să aştepte liniştit să-i vină rîndul să guverneze”[1]; chiar şi atunci, un asemenea lucru nu a fost posibil însă decît prin falsificarea sistematică a sufragiului. Cu toate acestea, în perioada anilor 1875-1923 s-au putut observa semnele că prindea rădăcini în ţară un sistem bipartid, în care opoziţia politică îşi manifesta rolul său legitim[2].

Un al doilea factor, care a făcut să sporească în intensitate lupta politică şi a supus formele existente de opoziţie unor presiuni pe care acestea s-au dovedit uneori incapabile să le suporte, a fost Revoluţia Industrială, cu lenta dar profunda ei ameliorare a nivelului de viaţă a unei mari părţi a populaţiei din ţările asupra cărora şi-a exercitat înrîurirea. În timp ce Revoluţia Franceză de la 1830 poate fi considerată limitată la cereri de schimbare în structura politică, Revoluţia de la 1848 a reflectat presiunea for-

---

1 Citat de V. Kiernan, *The Revolution of 1854 in Spanish History*, Londra, 1966, p. 184.

2 Portugalia oferă un alt exemplu pentru aceeaşi problemă, iar dificultatea de a alipi Regatul Neapolelui la Regatul Unit al Italiei ilustrează şi ea acest divorţ dintre idealuri şi realitate.

ţelor sociale asupra unor instituţii politice care nu corespunseseră speranţelor tot mai multor oameni. Partidele care alcătuiau opoziţia nu erau capabile să exprime necesităţile unei societăţi din ce în ce mai politizate, iar cei excluşi din procesul politic învăţaseră că acapararea puterii era singurul mod de a-şi atinge obiectivele sociale. Anglia a scăpat de acest gen de presiuni prin măsuri ca reforma parlamentară[1] sau abrogarea legilor asupra cerealelor[2]. Prin aceasta, opoziţia extraparlamentară, chiar dacă ajungea în unele cazuri să frizeze activitatea ilegală, nu a atins niciodată proporţii cu adevărat revoluţionare. Complicata moştenire ideologică a Franţei a condus la interludiul alcătuirii unui guvern aflat, în mod teoretic, „deasupra partidelor" şi anume acela al lui Napoleon al III-lea; necesitatea instituţionalizării regimului său pentru a putea să dureze, l-a determinat însă pe împărat să recunoască inevitabilitatea reactivării vieţii politice şi l-a condus, după un număr de succesive reforme moderate, la instituirea Imperiului Liberal care, deşi de scurtă durată, a resuscitat principiul opoziţiei legitime[3].

O nouă complicaţie care a venit să se interpună în calea evoluţiei opoziţiei politice din multe ţări europene a fost aceea a apogeului naţionalismului. În Europa secolului al XIX-lea s-au ivit, în general, trei forme de naţionalism, care au pornit să facă presiuni asupra instituţiilor politice, atît constituţionale cît şi autocratice: mişcările de independenţă (răscoalele din Grecia şi din Principatele Dunărene), uneori asociate şi cu cereri de unificare naţională (răscoalele din Milano şi din Veneţia împotriva Austriei, ca şi cea din Polonia, îndreptată în primul rînd împotriva

---

1 *The Reform Bill* din 1832 a dublat numărul electorilor şi, prin sporirea numărului de locuri pentru centrele industriale şi acordarea de locuri Irlandei, Scoţiei şi Ţării Galilor, a crescut rolul Camerei Comunelor (*nota trad.*).

2 *The Cornlaws,* adoptate în 1815, interziceau importul de cereale, în scopul menţinerii preţurilor; au fost abolite în anul 1846, momentul culminant al triumfului *laissez-faire*-ului şi liberalismului clasic (*nota trad.*).

3 Cf. (cu) lucrările esenţiale ale lui T. Zeildin, *The Political System of Napoleon III,* Londra, 1958 şi *Emile Ollivier and the Liberal Empire of Napoleon III.*

Rusiei, însă cu speranţa de a isprăvi cu împărţirile); mişcările de reunificare (Germania şi Italia) şi cererile de autonomie, ca în cazul Ungariei, Irlandei şi Cataloniei[1]. Dat fiind faptul că din punctul de vedere al conducătorilor şi al guvernelor (oricare ar fi fost orientarea lor), naţionalismul părea să atace înseşi bazele statului-naţiune existent, orice mişcare de opoziţie naţionalistă tindea, desigur, să fie considerată ca răzvrătire. În acest mod, o mare parte din terenul pe care opoziţia politică îl cîştigase în stima publică ca metodă legitimă de exprimare a deosebirilor de opinie a început să fie pierdut atunci cînd anumite forme de naţionalism au ridicat pretenţia să utilizeze canalele opoziţiei politice. Cu cît recurgeau guvernele la măsuri represive împotriva naţionaliştilor, cu atît mai tare s-au văzut aceştia din urmă, pînă şi cei mai loiali dintre ei, împinşi către activităţi ilegale. În afară de aceasta, partide apropiate prin poziţiile lor politice, sociale şi economice, puteau acum să se găsească profund divizate în problema naţională. Un exemplu clasic este aici cazul imperiului multinaţional al Austriei, care nu a izbutit să găsească soluţia constituţională satisfăcătoare pentru aplanarea tensiunilor sale naţionaliste. Drept rezultat, atît înainte cît şi după faimosul *Ausgleich* din anul 1867, opoziţia politică şi naţionalistă erau atît de inextricabil împletite laolaltă în înfruntarea dintre ele şi confruntarea cu guvernul, încît nu puteau fi considerate „loiale" în sensul pe care noi îl acordăm aici acestui termen. Chiar dacă multe dintre aceste partide au acţionat ca opoziţii „loiale" în anumite momente ale istoriei lor, scopurile ultime pe care le urmăreau erau incompatibile cu acordul încheiat şi au dus, în mod inevitabil, la distrugerea monarhiei dualiste.

Acolo unde se găsea deja constituită, opoziţia politică din secolul al XIX-lea, bazată pe un sufragiu restrîns numericeşte, s-a văzut hăituită din ce în ce mai tare de către straturile sociale excluse din jocul politic. Numărul redus al electoratului (250 000 de alegători în Franţa lui Ludovic-Filip, 300 000 în Marea Britanie de după reforma parlamentară, 250 000 în Italia reunificată după

1 Aici facem abstracţie de ceea ce am putea considera a fi o a patra formă de naţionalism, naţionalismul imperialist, întrucît în acest caz este vorba, de obicei, despre mişcări patronate de către guverne.

anul 1861) se reflecta în mod obligatoriu în libertatea redusă de acţiune a opoziţiei. În chip inevitabil, una dintre funcţiunile sale a ajuns a fi aceea de a exercita presiuni în favoarea amplificării numerice a sufragiului, ceea ce i-ar fi sporit posibilităţile de a parveni la guvernare. În măsura în care sufragiul se extindea, uneori prin lucrarea opoziţiei parlamentare, alteori prin acţiunile organizaţiilor extraparlamentare, se modificau şi natura şi funcţiile partidelor politice. O dată cu adoptarea sufragiului universal masculin, şi-a făcut apariţia partidul politic de masă care înlocuia reţeaua de mici grupări, bazate pe publicaţii periodice, cluburi sau case nobiliare, ce fuseseră unite pînă atunci doar prin necesitatea pregătirii bătăliilor electorale. Partidul de masă adoptă structuri permanente cu caracter naţional şi îşi recrutează partizanii fie prin afiliere directă cu plata unor cotizaţii, fie prin încorporarea sau federalizarea unei întregi game de organizaţii mai mici: cooperative, societăţi de binefacere, membri ai corpului didactic, sindicate... Sufragiul universal masculin a condus într-un mod foarte direct la dezvoltarea unor partide de opoziţie — sau măcar străine de problemele guvernului —, legate intim de interesele concrete ale unui grup economic îndeajuns de mare şi de coerent pentru a căpăta denumirea de clasă socială: acesta a fost cazul social-democraţilor din Germania, al laburiştilor din Marea Britanie, ca şi al diverselor partide agrariene din Europa de Răsărit sau al partidelor confesionale, nu mai puţin bine organizate, cum ar fi Partidul de Centru german ori Partidul catolic olandez. (Evoluţia din Rusia a fost cît se poate de originală. Partidele politice existaseră cu mult înainte de a fi putut funcţiona o opoziţie şi, în realitate, ele luaseră naştere tocmai pentru a o putea face să ia fiinţă. Partidul Socialist Revoluţionar, întemeiat la începutul secolului al XIX-lea, avea pretenţia să fie un mare partid ţărănesc şi, într-adevăr, atunci cînd, în cele din urmă, a izbutit să se înfăţişeze în mod deschis în lupta electorală, a găsit o largă audienţă prin tîrguri şi pe la sate. Partidul Social-Democrat a fost şi el mai întîi clandestin, recrutîndu-şi aderenţii din rîndul păturilor muncitoreşti din mediul urban şi al *inteligbenţiei*, iar cea dintîi mişcare politică liberală organizată a fost întemeiată în exil.)

Instituţiile politice din Anglia, Franţa şi America de Nord au servit drept model celorlalte ţări, unde s-au ivit tot soiul de variante

datorate circumstanţelor locale. Anumite elemente ale sistemului parlamentar modern au dovedit atunci că sînt mai necesare decît altele pentru instituţionalizarea opoziţiei parlamentare. Acel *Verfassungstaat* prusian din anul 1850, cu un sistem parlamentar care era foarte departe de a fi complet, este un bun exemplu. În Prusia, opinia publică exista ca forţă politică (fie că ne plac sau nu opiniile pe care le susţinea). Exista o Adunare reprezentativă — chiar dacă aceasta era dinainte dominată de către marea proprietate, prin intermediul împărţirii în trei *curia* bazate pe capacitatea de a plăti impozite a contribuabililor — şi erau organizate alegeri indirecte; domnea norma majorităţii şi miniştrii erau într-o oarecare măsură responsabili în faţa Camerei, investită şi ea cu iniţiativă legislativă, chiar dacă suveranitatea rezida în persoana monarhului. În cadrul acestui sistem constituţional limitat, Partidul Liberal prusac şi-a demonstrat capacitatea de a acţiona ca opoziţie sistematică şi legitimă atunci cînd s-a opus reformelor militare ale regelui Wilhelm I, din anii 1861-1866; acest partid şi-a continuat opoziţia sistematică în perioada cînd Bismarck a fost prim ministru şi l-a silit pe acesta din urmă să descopere subterfugiul constituţional ce îngăduie unui guvern ca, odată aprobat un impozit, să continue să-l perceapă în mod indefinit, fără necesitatea unor noi autorizări. Chiar şi dacă victoria Prusiei asupra Austriei din anul 1866 i-a făcut pe mulţi liberali să-l ierte pe Bismarck, legitimitatea poziţiei adoptate de opoziţie a fost pe deplin recunoscută atunci cînd s-a admis necesitatea de-a se isprăvi cu perioada „guvernului neconstituţional", prin aprobarea unei legi[1] cu privire la indemnitate[2].

În mod similar, Constituţia imperiului german limita puterile Reichstagului ales prin sufragiu universal masculin, însă, în ciuda acestui fapt, însuşi propriul mecanism parlamentar a ajuns să instituţionalizeze opoziţia. În jocul acesta de automatisme, chiar

---

1 Nu e cazul să judecăm aici moralitatea politică a legii. Ceea ce ne interesează în acest context este admiterea faptului că opoziţia a avut dreptate şi Bismarck a greşit în interpretarea Constituţiei (*nota ed. sp.*).

2 Lege specială prin care Parlamentul îi scuteşte de responsabilitate pe miniştri sau pe alţi înalţi funcţionari publici pentru acte nelegitime înfăptuite în interesul — real sau presupus — al statului. Denumirea şi practica acestei legi derivă din *Bill of Indemnity* din Marea Britanie.

Bismarck a ajuns, în anii 1878-1879,să treacă de la Naţional Liberali la Partidul Centrului Catolic, care luase naştere tocmai pentru a se opune faimoasei sale *Kulturkampf*[1].

Am încercat mai sus să distingem etapele şi caracteristicile instituţionalizării opoziţiei politice în Marea Britanie, Franţa şi America de Nord, ca şi extinderea — cu multiplele sale devieri — a modelului acestei instituţii politice în Europa şi America. Unul dintre elementele esenţiale ale procesului pare să fi fost apariţia unei opinii publice articulate, cu canale de exprimare eficiente şi cu un grad de libertate îndeajuns de mare pentru a-i permite să exprime majoritatea ideilor şi idealurilor diverselor sectoare ale societăţii. Un alt aspect important a fost apariţia unui sistem de reprezentare care acorda prioritate individului în raport cu avuţia şi se îndepărta de vechiul concept al reprezentării intereselor corporatiste; un al treilea a fost reprezentat de formarea de grupări politice şi, mai tîrziu, de partide loiale cadrului constituţional în limitele căruia operau pînă într-un asemenea punct, încît fiecare reformă a sistemului era privită prin prisma mijloacelor constituţionale şi revoluţionare. În ultimă instanţă, o mare însemnătate a avut-o realizarea acordului asupra procedurilor, care includea acceptarea deciziilor majorităţii, supuse unor limitări datorate recunoaşterii drepturilor şi intereselor minorităţii. Toate aceste elemente s-au combinat pentru a reforma şi a revitaliza instituţia ce făcea posibilă funcţionarea unei opoziţii politice, adică adunarea reprezentativă.

Adunările reprezentative au trecut şi ele prin diverse etape înainte ca opoziţia politică să se fi putut dezvolta în sînul lor. În prima sa fază, adunarea în întregul ei funcţiona ca opoziţie faţă de putere, veghind asupra abuzurilor acesteia şi frînîndu-i-le, însă fără a reclama şi fără a-i fi încă acordate responsabilităţi în cadrul sarcinilor executive. Cea de a doua etapă se reflectă foarte bine în experienţa engleză posterioară anului 1688. În vreme ce puterea executivă s-a confundat cu monarhul, potenţiala opoziţie parla-

---

1 Aceasta nu înseamnă că toate partidele de opoziţie au fost libere să acţioneze în Germania imperială, după cum o dovedeşte persecutarea social-democraţilor de către Bismarck.

mentară s-a văzut sfîşiată între vechile şi noile teorii cu privire la adevărata sa funcţiune, teorii dezbătute zi de zi şi împinse pînă la nivelul luptei politice. Pe măsura creşterii distanţei dintre suveran şi puterea executivă, care ajungea a fi considerată drept o emanaţie a Parlamentului, transformîndu-se astfel în „guvern parlamentar", opoziţia s-a cristalizat spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea ca alternativă la guvernare şi ca reprezentantă a opiniilor, intereselor şi valorilor neincluse în structura guvernului.

Există, pe de altă parte, trăsături proprii sistemului parlamentar modern, care au jucat pe plan istoric un rol minim sau chiar inexistent în dezvoltarea opoziţiei politice. În primul rînd, opoziţia nu are nevoie să fie recunoscută în documente constituţionale. Într-adevăr, opoziţiei nu i s-a acordat un certificat legal de naştere decît arareori şi numai foarte recent. Pentru procedeele politice britanice este semnificativ faptul că existenţa Şefului Opoziţiei nu a fost recunoscută în mod formal pînă în anul 1937, o dată cu recunoaşterea oficială a primului ministru în calitate de Şef al Guvernului Maiestăţii Sale[1].

Opoziţia politică poate, în plus, să existe şi fără necesitatea de a se fi rezolvat problema dacă suveranitatea rezidă în popor, in adunarea reprezentativă ori în amîndouă, sau în Coroană împreună cu Parlamentul, atîta vreme cît există o distincţie clară între puterea executivă şi ultimul depozitar al suveranităţii. (În Marea Britanie suveranitatea rezidă în Coroană împreună cu Parlamentul; în America de Nord s-a declarat cu toată fermitatea că ea rezidă în popor; în Franţa chestiunea a rămas nedecisă pînă în anul 1875, chiar dacă opoziţia politică figurase sporadic în sistemul

---

1 Canada a acordat pentru întîia oară un salariu „Şefului Opoziţiei" în anul 1905. Cel dintîi document constituţional în care se vorbeşte despre opoziţie pare a fi Actul Africii de Sud din anul 1909. De bună seamă, un lider oficial al opoziţiei, în maniera britanică, nu poate exista decît în cadrul unui sistem predominant bipartid, deoarece în alte cazuri funcţia sa este pusă în umbră de către liderul unui anumit partid. Cf. Dean E. McHenry, „Formal Recognition of the Leader of Opposition in Parliaments of the British Commonwealth", *Political Sciences Quarterly*, LXIX, nr. 3, 1954. În unele sisteme multipartidiste, recunoaşterea oficială adoptă forma subvenţionării partidelor politice, aşa cum se întîmplă în Germania Federală.

politic francez înainte de această dată[1]. Opoziţia poate, de asemenea, să funcţioneze fără un sufragiu amplu sau universal. Forma sufragiului, alterînd caracterul partidelor politice, a afectat mai mult funcţionarea opoziţiei odată instituţionalizată decît însăşi evoluţia sa prealabilă. Nici măcar responsabilitatea faţă de propriul electorat, drept consecinţă a sistemului mandatului imperativ, nu a avut relevanţă în privinţa acestui aspect, chiar dacă a fost în unele ocazii dăunătoare, reducîndu-i centrului capacitatea de a decide.

Ca instituţie, opoziţia politică s-a dezvoltat ca reacţie faţă de guvern şi în consecinţă reflectă într-o oarecare măsură caracterul acestuia, chiar dacă este lipsită de puteri şi are funcţii mai limitate. Opoziţia nu are acces la maşinăria guvernamentală şi nu poate opera numiri în posturi. Arma sa principală a fost opinia publică, căreia i-a şi datorat, în mare măsură, existenţa. O dată cu apogeul sistemului parlamentar din secolul al XIX-lea, ea s-a transformat într-o trăsătură intrinsecă a panoramei politice. Pînă la ce punct ea continuă să reprezinte şi astăzi acelaşi lucru, rămîne să examinăm în continuare.

---

1 Cf. Constituţia franceză din anul 1830, „care a luat suveranitatea Coroanei, fără a o acorda în mod expres poporului” (J.A.Hawgood, *Modern Constitutions since 1787*, Londra, 1939, pp. 129 şi următoarele). Constituţia belgiană din anul 1830 era, la data aceea în Europa, exponentul cel mai limpede al suveranităţii poporului.

III
OPOZIŢIA PARLAMENTARĂ

În capitolul anterior am încercat să descoperim modul în care opoziţia politică a ajuns să se transforme într-o instituţie organică[1] şi indispensabilă[2] în cadrul evoluţiei sistemului parlamentar din Europa occidentală şi din America de Nord în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi primele decenii ale secolului al XIX-lea. Am mai văzut şi cum procesul de instituţionalizare al statului parlamentar s-a repetat mai tîrziu în alte ţări, cu inevitabilele-i variante de formă şi de ritm şi că, acolo unde s-a statornicit şi s-a dezvoltat un asemenea tip de state, ele au urmat modele foarte asemănătoare şi, mai cu seamă, au reprodus interrelaţia caracteristică dintre parlament, instituţia centrală a sistemului, şi opoziţie, complementul său absolut necesar. Am putea deci, în acest sens, să vorbim despre „opoziţia parlamentară" tot aşa cum vorbim despre un rege domnind împreună cu parlamentul ori despre un cabinet ministerial parlamentar.

În ciuda spaţiului limitat, vom încerca acum, în acest capitol, să examinăm ce soartă are astăzi opoziţia parlamentară acolo unde ea se găseşte pe deplin instituţionalizată. Regimurile parlamentare moderne au început să se statornicească în Europa şi în

---

1 „L'état c'est l'ensemble organique d'institutions d'une communauté historique. Il est organique par le fait que chaque institution présuppose et supporte toutes les autres en vue de son propre fonctionnement, et que par leur fonctionnement chaque institution est présupposée et supportée par les autres." (Statul reprezintă ansamblul organic de instituţii ale unei comunităţi istorice. El este organic, prin faptul că fiecare instituţie în parte le presupune şi le sprijină pe toate celelalte în scopul propriei sale funcţionări şi că, prin însăşi funcţionarea lor, celelalte instituţii o presupun şi o susţin.) Eric Weil, *Philosophie politique,* Paris, 1966.

2 A se vedea André Mathiot, *The British Political System*, Londra, 1958.

America de Nord acum vreo două sute de ani şi, de atunci încoace, ele au supravieţuit revoluţiilor, restauraţiilor şi războaielor, ceea ce înseamnă un adevărat simptom de vitalitate intrinsecă. Odată recunoscută însă capacitatea lor de supravieţuire, problema este acum de a vedea în ce chip au funcţionat şi, mai cu seamă, cum funcţionează ele astăzi; pentru că, după opinia detractorilor lor, faptul că asemenea regimuri au supravieţuit vreme de două sute de ani nu dovedeşte implicit că au să dureze întotdeauna şi nici că au făcut vreun bine supravieţuind. Focul criticii se îndreaptă astfel în egală măsură contra ambelor elemente ale relaţiei pe care noi o considerăm aici esenţială pentru funcţionarea statului pluralist constituţional şi anume: parlamentul şi opoziţia.

În perioada interbelică, valoarea intrinsecă a parlamentelor şi a opoziţiilor, ca şi utilitatea lor ca elemente de bază ale unui sistem politic au fost negate atît de partidele de dreapta cît şi de acelea de stînga. Unul dintre puţinele puncte comune ale comuniştilor şi fasciştilor a fost necesitatea abolirii sistemului parlamentar. Pentru nazişti, parlamentele nu însemnau nimic altceva decît una dintre acele curse grosolane îndărătul cărora evreii manipulau naţiunile, le înăbuşeau autenticele instituţii politice şi moduri de viaţă şi le şubrezeau energiile; pentru comunişti, ele reprezentau ingenioasa faţadă la adăpostul căreia burghezia şi monopoliştii exploatau masele şi luptau pentru a-şi impune interesele, conduceau statul şi împiedicau apariţia formelor apolitice de organizare, proprii unei societăţi fără clase. Cu toate acestea, de vreme ce parlamentele tot existau, ambele mişcări le utilizau cu prisosinţă drept platforme de propagandă, paravane pentru organizaţii de tip frontist şi mijloc de a submina sistemul dinlăuntrul lui.

La încheierea celui de al doilea război mondial, aceste parlamente, aparent condamnate, au reînceput să crească în ochii publicului. Victoria aliaţilor a servit drept confirmare a meritelor politice şi a viabilităţii unui sistem care îngăduise Marii Britanii şi Statelor Unite să mobilizeze energiile naţionale pentru purtarea războiului, fără ca pentru aceasta să-şi sacrifice libertatea. În plus, o cunoaştere din ce în ce mai exactă a rezultatelor obţinute de sistemul sovietic — nu numai în Rusia ci şi în statele Europei de Est incluse în sfera sa de influenţă — a contribuit la sporirea prestigiului sistemului parlamentar. El continua să fie, pentru a-l pa-

rafraza pe Winston Churchill, cel mai prost sistem politic cu excepţia tuturor celorlalte.

Acest nou apogeu al sistemului parlamentar şi al instituţiei opoziţiei politice nu presupunea însă şi faptul că inadaptările, vizibile încă.din anii '30 şi '40, ar fi fost depăşite. Ba chiar, în multe privinţe, ele deveniseră încă şi mai vizibile, pentru un număr şi mai mare de persoane ca înainte. De aceea, atît politicienii cît şi politologii au început să fie tot mai interesaţi de prezentul şi viitorul „opoziţiei parlamentare". Şi aceasta inclusiv în Marea Britanie, leagănul însuşi al instituţiei, unde primul ministru de pe atunci, laburistul Harold Wilson, a atras atenţia asupra problemei, în primăvara anului 1966. După opinia sa, Partidul Conservator, aflat în opoziţie, se dovedea atît de lipsit de ţeluri de viitor, lipsit de un adevărat program alternativ, încît se simţea obligat să se întrebe foarte serios dacă opoziţia continua să mai aibă vreun rol de jucat. Observaţiile sale, nu întru totul dezinteresate, au provocat răspunsul imediat al lui Edward Heath, pe atunci lider al Opoziţiei, care şi-a mărturisit încrederea în această instituţie şi in menţinerea eficacităţii sale în mîinile conservatorilor. Cu toate acestea, opiniile sale nu au fost împărtăşite pe deplin de politicieni intelectuali ca Iain Macleod şi Jo Grimond şi, în curînd, au intervenit în dispută comentatori politici cunoscuţi — în pagini ale ziarelor *The Times, The Guardian* şi *Daily Telegraph* —, ca şi reputaţi comentatori de televiziune. În acest mod, opinia publică britanică a ajuns să ia cunoştinţă — ca, mai înainte, cea din Franţa, Germania federală, Italia şi Statele Unite — de faptul că nici măcar în Marea Britanie lucrurile nu mergeau chiar atît de bine cu acea instituţie particulară a sistemului parlamentar care este Opoziţia Maiestăţii Sale.

S-a stabilit astfel o legătură între politicienii occidentali şi acei politologi care, deşi deplîng această stare de lucruri, nu îşi ascund îngrijorarea faţă de scăderea treptată a rolului opoziţiei în democraţiile liberale[1].

---

1 De acest „declin al opoziţiei" s-a ocupat Otto Kirchheimer într-un articol publicat în *Social Research* în vara anului 1957, pp. 128–156 şi reprodus în *Legislative Behaviour,* de către John W. Wahl şi Heinz E. Eulau, Free Press of Glencoe, 1960, ca şi în „Germany: The Vanishing

Largi sectoare ale opiniei publice contemporane sînt sceptice, atunci cînd nu devin de-a dreptul pesimiste, în privinţa eficacităţii parlamentului şi a opoziţiei parlamentare. Oficialităţi comuniste, atît sovietice, cît şi chineze şi cubaneze au proclamat că reprezentarea politică, chiar şi atunci cînd apare ca rezultat al conflictului dintre clase, este condamnată şi va fi în mod inexorabil abolită o dată cu triumful societăţii fără clase şi apolitice. Reprezentanţi din ţările lumii a treia afirmă că parlamentele şi, îndeosebi opoziţia politică, sînt inadecvate necesităţilor noilor societăţi aflate în căutarea progresului industrial şi tehnologic şi că, în orice caz, „modelul Westminster" este numai expresia unei culturi şi a unei epoci anumite. Chiar şi în sînul lumii occidentale au fost exprimate serioase îndoieli cu privire la utilitatea statului parlamentar în epoca protecţiei sociale, a planificării statale şi a ciberneticii. Atît unii reprezentanţi ai cercurilor de afaceri cît şi ai mişcării sindicale britanice şi-au manifestat dispreţul faţă de activităţile tradiţionale ale parlamentului.

În scopul de a merge cît mai direct cu putinţă pînă în miezul problemei, ne vom concentra analiza asupra celor şapte critici principale pe care ştiinţele politice contemporane le-au adus actualului mod de funcţionare al opoziţiei politice, cu alte cuvinte, asupra căilor şi tendinţelor care ar putea să conducă la lichidarea ei[1]. Aceste critici sînt următoarele:

1) În principalele democraţii occidentale, opoziţia politică acceptă, cel puţin în practică, sistemul pe care guvernul îşi bazează legitimitatea. Nu ar trebui oare ca opoziţia să pună în discuţie sistemul înlăuntrul căruia funcţionează?

2) În parte, din cauza acestei acceptări resemnate, opoziţia a îngăduit în ultima vreme ca politica să ia locul ideologiei. Ea trebuie să continue, deci, cu atitudinea sa pragmatică sau, dimpotrivă, să îşi asume pînă la capăt consecinţele care decurg din valorile pe care le promovează?

Opposition", *Political Opposition in Western Democracies,* editată de Robert A. Dahl, Yale, 1966, pp. 236–259.

1 Se cuvine a fi comparate cu *cele şase caracteristici ale „opoziţiei nord-americane"* pe care le indică Robert A. Dahl în articolul său cu acelaşi titlu din *Political Opposition*, pp. 236-259.

3) În multe state parlamentare în care instituţiile politice funcţionează aşa cum se cuvine, opoziţia pare incapabilă să atragă de partea sa majoritatea electoratului şi are de înfruntat riscul de a nu depăşi niciodată stadiul exprimării opiniilor unei minorităţi în continuă scădere. Va putea oare supravieţui opoziţia unei asemenea monopolizări electorale?

4) Majoritatea opoziţiilor parlamentare arată astăzi că acordă preferinţă tehnicilor consensului în defavoarea acelora de strictă competiţie. Este, aşadar, consensul un factor de atrofiere a opoziţiei?

5) Aproape pretutindeni, noile mijloace de comunicare în masă au creat noi centre de dezbatere politică şi acestea sînt pe cale să demonstreze că sînt mai populare şi că au o mai mare influenţă asupra opiniei publice decît arena tradiţională a opoziţiei politice, adică parlamentul. Oare a fost atrasă atenţia opiniei publice de către un alt tip de dezbatere decît aceea, tradiţională, dintre guvern şi opoziţie?

6) În majoritatea statelor parlamentare, activitatea de anvergură a guvernului în domeniul protecţiei sociale şi al planificării pe termen lung a atras după sine o reacţie, ba chiar şi o rapidă expansiune a grupurilor de interese, ca şi a contactelor lor directe cu guvernul. Pot astăzi aceste grupuri de presiune şi de interese să facă abstracţie de organele parlamentare de opoziţie politică şi prin aceasta să le eclipseze?

7) Pretutindeni în lume guvernele se dezvoltă şi capătă din ce în ce mai multă forţă. Presupune oare aceasta o diminuare paralelă a opoziţiei?

Se cuvine să spunem cîteva cuvinte cu privire la trei limite majore ale analizei noastre. Înainte de toate, aceste şapte chestiuni, chiar dacă sînt tratate pe larg, vor fi departe de a epuiza aspectele esenţiale ale evoluţiei actuale a opoziţiei, astfel încît am fost nevoiţi să omitem multe altele. În al doilea rînd, exemplele noastre se vor referi în principal la şapte dintre statele parlamentare existente după cel de-al doilea război mondial: Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Franţa, Italia, Suedia, Israel şi Germania occidentală. Fără îndoială că pot fi trase concluzii foarte valoroase din experienţa opoziţiei parlamentare din Elveţia, Belgia, Olanda, Norvegia, Finlanda, Austria, Islanda, Turcia, Japonia şi

din multe alte ţări. Dacă ne referim la ele ceva mai puţin frecvent, o facem datorită faptului că datele din aceste state nu aruncă o lumină la fel de puternică asupra întrebărilor care îşi aşteaptă răspunsul. Şi, în ultimul rînd, chiar dacă situaţia opoziţiei parlamentare nu poate face abstracţie de situaţia parlamentului în general şi viceversa, primele trei întrebări încearcă să semnaleze defecte în funcţionarea opoziţiei însăşi, iar celelalte patru reflectă lipsuri în funcţionarea generală a sistemului parlamentar, din care opoziţia face parte integrantă. De aceea, oricît de arbitrar ar fi acest lucru — chiar dacă este inevitabil —, ne-am hotărît să abordăm numai primele trei, lăsîndu-le pe celelalte patru să fie incluse în chestiunea mai amplă privind succesul sau eşecul sistemului parlamentar în lumea contemporană.

Ar trebui ca opoziţia să sfideze sistemul?

Pentru multe persoane ideea că opoziţia politică din democraţiile occidentale este „loială", că este fundamentală pentru însăşi existenţa ei loialitatea faţă de sistemul care o adăposteşte înlăuntrul său şi îi garantează funcţionarea, presupune o contradicţie cu însăşi noţiunea de opoziţie[1]. O opoziţie — gîndesc aceste persoane — nu ar trebui să se limiteze doar să vocifereze fără odihnă împotriva programului şi a metodelor guvernului, ci să se conformeze atît de des citatelor cuvinte ale lui sir Toby: „şi cum dai cu ochii de el, trage sabia, şi, după ce tragi sabia, înjură-l de toate alea"[2]. După opinia lor ar trebui, de asemenea, ca opoziţia să se simtă liberă de a pune neîncetat în discuţie înseşi fundamentele sistemului, pentru a testa faptul dacă principalele sale instituţii lucrează în mod satisfăcător, dacă se cuvine chiar ca ele să funcţioneze în continuare în forma lor actuală, ba chiar dacă nu trebuie să şi dispară. Astfel, orice opoziţie ar trebui să fie capabilă

---

1 A se compara cu dificultăţile întîmpinate în Franţa în perioada monarhiei cartiste pentru a se ajunge la conceptul unei opoziţii loiale, în epoca în care ceea ce se punea în discuţie nu era numai sistemul politic, ci însăşi forma regimului.

2 Shakespeare, *A douăsprezecea noapte,* actul III, scena a IV-a, Bucureşti, Editura Minerva (col. B.P.T.), 1981, p. 91.

de a-şi pune în valoare propria concepţie despre societatea politică, societate cu totul diferită de cea existentă. Ar trebui chiar ca propria ei societate ideală să poată contrasta cu aceea în vigoare. Conform acestei poziţii mai intransigente nu trebuie pierdută niciodată din vedere obligaţia de a pune în discuţie întregul sistem şi de a i se opune în numele altuia mai bun.

Viziunea mai puţin intransigentă asupra rolului opoziţiei este tipică pentru sistemele bipartide. În cadrul sistemului bipartid, îndeosebi în Marea Britanie şi în Statele Unite ale Americii, fiecare partid îşi joacă rolul de opoziţie „loială" sau „normală" faţă de celălalt şi acţionează ca alternativă la guvernare. R. Dahl este autorul care, din acest punct de vedere, împarte opoziţia nord-americană în „normală" sau principală şi marginală sau „anormală"[1]. După părerea lui, în Statele Unite, opoziţiile normale „urmăresc scopuri limitate care nu pun în mod direct în discuţie nici marile instituţii şi nici sistemul existent de credinţe politice". Marele defect al politicii nord-americane contemporane ar fi că urmărirea consensului, întotdeauna o tendinţă subiacentă spiritului şi metodelor sale, a ajuns să devină prea copleşitoare (aşa cum s-a întîmplat, deşi din motive diferite şi în alte democraţii contemporane, mai cu seamă în Germania occidentală). Primatul pe care îl acordă partidele parlamentare consensului face ca multe probleme de un interes arzător să trebuiască a-şi găsi canale şi organe de exprimare străine mediului parlamentar (presa şi alte mijloace de comunicare în masă, intelectuali şi universităţi, grupuri rasiale şi religioase etc.).

În afară de aceasta, dat fiind faptul că multe dintre aceste probleme pot să conducă la ceea ce în dreptul american sînt considerate încercări de a răsturna guvernul, ele au tendinţa să fie puse de către opoziţiile anormale, definite de către Dahl ca fiind acelea „dispuse să sfideze legile naţionale, să pună în discuţie legitimitatea uneia sau mai multor instituţii, inclusiv să recurgă la violenţă individuală sau colectivă... Există, şi probabil că au existat întotdeauna, nord-americani care resping unele sau cea mai mare parte dintre elementele-cheie ale ideologiei dominante şi ale marilor noastre instituţii. Importanţa şi structura socială a acestui sector

---

1 R.A.Dahl, *op. cit.*, „The American Opposition".

variază de la o generaţie la alta. Dată fiind dificultatea cu care aceşti indivizi sau aceste grupuri îşi pot exprima opoziţia prin intermediul procedeelor uzuale din politica nord-americană, nu le rămîne altceva mai bun de făcut decît să recurgă la alte mijloace, ori să cadă în apatie şi să se retragă din politică".

Există astfel în Statele Unite ale Americii un constant reziduu de nonconformism, care nu îşi găseşte cale de ieşire în cadrul obişnuit al dezbaterii politice. El continuă să rămînă marginal şi iese la suprafaţă împreună cu alte probleme, de îndată ce acestea izbutesc să parvină a fi discutate în public. Nu încape nici o îndoială că maccarthysmul şi utilizarea exagerată a unor concepte de genul „subminării Constituţiei" sau „activităţilor antiamericane" au extins frontierele opoziţiei anormale. Corolarul acestora este însă că opoziţia normală a lăsat să-i scape în multe ocazii probleme de anvergura războiului din Vietnam, probleme dintr-acelea de care s-a ocupat numai atunci cînd ele au fost ridicate de către opoziţiile „anormale": ale intelectualilor de stînga, ale studenţilor sau ale organizaţiilor oamenilor de culoare.

În alte democraţii parlamentare şi multipartide, cum sînt Franţa şi Italia, există partide politice care nu acceptă să guverneze decît în cazul în care accesul lor la putere ar fi însoţit de o reformă generală a sistemului politic, social şi economic pe care se bazează guvernămîntul. Acestea sînt ţări în care împărţirea istorică între forţele de dreapta şi cele de stînga, clericale şi anticlericale, burgheze şi proletare este foarte profundă, iar partidele de opoziţie mai extremiste nu concep să se limiteze la înlocuirea guvernului fără ca mai înainte să răstoarne ordinea socială în vigoare. Conflictul triunghiular dintre liberalism, autoritarismul de dreapta şi comunism reprezintă înainte de toate o ciocnire între diferite concepţii cu privire la stat şi la societate, o luptă în care nu pot avea loc decît reconcilieri provizorii. În practică, însă, nu sînt chiar atît de uşor de identificat diferenţele dintre regimurile parlamentare în care opoziţia pune în discuţie sistemul şi acelea în care ea îl acceptă. Înainte de toate, distincţia dintre sistemul bipartid şi cel multipartid la care recurg manualele de politologie în vederea generalizării nu se dovedeşte la fel de tranşantă în realitate. Atît în Marea Britanie cît şi în Statele Unite de exemplu, partidele liberale s-au luptat vitejeşte spre a supravieţui handica-

pului creat de unele legi electorale defavorabile; pe de altă parte, Partidul Liberal deţine numai în Republica Federală Germania o pondere politică suficientă pentru a fi necesar celorlalte două mari formaţiuni politice dacă doresc să formeze guverne de coaliţie majoritare. În al doilea rînd, există o mare deosebire între scopul final al unui partid care îşi propune să transforme societatea şi ordinea politică date şi politica sa pe termen scurt. Nici Partidul Laburist şi nici măcar antiideologicul Partid Social-Democrat German nu şi-au abandonat ţelul final de transformare a unei societăţi împărţite în clase într-o societate socialistă. Însă, în general, ambele acceptă astăzi că acest scop este un lucru ce nu poate fi atins decît cu trecerea timpului, în cadrul societăţii actuale, după cum afirmă şi că s-au făcut deja mari progrese în vederea obţinerii acestui ideal graţie activităţii lor atît în guvern cît şi în opoziţie, în decursul ultimelor decenii.

La cealaltă extremitate a spectrului politic, în Franţa şi în Italia, au existat în anii '60 partide comuniste intransigente, opuse în mod deschis sistemelor parlamentare şi „societăţilor împărţite în clase" din ţările respective şi fidele teoriei schimbării acestei stări de lucruri prin intermediul revoluţiei. Atît într-un caz cît şi în celălalt, partidele comuniste sînt sprijinite de mai bine de un sfert din numărul alegătorilor, iar militanţii lor sînt mai numeroşi şi, se înţelege de la sine, mai devotaţi sarcinii lor decît cei ai oricărui alt partid, ceea ce le transformă în adevărate enclave pe harta politică.

Această situaţie corespundea unui scop anume. Chiar dacă luptau pentru a fi considerate naţionale, inclusiv ca alternative la guvernare, partidele comuniste din democraţiile occidentale au avut pretenţia de a se ţine deoparte de restul societăţii. „Statornicirea a ceea ce am putea denumi drept *ghetto* comunist şi despre care nu mai ştim dacă a crescut în mod spontan sau a fost dezvoltat cu bună ştiinţă, prezintă trei avantaje: face cu putinţă ca o comunitate minoritară să se păstreze nevătămată şi, menţinîndu-şi omogenitatea şi deplinătatea lumii sale interioare, să se apere zi de zi de asimilare; îi permite acesteia, în plus, să-şi exercite înrîurirea asupra societăţii exterioare, dominante dar avînd trăsături mai puţin manifeste, într-un grad cu mult superior ponderii sale în această societate; şi, în ultimul rînd, permite decantarea unei ierarhii proprii, paralelă cu formele mobilităţii sociale şi rezerva-

tă în mod exclusiv membrilor săi, creînd astfel dinlăuntru o elită specifică. Deoarece acest *ghetto* comunist este nu doar proiecţia imaginii unei clase muncitoare care astăzi este asuprită, ci este şi simbolul hotărîrii ei de a-şi asuma viitorul; nu numai că el cuprinde, ca pe un al doilea strat, avangarda proletariatului, uriaş şi oprimat, ci şi un al treilea strat, ocult şi secret şi anume corpul de revoluţionari de profesie"[1].

În acelaşi timp însă partidele comuniste, atît în Franţa cît şi în Italia (iar înainte de cel de al doilea război mondial şi în Germania unde — în treacăt fie spus — comuniştii au procedat la fel ca adversarii lor nazişti, sub raportul utilizării instituţiilor democratice pentru promovarea propriilor lor ţeluri şi interese) nu au avut nici un fel de scrupule în exploatarea mecanismelor parlamentare şi electorale, ca şi a organelor de guvernare locală, în propriile lor scopuri. Partidele comuniste le utilizează pentru a-şi potenţa propaganda, pentru a dobîndi o mai mare influenţă în treburile publice şi, în mare măsură, pentru a modifica politica guvernului şi a o orienta în direcţia în care doresc ele să meargă societatea.

Astfel, partidele comuniste acţionează într-un mod totodată pozitiv şi negativ, întrucît sprijină adoptarea de măsuri aparţinînd arsenalului lor teoretic şi, în acelaşi timp, creează dificultăţi guvernului prin intermediul agitaţiei stîrnite în jurul problemelor la care sînt sensibile importante sectoare ale populaţiei. Analiştii politici au semnalat intenţia multora dintre tacticile comuniste de a mina Parlamentul dinlăuntrul său, blocîndu-i funcţionarea şi dăunînd reputaţiei acestuia[2].

Fără îndoială însă, logica internă a procesului politic este, in acelaşi timp, atît de severă, încît inclusiv unele partide comuniste din cîteva democraţii occidentale s-au văzut obligate să-şi modifice tacticile, dacă nu chiar şi crezul ideologic, pentru a nu rămîne fără susţinători. Astăzi, ele preconizează o amplă coaliţie a forţelor de stînga; au renunţat, în anumite cazuri, la ideea de a guver-

---

1 Annie Kriegel, „The French Communist Theory of Power", *Government and Opposition*, II, nr. 2, ianuarie-aprilie 1967, p. 257.

2 Silvano Tosi, „Italy: anti-system within the system", *Government and Opposition*, II, nr. 1, octombrie 1966 - ianuarie 1967, p. 49.

na singure în calitate de partide monolitice şi s-au împăcat cu gîndul de a accepta, odată ajunse la putere, existenţa altor partide şi colaborarea lor cu acestea, ba chiar şi cu opoziţia. Ele participă într-o mai largă măsură la discutarea politicii publice şi contribuie la rezolvarea problemelor administraţiei locale, pretutindeni unde au reprezentanţi aleşi. În general, în practică, ele dovedesc un oarecare grad de „loialitate" faţă de sistemul pe care îşi propun, în ultimă instanţă, să-l distrugă. Este vorba — în mare măsură — despre o manevră tactică, întreprinsă de către liderii comunişti pentru a recîştiga încrederea aripilor de stînga ale celorlalte partide şi a sectoarelor de stînga ale opiniei publice, cu care trag nădejde să colaboreze în cadrul opoziţiei. Însă aceasta nu face altceva decît să reflecte, de fapt, deruta generală a partidelor comuniste şi a adepţilor acestora atunci cînd adevărul despre aşa-zisa dictatură a proletariatului a lui Stalin nu a mai putut fi ascuns opiniei publice. Această nouă tendinţă a făurit pactul electoral dintre partidul socialist şi partidul comunist francez, ce a culminat, la 27 iunie 1972, prin aşa-numitul „Program comun al stîngii". În Italia, Partidului Comunist care domina consiliile municipale dintr-un anumit număr de oraşe importante, alegerile din anul 1976 i-au procurat, pe lîngă funcţia de primar al Romei, şi preşedinţia celor mai importante comitete parlamentare. Partidul Comunist Italian va avea de atunci înainte o înrîurire sensibilă asupra tuturor marilor decizii politice, însă, de data aceasta, prin canalele constituţionale şi, în primul rînd, prin Parlament[1].

O asemenea interpretare a lucrurilor ne conduce la o mai largă generalizare a ceea ce cu adevărat poate apărea drept cea mai bună concluzie la cele afirmate mai înainte, deoarece faptele par să demonstreze că, în condiţiile politice normale ale unui sistem parlamentar, orice opoziţie ajunge să devină „responsabilă". Cu alte cuvinte, ea trebuie să accepte multe dintre „regulile jocului", ori, de nu, să se rătăcească în deşertul politic. Opoziţia trebuie să dea dovadă de o anumită loialitate, dacă nu faţă de regim în sine, cel puţin faţă de proprii alegători. O politică de continuă în-

---

1 Chiar şi secretarul general al Partidului Comunist Spaniol, Santiago Carrillo, s-a declarat partizan al cooperării cu partidele burgheze şi a fost unul dintre fondatorii Juntei Democratice, în luna iulie 1974.

şelăciune şi prefăcătorie nu poate conduce decît la dezorientarea simpatizanţilor şi la pierderea acelui minimum de importanţă politică pe care pînă şi un partid „neloial" îl poate întotdeauna dobîndi. O a doua concluzie generală pe care o putem trage din aceste fapte este aceea că orice autentică opoziţie ar trebui să considere şi să-şi asume ca pe o funcţie proprie analiza instituţiilor regimului în care ea însăşi operează, în vederea îmbunătăţirii lor şi a adaptării la condiţiile veşnic schimbătoare ale vieţii politice. Opoziţia parlamentară, ca şi partidele parlamentare în general, ar trebui să fie conştiente de pericolul fosilizării instituţiilor care integrează sistemul. Faptul de a nu pune în cauză viabilitatea şi vremelnicia instituţiilor existente presupune, pe termen lung, un conservatorism îngust, inclusiv un soi de fetişism lipsit de obiect şi poate să conducă la surprize dezagreabile atunci cînd descoperi că este prea tîrziu să mai opreşti descompunerea şi să încerci a menţine în viaţă o instituţie prea coruptă sau slăbănogită pentru a mai putea servi unor scopuri utile[1].

Sistemul se mai poate confrunta chiar şi în acest deceniu cu alte două sfidări, una dintre ele fiind reînvierea unei probleme deja învechite, cealaltă însă cu totul nouă. Partidele regionale, care s-au dezvoltat în mod deschis în unele ţări occidentale, ca Marea Britanie, Belgia şi Franţa, sfidează unitatea teritorială a statului naţional şi jurisdicţia Parlamentului său, deoarece urmăresc independenţa sau, cel puţin, restituirea anumitor funcţii deţinute de guvernul central către adunările reprezentative locale. Activitatea reînnoită a partidelor regionale britanice şi sprijinul electoral în continuă creştere acordat acestora au afectat în mod considerabil modelul parlamentar al Marii Britanii, dat fiind faptul că atît Partidul Laburist cît şi cel Conservator pierd în continuare voturi în favoarea partidelor naţionaliste. Dacă „restituirea" ar ajunge să fie aprobată, stabilirea de adunări naţionale în Scoţia şi Ţara

1 Din acest punct de vedere poate fi bine venită discuţia cu privire la reforma parlamentului, desfăşurată în diversele sfere ale vieţii politice şi, mai cu seamă, chiar în Camera Comunelor, sub conducerea lui R. Crossman. Desigur, nici un partid nu poate obiecta împotriva acestei clarvăzătoare iniţiative a Partidului Laburist.

Galilor ar conduce neîndoielnic la o restructurare a parlamentului central.

În ceea ce priveşte sfidarea inedită a sistemului parlamentar despre care vorbeam mai sus, ea poate proveni din chiar alegerea directă a membrilor Parlamentului European de către cele zece state membre ale Comunităţii Europene. Se poate întîmpla ca membrii acestui Parlament, aleşi în mod special, să ajungă să manifeste atîta loialitate, atîta adeziune faţă de politica lui încît, chiar dacă acţionează în favoarea obiectivului integrării europene, să aducă prejudicii propriilor ţări, printr-o anume sacrificare a suveranităţii fiecăruia dintre statele membre.

Poate opoziţia să devină excesiv de pragmatică?

O obiecţie frecvent îndreptată împotriva opoziţiilor politice contemporane şi care, după părerea anumitor critici ai acestei instituţii, ar reflecta o tendinţă ce îi poate pune în pericol însuşi viitorul este înclinaţia de a renunţa la angajarea faţă de poziţii ideologice adesea foarte vechi în favoarea unei politici pragmatice şi pe termen scurt. Oare opoziţia nu are să-şi ducă pragmatismul acesta dincolo de limitele intereselor sale? Şi nu are să-şi piardă stima publicului dacă îşi va abandona poziţiile ideologice? Se vorbeşte mult azi despre „moartea ideologiilor", expresie pe care a bătut monedă Raymond Aron, şi care a fost popularizată în lumea anglofonă de către Daniel Bell prin intermediul cărţii mele intitulate chiar *The End of Ideology*[1]. În sfera politică, „sfîrşitul ideologiilor" face aluzie, în cadrul democraţiilor occidentale bipartide, la dispariţia diferenţelor dintre cele două partide. Tradiţionalele antagonisme de clasă şi de doctrină s-au redus la simple *divergenţe* cu privire la modul de aplicare al anumitor măsuri înscrise în amplul acord încheiat între ele, atît cu privire la cadrul electoral cît şi la rolul partidelor în societate. Sectoarele centrale ale ambelor formaţiuni politice, relativ ample în raport cu zonele marginale ale partidului demonstrează o clară tendinţă de convergenţă, de depăşire a unor vechi contraste. Această „revoltă a

1 Glencoe, 1960.

moderaţilor", după expresia nord-americanului Lubell, a confirmat tendinţa de reducere a marjei conflictului dintre cele două mari partide, detectabilă încă de pe la jumătatea secolului nostru, tendinţă care s-a văzut întărită de continua creştere a nivelului de trai, ca şi de prevalarea unei politici pe termen lung. Ea explică într-o oarecare măsură impresia generală că programele partidelor sînt interşanjabile şi că — după cum ar spune doctrinarii germani[1] — „nu există alternativă", astfel încît politica şi-a pierdut orice savoare. Această situaţie îi face pe mulţi să respingă chiar şi ideea existenţei partidelor politice, dat fiind faptul că nu mai există nici o diferenţă de substanţă între ele. În asemenea împrejurări şi în vreme ce problemele tehnice ale guvernării devin tot mai dificile, s-ar putea ajunge la părerea că soluţia cea mai evidentă ar fi un anumit tip de coaliţie permanentă.

Sub acest aspect, experienţa Partidului Socialist din Germania occidentală este cît se poate de semnificativă. Merită osteneala de a fi reamintită aici evoluţia sa, în cursul căreia, din punctul de vedere al relaţiilor guvern-opoziţie, se cuvine să deosebim patru etape. Cea dintîi se întinde între anii 1949 şi 1953, perioadă în care Partidul Socialist, sub conducerea lui K. Schumacher şi E. Ollenhauer, a combătut pînă in pînzele albe guvernul Democraţiei Creştine (care la un moment dat avea doar cu un singur deputat în plus). În această epocă, programele şi sloganurile social-democraţilor erau inspirate din plin de ideologia marxistă. Partidul combina respectul faţă de instituţiile şi procedurile parlamentare cu pretenţia înfăptuirii unor reforme sociale radicale şi a unor schimbări în organizarea economică. P.S.D. acţiona în acord cu conceptul clasic al opoziţiei, avînd pretenţia de-a obliga guvernul să-şi modifice politica internă şi externă şi aspirînd să-l înlocuiască, în urma unor alegeri generale pe care spera să le cîştige datorită spiritului său hotărît de opoziţie şi caracterului categoric socialist al programului său politic.

Cea de a doua fază îmbrăţişează perioada cuprinsă între anii 1953 şi 1967. Grava înfrîngere suferită de către Partidul Socialist în alegerile din 1953 l-a determinat să îşi revizuiască politica în

1 A se vedea M. Friedrich, „Opposition ohne Alternative", *Parlamentarismus*, edit. de K. Kluxen, Köln, 1967, p. 425.

mod drastic. Sub conducerea lui Konrad Adenauer şi Ludwig Erhardt, Germania ajunsese să se bucure de o mare prosperitate economică, în vreme ce, în sfera politicului, Republica Federală izbutise să posede un executiv puternic, o versiune aproximativă a bipartidismului şi acordul cvasigeneral că opoziţia împotriva regimului trebuia să fie socotită drept ilegală. Noua ideologie socialistă incerca să se adapteze acestor circumstanţe, astfel încît, în anul 1959, la congresul de la Bad Godesberg, partidul a aprobat un program social şi economic în totalitate nou, în care renunţa la naţionalizările preconizate în industrie şi agricultură şi înlocuia vechile dogme marxiste cu noua ideologie a statului asistenţial, combinată cu elemente ale spiritului „democrat" nord-american. În mod logic, această reducere a diferenţelor ideologice dintre cele două partide principale a pricinuit o schimbare de atitudine a opoziţiei, care a renunţat să mai încerce a smulge puterea unui Partid Democrat Creştin aflat acum într-o poziţie cu mult mai puternică şi şi-a propus în schimb să izbutească, prin orice mijloace, să participe la guvernare. Această nouă politică a devenit mai evidentă atunci cînd Willy Brandt i-a succedat lui Ollenhauer la conducerea partidului.

Cea de a treia fază a început în anul 1967, atunci cînd Brandt a izbutit să îşi atingă obiectivul mult dorit al marii coaliţii — *grosse Koalition* — şi să alcătuiască un guvern din reprezentanţii celor două principale partide, sub conducerea Dr. Kiesinger. Acest fapt a ajuns să schimbe în mod radical relaţiile dintre guvern şi opoziţie. Pînă în ce punct, în care moment, asupra cărui tip de probleme şi în ce condiţii puteau partidele coalizate să se arate în public în dezacord cu politica guvernului comun? Pe neaşteptate căpătau importanţă pentru Germania precedentele stabilite în Austria prin aşa-numita *Bereichs-Opposition*[1]. Partidul socialist austriac susţine că, deşi coaliţiile reduc în mod inevitabil eficacitatea opoziţiei, partidele care le alcătuiesc au dreptul să atace politica ministerelor ale căror titulare nu sînt; iar actualmente, pentru a

---

1 A se vedea, în special în privinţa Austriei, O. Kirchheimer, „The Waning of the Opposition", *loc. cit.*, cît şi în privinţa Germaniei, G. Lehmbruch, „The Ambiguous Coalition", *Government and Opposition,* III, nr. 2, primăvara (anului) 1968.

dobindi un mai bun control şi o mai bună coordonare, fiecare partid al coaliţiei îşi numeşte subsecretari la acele ministere care sînt conduse de membri ai celuilalt partid. Era de aşteptat ca şi în Germania să fie suscitate asemenea chestiuni de procedură, care ar fi trebuit rezolvate pentru ca guvernul să se dovedească stabil. Lăsînd acest aspect la o parte, ideea este însă mai logică şi mai acceptabilă pentru Austria şi Germania occidentală, din cauza restrîngerilor pe care ambele ţări le aveau de suportat, în domeniul suveranităţii naţionale: Austria din cauza statutului de neutralitate ce i-a fost impus prin Tratatul din 1955, iar cele două Germanii pentru că nu semnaseră încă un tratat de pace care să fi pus capăt urmărilor celui de al doilea război mondial.

Cea de a patra etapă a presupus reîntoarcerea la sistemul micii coaliţii — *kleine Koalition* —, de data aceasta între social-democraţi şi liberali. Din punctul de vedere al funcţionării opoziţiei, această situaţie s-a dovedit mult mai satisfăcătoare. În perioada în care cele două mari partide au guvernat împreună, dezbaterea politică din Germania federală şi-a pierdut mult din eficacitate şi realitate. În absenţa unei autentice opoziţii parlamentare s-au ivit — atît la dreapta cît şi la stînga eşichierului politic — (N.S.D.P. şi troţkiştii), partide cu caracter extremist care şi-au găsit destui adepţi în rîndurile tineretului. În schimb, atunci cînd democrat-creştinii au început să exercite o opoziţie sistematică împotriva guvernului, partidele extremiste au început şi ele să-şi piardă audienţa, iar Parlamentul a redevenit centrul dezbaterilor politice.

Este de la sine înţeles că atît social-democraţii cît şi creştin-democraţii au o opoziţie chiar înlăuntrul propriilor lor rînduri, reprezentată la cei dintîi de tineretul de stînga — aşa-numiţii JUSO, iar la ceilalţi de aripa de dreapta, reprezentată mai cu seamă de către CSU bavareză, în fruntea căreia se afla temutul Franz Joseph Strauss. Un asemenea fenomen este normal şi, înaintea alegerilor din anul 1976, avea să devină cît se poate de limpede că ambele partide urmau să se prezinte la urne abia după ce îşi rezolvaseră conflictele interne.

Evoluţia vieţii politice din Germania ca şi a opoziţiei a fost, bineînţeles, condiţionată de evenimentele şi de tradiţiile specifice acestei ţări. Nu se poate nega însă faptul că aparenta lipsă de diferenţe dintre marile partide a putut conduce electoratul la conclu-

zia că nu merita osteneala să aleagă între ele şi, în acest fel, coaliţia s-a dovedit a fi mai profitabilă decît o competiţie artificială între ele. În această privinţă, partidul aflat actualmente la putere are mai puţin de pierdut decît partidul aflat în opoziţie. Şi este obligatoriu, pentru un partid aflat în opoziţie, să îşi clarifice poziţia şi să arate publicului că el într-adevăr constituie o alternativă. În cursul anului 1967, mai multe cercuri din Marea Britanie au exercitat presiuni în favoarea creării unui curent de opinie pentru realizarea unei coaliţii, însă Liderul Opoziţiei a respins ideea ca, de altfel, şi guvernul[1].

Impotenţa electorală

Sîntem într-atît de obişnuiţi cu situaţiile politice în care guvernări dictatoriale împiedică opoziţia să se exprime, încît uităm că se mai poate întîmpla şi contrariul: să admitem cazul în care, în ciuda tuturor ocaziilor favorabile pentru a ajunge la guvernare, o anumită opoziţie nu dobîndeşte niciodată puterea. În asemenea situaţii, chiar şi atunci cînd mecanismele politice funcţionează în mod normal şi liber şi sînt oferite toate condiţiile pentru o schimbare paşnică de guvern, opoziţia este incapabilă în decursul unor perioade lungi, uneori extrem de îndelungate, să cîştige alegerile. Se presupune adeseori că, dacă partidele de opoziţie nu izbutesc să ajungă la putere, aceasta se datoreşte deficienţelor de funcţionare ale mecanismului instituţional. Nu aceasta este însă întotdeauna cauza. Instituţiile pot să existe şi să funcţioneze îndestul de satisfăcător şi, în ciuda acestui fapt, partidul sau partidele de opoziţie să nu fie în stare să dobîndească numărul necesar de voturi, văzîndu-se astfel reduse la condiţia de minoritate permanentă. O

---

1 Se cuvine a fi notat că, în Marea Britanie, coaliţiile nu s-au format decît în timp de război sau în vremuri de pericol naţional. Marile partide britanice găsesc coaliţiile dificile, printre alte motive şi datorită faptului că ambele se consideră în mod fundamental „partide de guvernămînt" mai curînd decît „partide reprezentative". A se vedea, pentru această temă, Alan Beattie, „Coalition Government in Britain", *Government and Opposition*, II, nr. 1, octombrie 1966 – ianuarie 1967, p. 3.

asemenea situaţie nu numai că are un efect demoralizator asupra acestor partide, dar şi echivalează cu stabilirea unui soi de stat cu partid unic de guvernămînt, în interiorul unui sistem multipartid. Printre ţările în care s-a produs o asemenea situaţie se numără Suedia, Norvegia, India şi, într-o oarecare măsură, Statele Unite ale Americii. În Norvegia, la alegerile din anul 1965, opoziţia a reuşit, însă, în cele din urmă, să doboare guvernul; alegerile din anul 1966 din India au zguduit atotputernicul Partid al Congresului, iar cele din luna noiembrie a aceluiaşi an din Statele Unite ale Americii au adus minoritarului Partid Republican o răsunătoare victorie.

Partidul Socialist suedez s-a menţinut la putere, cu întreruperi nesemnificative, din anul 1932 şi pînă în 1976. Partidele conservator, liberal şi de centru, aflate la dreapta sa, ca şi comuniştii şi cîteva grupări socialiste foarte divizate de la stînga sa, au fost incapabile timp de ani şi ani să întrunească, împreună sau separat, suficiente voturi pentru a-i pune în minoritate pe eternii cîştigători. Faptul este cu atît mai notabil dacă ne reamintim că sistemul electoral suedez se bazează pe reprezentarea proporţională şi repartizează într-un mod mai echitabil băncile parlamentare între diferitele partide decît în alte ţări. Pe de altă parte, Partidul Socialist suedez este unul dintre cele mai pragmatice dintre partidele socialiste europene. Poate tocmai caracterul său deschis şi flexibil explică într-o oarecare măsură incapacitatea celorlalte partide de a alcătui coaliţii de guvernămînt sau, cel puţin, coaliţii electorale mai ample. Liberalii suedezi au în programul lor, în comun cu socialiştii — mai mult decît cu oricare alt partid — opţiunea pentru statul asistenţial; agrarienii sînt înclinaţi să lupte pentru interesele limitate ale fermierilor, iar conservatorii, retraşi pe poziţii ideologice ferme, preferă să fie mai curînd nepopulari, decît să renunţe la principiile lor.

Opoziţia şi electoratul s-au găsit astfel puse în situaţia de a se gîndi că rolul lor cel mai important este acela de *a influenţa* guvernul. O serie de declaraţii făcute de către trei politicieni suedezi de seamă prin anii '60 rezumă bine dilema acestui tip de opoziţie. După opinia liderului conservator Gunnar Heckscher, „principala primejdie este că putem să ajungem la un soi de sistem de partid unic, în care opoziţia este admisă din principiu, însă avînd

foarte multă grijă să nu ajungă să dobîndească importanţă politică". Pentru primul ministru socialist Tage Erlander, se cuvine a fi pusă întrebarea ce are să se întîmple cu „o opoziţie care reprezintă aproape jumătate dintre cetăţeni, însă nu are niciodată ocazia să-şi dovedească puterile în funcţii guvernamentale şi este lipsită de practică sub raportul responsabilităţilor pe care aceasta le implică". Cu toate acestea, liderul liberal Bertil Ohlin afirma că „opoziţia a avut, după cum ştim cu toţii, o mare înrîurire asupra dezvoltării societăţii suedeze de la război încoace"[1]. Neputinţa partidelor de opoziţie nu este niciodată lipsită de consecinţe, care pot merge de la istovire şi pînă la lipsa de tact. De asemenea este clar, în afară de acest aspect, că în Suedia adeziunea la partidele politice a fost determinată în largă măsură de criterii profesionale şi sociale, ceea ce a condus la o polarizare a clasei muncitoare şi a păturii de jos a clasei mijlocii în jurul partidului socialist[2].

Acelaşi proces de polarizare electorală, datorată unei ferme cristalizări sociale, pare să fie şi cauza principală a faptului că Partidul Laburist norvegian a deţinut puterea timp de aproximativ douăzeci de ani, îndată după cel de al doilea război mondial. La alegerile generale din luna septembrie 1965, o uşoară modificare a tendinţelor electoratului a fost suficientă însă pentru a-i alunga de la putere pe laburişti şi pe aliaţii lor socialişti[3]. O evoluţie ase-

---

1 Citaţi de Nils Sternquist, „Sweden, Stability or Deadlock", în Dahl, *op.cit.*, pp. 166–167.

2 „Partidul cel mai mare este cel Social Democrat, care este identificat cu cel mai numeros dintre grupurile sociale, de un milion şi jumătate de salariaţi. El obţine de obicei aproape jumătate din voturi şi datorează mult numărului de membri, aproximativ 700 000 de indivizi, dintre care două treimi sînt membri colectivi, prin intermediul mişcării sindicale. Ca şi în Marea Britanie, un număr considerabil de muncitori (apreciat la cca. 30%) votează pentru alte grupări şi majoritatea uniunilor sindicale *nu* plătesc cotizaţii de partid. Pe de altă parte, social-democraţii primesc un oarecare sprijin şi din partea clasei mijlocii a populaţiei. Identificarea partidului cu clasa socială nu trebuie să fie luată prea *ad litteram*." D. W. Brogan şi D.V. Verney, *Political Patterns in Today's World*, Londra, 1963, pp. 52–53.

3 „Urmărind împărţirea electorală a partidelor norvegiene în «socialiste» şi «nesocialiste», totalul de voturi socialiste a oscilat în cursul a cinci alegeri desfăşurate după război în limitele strînse de 52,9% (în 1945) şi

mănătoare, chiar dacă nu identică, a avut loc în India. Alegerile din luna februarie 1967, chiar dacă nu au adus o schimbare imediată şi totală a guvernului, au anunţat sfîrşitul a ceea ce părea, pînă atunci, o majoritate permanentă a Partidului Congresului, atît la nivel naţional, cît şi în statele componente ale republicii. În felul acesta, şi în India s-a afirmat că „partidele de opoziţie... în loc să constituie o alternativă faţă de Partidul Congresului, îndeplinesc funcţia de *a influenţa* sectoare dinlăuntrul acestui partid. Ele se opun, făcînd ca aceste sectoare să se impună"[1]. În anul 1967, alte partide politice au dobîndit însă majoritatea în adunările legislative ale statelor federale, iar Partidul Congresului a fost nevoit să cedeze puterea în mai multe dintre acestea; chiar şi aici, dacă partidele opoziţiei au putut să se afirme, faptul a fost posibil graţie liberei funcţionări a principalelor instituţii politice pe durata guvernării Partidului Congresului, guvernare care s-a dovedit a fi numai temporară.

<Comparaţia ar trebui împinsă prea departe pentru a cita aici faptul că, în Statele Unite ale Americii, Partidul Democrat cu combinaţia sa socio-politică dintre „Sudul solid" şi populaţia industrială se bucură de un avantaj electoral permanent faţă de Partidul Republican. Ceea ce se poate spune totuşi este faptul că unii observatori ai scenei politice americane au notat cu o oarecare preocupare cum, începînd încă de prin anul 1933, balanţa electorală s-a înclinat în favoarea democraţilor. Republicanii au fost capabili să întrerupă această tendinţă în anul 1955 numai prin intervenţia unui *outsider*, a unui erou naţional, în persoana generalului Dwight Eisenhower care a preferat să candideze în calitate de candidat prezidenţial republican. Însă, atîta vreme cît instituţiile politice americane funcţionează liber, rezultatele sînt oricînd în stare să se modifice. Fiecare chemare la urne a indicat ivirea unei noi

---

51,5% (în 1949). În anul 1965, forţa relativă a voturilor nesocialiste şi socialiste s-a modificat uşor (respectiv cu +1,6% şi -1,6%), însă reprezentarea lor în Storting s-a schimbat complet în favoarea partidelor nesocialiste, care au învins cu o notabilă majoritate, cu un transfer de 40% al locurilor în Parlament". Michael Steed, „Four elections of 1965", *Government and Opposition*, I, nr. 3, aprilie 1966, pp. 298 şi 301.

1 R. Kothary, „Party System", cit. de W.H. Morris în *Government and Opposition*, nr. 4, iulie-septembrie 1966, p. 455.

direcţii, ceea ce poate pretinde un oarecare timp pentru a se cristaliza în mai multe trăsături de bază ale opiniei politice, îndeajuns de puternice ca să facă balanţa să se încline. Şi aici, alegerile din anul 1966 au indicat o nouă tendinţă.>[1]

Cele trei întrebări anterioare se refereau la efectul pe care îl pot avea asupra viitorului opoziţiei politice problemele generate de propria ei funcţionare, evoluţie şi orientare. Şi acum, ajungem la cele patru aspecte în raport cu care opoziţia este afectată de evoluţia parlamentului.

Efectul paralizant al consensului asupra parlamentului

Există patru motive pentru atonia care se remarcă astăzi în activitatea parlamentelor. Cel dintîi dintre acestea este anemia provocată de consens.

Exprimată în modul cel mai simplu cu putinţă, politica de consens constă în luarea de decizii prin intermediul consultărilor, negocierilor şi compromisurilor prealabile între grupările interesate sau între aceleaşi grupări şi puterea executivă, în scopul evitării celor două extreme — anarhia şi coerciţia. Acest procedeu consensual poate fi utilizat atît în sfera problemelor locale, cît şi în afaceri de „politică publică"[2], (sau, după cum ar spune un sociolog, în probleme micro- şi macrosociale).

De bună seamă, consensul ca posibilitate de acord între partidul care guvernează şi partidele de opoziţie a existat de cînd există parlamente libere şi este fundamental pentru buna funcţionare a acestor instituţii. Nici măcar ordinea de zi pentru fiecare sesiune nu s-ar putea stabili în lipsa unor acorduri „în spatele *Speaker*-ului" cum se exprimă britanicii. Nu există nici cea mai mică îndoială că în dialogul dintre un guvern responsabil şi o opoziţie „loială", acordul asupra instituţiilor fundamentale ale sistemului

---

1 Alineatul este prezent numai în ed. engleză a cărţii (*nota red.*).

2 C.J. Friedrich, unul dintre autorii ce fac această distincţie, curentă în semantica politică nord-americană, diferenţiază politica publică de politica pur şi simplu, categorisire în care cea dintîi este „linia de conduită pe care şi-o propune să o urmeze guvernul sau una dintre subdiviziunile sale". Vezi: *Man and his Government*, Harvard U.P., 1964, p. 79.

oferă o bază care facilitează ajungerea la puncte de vedere comune asupra măsurilor ce urmează a fi luate. Consensul, în înţelesul general pe care îl are acest termen în sociologia politică, înseamnă cu mult mai mult decît atîta[1]. El depăşeşte dezbaterile din incinta parlamentară şi afectează toate aspectele abordării politice ale unei întregi societăţi. Cea mai tipică democraţie a consensului este aceea din Statele Unite ale Americii (cu toate că şi Elveţia oferă un alt exemplu, mai puţin bine cunoscut). Există trei raţiuni pentru dezvoltarea acestei trăsături caracteristice în America de Nord. În primul rînd, acea societate a cunoscut calamităţile unui război civil a cărui amintire încă nu s-a şters nici astăzi. Structura politică a S.U.A. este alcătuită din numeroase state integrate într-o uniune federală şi, în fiecare dintre ele, există suprapunerea unor straturi de populaţie imigrantă. Astfel încît, supravieţuirea conceptului de naţionalitate americană, resimţit într-un mod foarte profund, pretinde ca bază psihologică a vieţii sociale şi politice un acord aprioric pentru a convieţui şi a coopera[2]. De asemenea, sistemul prezidenţial are tangenţe cu o amplă sferă a consensului, care creează o relaţie bipolară între Preşedinte şi Administraţie pe de o

---

1 După cea mai nouă şi, în acelaşi timp, cea mai completă definiţie, formulată de către E. Shils într-un document de lucru referitor la această temă prezentat la cel de al V-lea Congres Mondial al Asociaţiei Politice Internaţionale ce s-a desfăşurat la Bruxelles în luna septembrie 1967: „Există consens atunci cînd o mare proporţie a membrilor adulţi ai unei societăţi şi, cu deosebire, o mare proporţie a persoanelor interesate şi capabile de a influenţa luarea deciziilor referitoare la procedura şi la substanţa atribuirii de autoritate, status, drepturi, bogăţie, venituri şi alte valori importante şi rare, în privinţa cărora pot exista divergenţe: 1) sînt de acord în convingerile lor asupra deciziilor ce ar trebui luate şi asupra limitelor unui posibil dezacord şi 2) au şi un anumit sentiment de afinitate mutuală şi cu restul societăţii... Consensul este însoţit, de obicei, şi de un nivel scăzut de ostilitate, datorită divergenţelor apărute numai în cercul acelora care participă la el".

2 Aceleaşi consideraţii sînt aplicabile şi Elveţiei, care reprezintă şi ea un stat federal, în alcătuirea căruia intră diferite naţionalităţi şi religii. Aici s-ar putea spune că existenţa consensului era anterioară războiului civil din anii 1847-1848 (purtat între cantoanele protestante şi cele catolice — *n. trad.*) care, tocmai din acest motiv a avut consecinţe mai puţin amare şi sfîşietoare decît alte războaie civile moderne, cum ar fi acelea din Statele Unite, Rusia sovietică şi Spania.

parte şi între Preşedinte şi Congres pe de altă parte. Spre deosebire de sistemul britanic, unde în teorie toate problemele politice ar trebui, în ultimă instanţă, să fie ridicate în faţa Parlamentului şi unde, atît guvernul cît şi opoziţia acţionează chiar în cadrul acestui sistem, în Statele Unite executivul este controlat de legislativ (alcătuit din cele două camere care formează Congresul), însă este independent faţă de acesta din urmă. O asemenea situaţie explică motivul pentru care societatea politică nord-americană a dezvoltat o tehnică de reprezentare complementară prin intermediul grupurilor de presiune şi al aşa-ziselor *lobby*-uri, care se află în contact direct cu puterea executivă şi adesea ignoră atît partidele politice cît şi pe membrii Congresului. Pînă la urmă, chiar şi avatarurile sistemului bipartid din Statele Unite au venit să întărească tendinţa spre căile de acces la tehnicile consensuale, cu atît mai mult cu cît nici unul dintre cele două mari partide nu este expresia exclusivă a unor interese sau mentalităţi de clasă şi nici măcar valorile şi ideologiile lor nu se întîlnesc realmente pe poziţii de confruntare. Ambele se consideră partide de guvernămînt — ceea ce şi sînt de altfel — fie în mod actual sau ca alternativă potenţială, astfel încît sfera lor de continuitate şi de interpretare obiectivă este foarte amplă, iar colaborarea dinlăuntrul acestei sfere este deosebit de intensă.

În general, în toate ţările puternic dezvoltate, ca Statele Unite ale Americii, Suedia şi — într-o mai mică măsură — Germania occidentală şi Marea Britanie, există multiple motive pentru ca procedeele consensuale să se extindă la chestiuni care, mai înainte, făcuseră obiectul unor discuţii pasionate. Unul dintre aceste motive este reprezentat de nivelul de trai în continuă creştere al locuitorilor lor, ca şi al locuitorilor lumii occidentale în general (ceea ce se adaugă la ideea subconştientă a popoarelor occidentale că au multe interese comune); iar un alt motiv îl constituie realizarea unor legături mai strînse în cadrul grupurilor de interese şi de reprezentare profesională, pe măsură ce problemele politice ajung să capete un caracter tot mai tehnic.

Continua creştere a nivelului de trai, îndeosebi în lumea occidentală — anterioară crizei economice de la jumătatea anilor '70 — a servit la reducerea într-o oarecare măsură a diferenţelor exterioare dintre luxul arogant al celor foarte bogaţi şi mizeria ab-

jectă a celor mai săraci dintre membrii societăţii. Această creştere a procurat, de asemenea, straturilor populaţiei cu venituri mai reduse noi posibilităţi de bunăstare, de divertisment şi de interes, ceea ce a făcut să slăbească întrucîtva concentrarea asupra problemelor politice şi ideologice, a căror soluţionare era văzută ca o condiţie prealabilă şi esenţială pentru repararea nedreptăţilor sociale. Creşterea rîndurilor clasei mijlocii prin includerea în sînul ei a unor sectoare situate mai înainte deasupra şi dedesubtul acesteia a făcut să se estompeze profundele discrepanţe între ideile şi valorile acceptate de diversele grupuri şi a condus la o mentalitate de tip „calea de mijloc", care îi uneşte pe toţi cei interesaţi în menţinerea ordinii şi ameliorarea graduală a societăţii şi tinde să prevaleze asupra înclinaţiilor centrifuge ale celor care nu aveau „nimic de pierdut în afară de lanţuri". În multe societăţi occidentale, diferenţele dintre generaţii au devenit mai accentuate decît cele existente între subgrupurile acestei clase mijlocii mult lărgite. Tocmai apariţia acestei noi clase mijlocii constituie explicaţia dezvoltării, în sînul parlamentelor, a ceea ce am putea denumi grupul „central" de moderaţi din ambele tabere, care a acţionat în calitate de opoziţie „influentă" în Suedia sau în Statele Unite în momentul în care partidul prezidenţial deţinea minoritatea în Congres; aceşti „centrişti" au fost multă vreme cunoscuţi în Marea Britanie sub denumirea de „Butskellites". Tendinţa spre consens s-a atenuat în anii din urmă drept rezultat al inflaţiei masive, al declinului consecutiv al nivelului de trai şi al creşterii şomajului. Ajungînd să devină dominantă, neliniştea se manifestă prin recrudescenţa tensiunilor sociale şi prin ascuţirea diferenţelor ideologice.

Un al doilea factor favorabil consensului îl constituie faptul că trăim vremuri în care dezvoltarea tehnică este mai rapidă decît în oricare altă epocă a istoriei. Progresul realizat în ultimele decenii în toate ştiinţele, de la fizică, chimie şi matematică (a căror dezvoltare afectează supravieţuirea ansamblului statelor şi al societăţilor) şi pînă la economie, sociologie şi ştiinţele politice (fără ajutorul cărora nu poate fi concepută administrarea societăţilor contemporane) a fost atît de mare, încît depăşeşte cu mult nivelul de înţelegere al omului înzestrat cu o „cultură generală". Din punct de vedere politic, rezultatul inevitabil este acela că, în majoritatea

chestiunilor importante, decizia depinde de sfatul experţilor, ale căror cunoştinţe şi obiectivitate nu pot fi măsurate de către politicienii parlamentari. În limbajul academic contemporan, acest proces este denumit „scientizarea politicii".

Acest lucru a determinat la rîndul său o scădere importantă a dezbaterilor parlamentare. Dacă scopul lor este, în teorie, de a-i convinge pe ascultători de meritele unuia sau altuia din două puncte de vedere opuse, realitatea ne demonstrează din nefericire că puţini oratori sînt pregătiţi din punct de vedere tehnic să şi le apere, iar atunci cînd sînt într-adevăr, vorbesc la un nivel inaccesibil celei mai mari părţi a auditoriului lor. Acest inconvenient nu poate fi depăşit prin simplificarea problemelor (ceea ce ar duce aproape inevitabil la căderea în simplism), deoarece, făcînd acest lucru, ar fi încurajate atitudini ideologice şi emoţionale, dezbaterea şi-ar schimba terenul, iar decizia ar fi condiţionată de factori nerelevanţi. Rezultatele anchetelor de opinie întreprinse în Marea Britanie în privinţa unor chestiuni ca politica preţurilor şi a veniturilor, integrarea în Europa şi chiar politica de apărare naţională, au dezvăluit profunda ignoranţă a publicului referitoare la problemele aflate în discuţie şi, mai mult chiar, măsura în care judecăţile sale se bizuiau pe consideraţii aproape străine de subiect. Dezbaterile parlamentare înseşi arată diferenţa dintre informatul purtător de cuvînt al guvernului (căruia sprijinul experţilor din diferite departamente îi oferă un mare avantaj asupra acelora ce militează în opoziţie) şi restul oratorilor, care obişnuiesc să recurgă la trivialităţi şi tirade de efect sau la consideraţii emoţionale şi provinciale. Atîta vreme cît votul final depinde de mobilizarea grupurilor parlamentare, nici dezbaterea şi nici rezultatul ei nu mai prezintă interes pentru public.

Este un fapt tipic pentru toate statele bunăstării sociale sau „socio-constituţionale", cum au mai fost ele denumite, că un mare număr de probleme nu pot să fie rezolvate fără consultări preliminare în toate etapele acestora cu un larg evantai de organizaţii direct interesate în găsirea de soluţii. Fără cooperarea şi participarea acestora nu s-ar putea aplica măsurile legislative pertinente. Pentru aceasta se stabilesc corpuri consultative reunite, cu un caracter mai mult sau mai puţin permanent, în scopul facilitării contactelor dintre guvern şi asemenea organe de reprezentare

apolitice, care adesea sînt cu mult mai bine informate şi exercită o mai mare înrîurire în luarea de decizii decît parlamentele înseşi sau comitetele parlamentare, alcătuite exclusiv din membri ai Camerei. În primele etape ale procesului de decizie, la eşaloanele inferioare ale administraţiei participă la dezbateri asociaţii locale sau regionale similare şi au fost stabilite corpuri consultative semipermanente pentru a se afla în contact cu guvernul. Desigur că în sînul democraţiilor occidentale procesul culminează cu dezbaterea parlamentară şi cu votul referitor la respectiva problemă; dat fiind însă faptul că persoanele direct interesate sînt consultate încă din etapele preliminare şi că se obişnuieşte să se ajungă încă de atunci la un acord, votul final reprezintă aproape întotdeauna o simplă formalitate. Parlamentul şi îndeosebi opoziţia parlamentară arareori pot să modifice o decizie luată prin intermediul procedurilor consultative, atît de complicate în zilele noastre.

Există însă şi ceva în plus. Proceselor şi procedurilor consensuale le este propriu un anumit spirit care face ca acestea să fie nu numai diferite, ci chiar opuse principiului aprobării prin majoritate de voturi. Metodele consensuale au tendinţa de a estompa diferenţele fundamentale, pentru a reduce problemele la un simplu schelet, asupra căruia acordul tuturor părţilor implicate să fie uşor de realizat. Modul în care se poate ajunge la acest acord depinde de faptul dacă problema în chestiune aparţine sferei politicii locale (microsociale) sau domeniului politicii naţionale. În cazul celei dintîi situaţii presupuse, problema este atacată într-o manieră utilitară şi pragmatică, în termeni de bun simţ şi de viabilitate practică, făcîndu-se abstracţie de orice consideraţii care nu au vreo legătură cu cazul în speţă. În plus, numărul de persoane chemate să-şi dea sfatul şi aprobarea este limitat doar la cei ce-şi pot demonstra interesul direct în soluţionarea chestiunii şi, cel mai adesea, la numărul şi mai restrîns al celor a căror părere şi consimţămînt sînt esenţiale. În acest chip, calităţile ce îndreptăţesc participarea la discuţia consensuală a unei chestiuni locale sînt acelea de proprietar, rezident, acţionar, membru al personalului sau al conducerii unei întreprinderi ori de reprezentant al oricărei organizaţii care poate să justifice un interes direct în problema de soluţionat. Chiar şi în cazul unor probleme vaste şi complexe ale administraţiei contemporane, care afectează drepturile

şi interesele unor mari organizaţii, aflate uneori la mare depărtare, consultarea în sine — în cazul în care se ajunge la dînsa — se limitează strict la chestiunea de rezolvat. Persoanele consultate ştiu că nu trebuie să ţină seama de nici un fel de sentimente personale, asocieri de interese, de idei sau de loialităţi paralele, care ar putea să le abată judecata.

Expresia „politică publică", larg utilizată în ţările anglo-saxone, ar fi tautologică dacă nu ar fi fost formată în scopul de a face distincţia între problemele cotidiene ale administraţiei care pot fi lăsate fără nici un risc pe mîna politicienilor şi problemele a căror dimensiune ipotechează viitorul unei societăţi şi îi condiţionează evoluţia. În asemenea cazuri, căutarea unei soluţii consensuale este ghidată de principiul conform căruia o problemă ce-i afectează pe toţi membrii unei comunităţi trebuie să fie rezolvată de către toţi, fără a se lăsa influenţaţi de angajamente personale sau de dorinţa realizării unui cîştig particular[1]. Opinia publică sau cetăţenii ca atare pot fi chemaţi să se pronunţe, iar problema de rezolvat se dovedeşte în anumite ocazii îndeajuns de importantă şi, totodată, îndeajuns de nebuloasă ca să nu admită o soluţionare prin „canalele" politice uzuale. Este aici vorba despre chestiuni ce afectează structura însăşi a societăţii sau adecvarea instituţiilor sale politice, care presupun o ruptură cu politica tradiţională sau implică planuri pentru generaţiile viitoare, care pun în discuţie baza etică a societăţii, sau, în sfîrşit, pun naţiunea în faţa unor alternative precum războiul sau pacea, reforma ori revoluţia.

Şi în asemenea situaţii, ca şi în cazul strategiilor microsociale, tendinţa de a face concesii reciproce şi compromisuri invizibile călăuzeşte unele consultări duse la bun sfîrşit pe canale neoficiale şi prin intermediul negocierilor dintre puternice grupuri de opinii şi de interese. Este nevoie să fie luate în consideraţie toate punctele de vedere ale tuturor sectoarelor vitale ale unei societăţi, fără ca vreunul să se simtă uitat sau exclus. Pe de altă parte, nici unul dintre ele nu trebuie să obţină o victorie zdrobitoare. În cursul acestui tip de consultări consensuale este inevitabil să se ajungă la constituirea de alianţe sau grupări de interese; spre deosebire în-

---

1 Dezvoltarea principiului medieval *quod omnes tangit ut singulos, ab omnibus approbari debet* (ceea ce îi priveşte pe toţi, ca şi pe fiecare în parte, trebuie încuviinţat de către toată lumea).

să de alianţele ideologice, acestea nu au cîtuşi de puţin un caracter permanent. Ele durează tot atît cît durează discutarea unei anumite probleme (sau chiar a unui aspect minor al acesteia) şi se pot recompune printr-un alt cadru, în funcţie de caracterul chestiunii supuse procedurii „consensului".

Spiritul şi procedurile deciziei adoptate cu majoritate de voturi sînt totalmente diferite de acelea ale consensului. Aici, problema de rezolvat constituie tema unei dezbateri deschise, în care părţile clar delimitate adoptă poziţii concrete în funcţie de argumente inspirate de ideologii bine definite. Problema, în loc de a fi izolată şi redusă la cel mai mic numitor comun, este privită din puncte de vedere de maximă divergenţă şi se insistă pînă şi asupra ultimelor sale consecinţe. Participanţii la dezbatere nu încearcă să renunţe nici la loialităţi, fie ele generale sau personale, nici chiar la prejudecăţi. Spre deosebire de consens, dezbaterea dă ocazia să fie scoase la lumină conflicte permanente; vechile tranşee servesc pentru noi bătălii, sînt lustruite armele ce începuseră să ruginească şi se fac exerciţii de înviorare. Atunci cînd se află în joc chestiuni de principiu, compromisul şi negocierea sînt respinse pînă în ultimul moment. De fapt, fiecare parte luptă pentru victorie, nu neapărat de dragul problemei aflate în discuţie, considerată ca atare, ci pentru a reafirma valorile pe care le apără. Rezultatul dezbaterii serveşte la confirmarea superiorităţii principiilor şi a politicii generale promovate de către una sau alta dintre grupări.

Afirmaţia conform căreia tehnicile consensului sînt de preferat în rezolvarea problemelor locale[1], microsociale sau problemelor macrosociale de un tip mai amplu şi mai general este confirmată de faptul că procedeul consensului înfloreşte astăzi mai ales

---

1 Necesitatea consensului la nivel local este reflectată de un incident ce a avut loc în orăşelul Camden, atunci cînd s-a aflat că majoritatea laburistă plănuieşte să înfiinţeze un cabinet ori un comitet de 15 experţi care să iniţieze planuri financiare şi politice pe termen lung şi să coordoneze principalele propuneri pentru dezvoltarea oraşului şi a serviciilor sale. Minoritatea conservatoare din consiliul municipal a obiectat cu hotărîre împotriva planului, deoarece membrii săi nu aveau să fie reprezentaţi în acest comitet şi, în felul acesta, nu urmau să aibă nici un cuvînt de spus în pregătirea liniei politice pe termen lung. V. *Express and News*, 29 iulie 1966.

în societăţile mai puţin dezvoltate (cu o instituţionalizare deficientă), ori în acelea care au atins un grad foarte înalt de dezvoltare (suprainstituţionalizate). Se obişnuieşte ca, în societăţile slab instituţionalizate, chestiunile locale să fie soluţionate pe calea consultării. Anumiţi autori indieni consideră această metodă ca fiind preferabilă democraţiei occidentale, bazate pe aritmetica voturilor individuale[1]. Sub diverse denumiri, procedeul acesta este considerat de către numeroşi politicieni africani a fi cel mai apropiat de sistemul lor tradiţional de „a vorbi pînă cînd se ajunge la un acord". Unii specialişti în antropologie socială care au analizat în detaliu funcţionarea acestui sistem au ajuns însă la concluzia că, oricît ar fi el de tradiţional, eficacitatea lui variază mult în funcţie de tipul de problemă de rezolvat. Consensul este obţinut cu o mai mare uşurinţă atunci cînd el afectează măsuri cu caracter administrativ ori cînd se referă la relaţii externe, acolo unde sînt în joc prestigiul naţional, suveranitatea şi pacea. Adunările care deliberează recurg la aprobarea votului majoritar atunci cînd este vorba de a dobîndi prestigiu în ochii opiniei publice sau este pusă în balanţă atribuirea, în planul relaţiilor interne, a unor poziţii de putere[2].

La cealaltă extremitate a scării procesului politic, s-a pus cu mare acuitate problema aprobării cu majoritate de voturi sau prin consens, în cadrul discuţiei cu privire la metoda luării deciziilor politice în instituţiile Comunităţii Europene. Aici norma este consensul, care trebuie să fie obţinut chiar dacă, la nevoie, se recurge la faimoasele „reuniuni maraton". Atunci cînd, în pofida tuturor încercărilor, consensul nu este obţinut, nu mai rămîne altă soluţie decît recurgerea la aprobarea cu majoritate de voturi, chiar dacă, drept consecinţă, ţara sau ţările aflate în minoritate refuză să ratifice şi, prin urmare, să aplice pe teritoriul lor naţional decizia obţinută în acest mod[3]. În anii din urmă, în instituţiile

---

1 J. Narayan, „A plea for the reconstruction of the Indian polity", cit. în F.G. Bailey, *Political Systems and the Distribution of Power,* Londra, 1965, p. 33.

2 *Ibid,* p. 13.

3 Căutarea consensului este în multe sensuri o reîntoarcere la principiul medieval al unanimităţii. Luarea deciziilor are, în comunităţile europene, multe trăsături comune cu sistemele din Sfîntul Imperiu Roman, iar veto-ul din Consiliul de Securitate reflectă principiul conform căruia

comunitare europene, s-a dezvoltat o tendinţă de a se recurge la votul majorităţii ca o procedură normală şi de a se găsi mijloacele pentru ca decizia să fie aplicată. „În viitoarea funcţionare a maşinăriei luării deciziilor, principiul votului majoritar este destinat să aibă o mare importanţă", scrie John Lambert. „Aici poate să se facă abstracţie de disputa particulară cu privire la utilizarea votului majoritar în probleme considerate a fi de un «interes naţional vital» care a fost esenţa crizei constituţionale din anii 1965-1966 şi a provenit din obiecţia fundamentală a lui de Gaulle faţă de orice mişcare ce avea să întărească elementul federal în cadrul Comunităţii. Rezultatul crizei a fost refuzul, din partea a cinci ţări, de a schimba regula referitoare la votul majoritar... Secretarul executiv al Comisiei Comunităţii Economice Europene, Prof. Emile Noël, a raportat că, din o sută de cazuri în care Consiliul ar fi putut lua decizii cu majoritate de voturi în perioada ce a precedat anul 1966, el a procedat astfel doar în douăsprezece ocazii, însă discuţiile s-au terminat cu mult mai repede, iar subiectele discutate au fost mai rar amînate de la o sesiune la alta... Frecvenţa cu care va fi utilizat în viitor votul majoritar, ca şi însemnătatea problemelor puse în discuţie, vor face dovada posibilelor schimbări ale centrului de gravitaţie politică"[1].

Competiţia celorlalte foruri

Una dintre principalele funcţiuni ale unui Parlament este, *pace*[2] Bagehot, aceea de a informa. A existat o epocă în care publicaţia *Hansard*[3] conţinea tot ceea ce trebuia să cunoască un englez versat în politică, atît în domeniul afacerilor interne, cît şi în acela al politicii internaţionale şi cronicile parlamentare ale cotidianului *Times* erau pentru el o lectură zilnică indispensabilă. În Euro-

---

o persoană sau un stat nu trebuie să fie obligată a îndeplini o hotărîre cu care nu a fost de acord.

1 John Lambert, „Decision-making in the Community", *Government and Opposition*, II, nr. 3, aprilie-iunie 1966, pp. 395-396.

2 Cu îngăduinţa (lui) (*nota trad.*).

3 Numele sub care era cunoscut Buletinul sau Jurnalul Sesiunilor Parlamentului britanic, publicat de către firma Hansard între 1774 şi 1892, an în care a trecut în mîinile Agenţiei Reuter.

pa secolului al XIX-lea, acolo unde exista un sistem parlamentar pe deplin dezvoltat, tot ce prezenta interes în viaţa politică a ţării era adus, într-un mod sau altul, în faţa parlamentului, iar modul de a fi informat la zi cu mersul vieţii politice al unei naţiuni era acela de a urmări dezbaterile parlamentare, care puteau culmina cu un vot potrivnic guvernului, inclusiv cu o criză de guvern, parţială sau totală. Cu alte cuvinte, parlamentele reprezentau atunci marea arenă politică[1].

Astfel se mai petrec încă lucrurile în Marea Britanie, în bună măsură, dat fiind faptul că, în marea lor majoritate, problemele politice importante iau calea Parlamentului, iar cei interesaţi de politică îi urmăresc îndeaproape lucrările. Însă nu toate chestiunile internaţionale mai fac obiectul discutării directe în cele două camere, deoarece capacitatea de decizie a Marii Britanii în materie de politică externă a fost redusă de ascensiunea celor două supraputeri. Mai nou, guvernelor britanice li s-a reproşat şi tendinţa crescîndă de a trece cu vederea Parlamentul în cazul afacerilor interne. Drept urmare, Parlamentul nu-şi mai poate îndeplini, ca mai înainte, funcţia de informare a publicului. Ca dovadă a declinului capacităţii sale în acest domeniu, se cuvine a fi citat următorul paragraf dintr-un articol publicat de cotidianul *The Guardian*:

Parlamentului trebuie să i se audă glasul

Domnul Crossman spune că doreşte să facă Parlamentul mai interesant pentru public. Ar trebui să înceapă prin a-l face mai interesant pentru deputaţi...Parlamentul trebuie să recîştige sentimentul propriei sale importanţe, precum şi convingerea că opiniile membrilor săi pot avea, cu adevărat, o oarecare influenţă asupra politicii guvernului[2].

Există, fără nici o îndoială, aspecte neliniştitoare în diminuarea eficacităţii parlamentului ca propagator de informaţie, aspecte derivate mai cu seamă din competiţia cu mijloacele de informare propriu-zise, care îşi asumă, treptat, rolul de arene ale dezbaterii

---

1 Inclusiv acolo unde nu exista un sistem parlamentar pe deplin dezvoltat, ca în cazul Germaniei imperiale, parlamentul era acela care procura cea mai bună informare şi reprezenta unicul for public unde puteau să fie contestate deciziile luate peste capul acestuia sau fără ştirea lui.

2 *The Guardian* din 17 martie 1967.

politice. În ultimele decenii a sporit atît de mult popularitatea a ceea ce denumim *mass-media* — presă scrisă, radio şi televiziune — şi acestea au ajuns să fie într-o asemenea măsură echipate pentru a utiliza toate sursele de informaţie şi a transmite ştirile cu atîta rapiditate în orice colţ al lumii, încît a devenit clară tendinţa lor de a înlocui parlamentul ca principal izvor de informaţie politică şi, pînă la un anumit punct, ca arenă de dezbateri. Se ivesc în acest fel alte locuri de reuniune, accesibile pretutindeni; vechii protagonişti, titularii mandatului constituţional, sînt treptat înlocuiţi de angajaţi ai posturilor de radio şi televiziune oficiale sau comerciale, de experţi nonpolitici de toate soiurile, pînă şi de actori.

Fireşte, presa şi straturile educate ale societăţii în general au jucat întotdeauna un mare rol în procesul politic. Lor li se datoreşte acea catalizare a opiniei publice care, sub raport istoric, a precedat instituţionalizarea ei şi a favorizat-o; şi pînă atunci însă, ele i-au procurat arenele neoficiale pentru dispută şi dezbateri spontane. În afară de aceasta, chiar şi după ce s-a produs deplina instituţionalizare a unui sistem parlamentar, dacă din vreun motiv oarecare parlamentul nu izbuteşte să canalizeze noile curente de gîndire şi solicitările de reforme, inima vieţii politice va trece din nou din camerele deputaţilor în diferite centre ale opiniei publice. În asemenea împrejurări, procesul politic extraparlamentar va prima asupra procedurilor constituţionale.

Principala cauză a acestui transfer al atenţiei şi al interesului faţă de mijloacele de comunicare în masă nu este datorată însă slăbiciunii temporare sau deficienţei permanente a parlamentelor înseşi. Intruziunea acestor mijloace de comunicare, transformarea lor în autentice organe ale formării opiniei politice este un fenomen independent şi cu validitate proprie. Dacă parlamentele se bucură de mai puţină atenţie, aceasta se datoreşte faptului că dezbaterea ce se desfăşoară în aceste noi arene stîrneşte un interes mai mare, care atinge sectoare mai largi ale publicului. Acolo unde parlamentele se află deja în decadenţă din alte raţiuni, fenomenul se limitează la accelerarea procesului în sine. Totuşi, şi parlamentele aflate la apogeul puterii lor resimt competiţia cu *mass media*. De aceea, tocmai în ţările în care procesul politic este pe deplin instituţionalizat, ca Marea Britanie, statele Europei occidentale şi Statele Unite ale Americii, aceste noi mijloace de co-

municare sînt pe cale să se transforme în organe de dezbatere de sine stătătoare, cărora va trebui să li se facă un loc în cadrul modelului tradiţional existent[1].

Încă de la apariţia sa ca mijloc de comunicare în masă în secolul al XIX-lea, presa scrisă a fost adesea considerată drept „a patra stare" sau „a patra putere în stat". În materie de opinie, ea îmbrăţişează sfere mult mai largi decît parlamentele; însă este atît de intim legată de evenimentul politic încît, chiar şi în epoca organizării moderne a partidelor, mai poate să influenţeze în unele ocazii caracterul şi rezultatul dezbaterilor parlamentare. Nimic nu poate ilustra mai bine această putere a presei libere decît „afacerea" Watergate. O serie de scurte articole, cărora la început nimeni nu le-a dat vreo importanţă, a sfîrşit prin a conduce la una dintre cele mai însemnate crize constituţionale pe care le-a cunoscut vreodată America şi a provocat demisia preşedintelui din acea vreme, Richard Nixon. Puterea presei moderne nu este cîtuşi de puţin surprinzătoare dacă luăm în consideraţie viteza comunicaţiilor, uriaşele progrese ale tehnicilor de prezentare şi cifrele tirajelor pe care le ating astăzi periodicele şi revistele (un ziar englezesc sau american nu mai poate supravieţui dacă nu vinde milioane de exemplare). Sistemul prezidenţial din Statele Unite a favorizat însă, de asemenea, dezvoltarea şi extinderea a ceea ce am putea califica drept aproape o nouă procedură cvasi-constituţională: conferinţa de presă. Însemnătatea sa în practica politică americană derivă din faptul că preşedintelui, în calitate de şef al executivului, îi este exclusă posibilitatea dialogului direct

---

1 O idee exagerată despre această primejdie este reflectată în următoarele fraze, cuprinse într-un articol publicat la 5 ianuarie 1968 în *Evening News*: „Ce naiba are de-a face acest domn Frost cu politica guvernului britanic?... În această ţară avem un guvern parlamentar, iar Parlamentul este principalul canal prin care miniştrii îşi explică acţiunile. Cel puţin aşa este în teorie. Însă, în realitate, Parlamentul este tras pe linie moartă. În loc să comunice cu poporul britanic prin intermediul Camerei Comunelor, miniştrii o fac din ce în ce mai des prin mijlocirea televiziunii. Dacă Dl. Denis Healey trebuie să fie interpelat cu privire la activitatea sa de ministru al apărării, locul interpelării este Camera Comunelor şi persoanele îndreptăţite să o facă sînt colegii săi, deputaţii, şi nu Dl. David Frost sau oricare alt prezentator de televiziune".

cu reprezentanţii naţiunii în Congres, dinaintea cărora el nu apare decît în anumite ocazii, pentru a da citire mesajelor prescrise de cadrul constituţional. Şi, pe de altă parte, nici instituţia interpelării parlamentare nu face parte din sistemul american în vigoare.

Conferinţa de presă în stil american s-a extins dincolo de sfera politicii, la scară naţională şi internaţională. Atît miniştrii cît şi colaboratorii lor mai direcţi obişnuiesc astăzi să susţină conferinţe de presă, la cererea reprezentanţilor acesteia. În regimurile cvasiprezidenţiale, ca în timpul celei de a V-a Republici franceze, conferinţa de presă a ajuns să joace un rol asemănător aceluia din Statele Unite, cu deosebirea că în regimul francez, mai autoritar, întrebările sînt supuse unui control mai riguros.

Conferinţa de presă nu şi-ar fi căpătat poate însemnătatea la care a ajuns actualmente dacă s-ar fi mărginit la eventuala publicare a ceea ce nu reprezintă, în realitate, decît un interviu colectiv. Intervenţia altor două mijloace de informare în masă, radioul şi televiziunea, a venit să-i modifice în totalitate caracterul. Transmiterea, în general realizată în direct, către milioanele de ascultători şi telespectatori, conferă participării un caracter nemijlocit, care lipseşte în cazul lecturii unui text scris. Informarea politică s-a transformat într-un flux continuu de reportaje transmise în direct, în care principalele figuri ale vieţii politice se găsesc constant sub privirile publicului, iar milioanele de spectatori din toată lumea îşi pot îngădui, fără inhibiţii, să guste din fructul păcatului caracteristic opiniei publice: curiozitatea.

Radioul injectase deja o bună doză de dramatic şi emoţional informării politice. Distanţele au dispărut şi ascultătorii puteau să urmărească o dezbatere desfăşurată pe viu între personaje de prim rang sau să asculte răspunsurile acestora, nepregătite dinainte, la întrebările aruncate de experţi în tehnica despuierii împăratului de veşmintele prestigiului său. În felul acesta se fac şi se desfac reputaţii, iar programele pot afecta rezultatele unor importante dezbateri publice şi pot face să oscileze opiniile în probleme dificile. Lucrul cel mai important pentru ceea ce ne preocupă pe noi acum este faptul că judecăţile se formează prin comparaţie, ca întotdeauna cînd există un dialog (şi tocmai dialogul este acel element care conferă emoţie informării publice, cel

care o „dramatizează"). Dacă discuţiile se desfăşoară între un anumit număr de persoane active în viaţa politică a unei democraţii parlamentare, rezultatul lor va fi o reproducere microcosmică a dezbaterilor din Cameră, în care atît partidele politice cît şi grupurile de interese îşi au purtătorii lor de cuvînt. În acest mod, discuţia radiodifuzată înseamnă o „continuare cu alte mijloace" a luptei dintre partidele politice sau a competiţiei dintre guvern şi opoziţie. Discuţia desfăşurată la radio şi la televiziune mai introduce şi un al treilea element: moderatorul, reporterul care ia interviuri sau coparticipantul la dezbateri, în mod teoretic o persoană obiectivă. Rolul său profesional constă în îndatorirea de a-l înfrunta pe liderul politic, încercînd a-l încolţi cu întrebările şi a-l pune în încurcătură[1]. Dacă în incintele parlamentelor dialogul politic se desfăşoară între persoane care au de jucat un rol în procesul politic şi care deţin responsabilităţi constituţionale, pe calea undelor se confruntă persoane ce au asemenea responsabilităţi constituţionale cu oameni avînd alt tip de responsabilităţi.

O dată cu apariţia televiziunii, dezintegrarea modelului tradiţional de discuţie politică a fost împinsă şi mai departe. Acest mijloc de informare în masă pretinde calităţi foarte diferite de acelea pe care le solicită de obicei cariera politică. Şi aşa, pînă atunci, microfonul îi favoriza pe anumiţi politicieni în detrimentul altora. Aneurin Bevan, care era un mare polemist parlamentar şi un excepţional orator de mitinguri, a eşuat lamentabil în faţa microfonului, în vreme ce doctorul Hill, care a devenit cunoscut drept „doctorul de la radio", a fost ales membru al Parlamentului din partea Partidului Conservator, a ocupat apoi un fotoliu ministerial într-un guvern de aceeaşi culoare politică, fiind mai tîrziu numit director al televiziunii comerciale britanice şi după aceea al B.B.C. Dar camerele de luat vederi sînt încă şi mai exigente decît un simplu microfon. Ele pretind un temperament special, amestec de impasibilitate şi exhibiţionism, anumite calităţi fizice, prin-

1 A se vedea, de exemplu, interviurile realizate cu secretarul de stat pentru Afaceri Externe, George Brown, ca şi acelea cu liderul opoziţiei Edward Heath, în luna octombrie 1967, în cursul cărora amîndoi au fost „puşi la frigare".

tre care aceea decisivă este aspectul tineresc şi natural (se spune că aspectul lui Nixon a fost unul dintre handicapurile sale în cursul dezbaterilor televizate cu John Fitzgerald Kennedy), ca şi o anume agerime, o vioiciune specială, chiar o doză de agresivitate, care nu merg neapărat mînă în mînă cu inteligenţa, profunzimea de spirit şi responsabilitatea. Televiziunea ne permite într-o măsură mult mai mare decît transmisia radiodifuzată să participăm la discuţie, să ascultăm şi să vedem ce se spune şi ce se face şi, prin aceasta, alimentează tendinţa „personalistă", de cult al eroilor, caracteristică epocii noastre. Comentatorii de televiziune împart celebritatea cu personajele politice şi s-ar cuveni să ne punem întrebarea dacă este numai o apreciere plină de ironie părerea unor persoane intervievate în anchete de opinie, care îi numesc uneori pe anumiţi comentatori TV, ca Robin Day sau David Frost, „lideri ai opoziţiei".

Sesiunile parlamentelor din Germania occidentală şi din Olanda sînt televizate. În Marea Britanie s-a întreprins acest lucru numai în mod experimental, însă nu au putut fi învinse obiecţiile anumitor sectoare ale vieţii publice[1]. Astfel, atunci cînd în Anglia a fost pentru prima oară propusă o transmisie experimentală de şase săptămîni de către Liderul Camerei Comunelor, Crossman (propunere admisă cu oarecare rezerve), Camera a respins-o la 24 noiembrie 1966. Dintre mai multe obiecţii formulate cu acest prilej vom menţiona numai două: în primul rînd, nu s-ar putea întîmpla ca, ştiindu-se urmăriţi de către milioane de telespectatori, membrilor Camerei să le fie afectat stilul şi comportamentul şi să le fie distrasă atenţia? Şi, în al doilea rînd, cine ar putea garanta că actuala manie a publicului pentru televiziune va putea salva dezbaterile parlamentare de indiferenţa în care s-au scufundat acum?

Acest din urmă punct este cel mai important pentru tema noastră. Din desfăşurarea negocierilor purtate între televiziune şi Parlament se desprinde impresia că Parlamentul are mai mult interes pentru o oarecare formă de colaborare cu televiziunea decît

---

1 În prezent, asemenea transmisii sînt efectuate regulat de către B.B.C. (*nota red.*).

aceasta din urmă. Mai cu seamă se simt atrase de ea organizaţiile de partid şi, personal, oamenii politici[1]. Televiziunea însă nu are nevoie să transmită dezbaterile parlamentare. Obiectivul său este acela de a oferi zilnic programe de divertisment pentru public, în vreme ce parlamentarii au nevoie să-şi facă o imagine mai strălucitoare, în scopul de a reaminti publicului de importanţa, ba poate chiar de însăşi existenţa lor. Ca parte a programului său de divertisment, televiziunea oferă şi informaţii: ea le prezintă telespectatorilor programe politice concepute în propriile sale studiouri, potrivit unor reţete despre care este bine ştiut că sînt pe gustul publicului. În aceste doze de politică televizată, Parlamentul poate ocupa un loc mai mult sau mai puţin semnificativ, iar publicul acceptă încetul cu încetul, drept autentică, dezbaterea sintetică de la televiziune, modelîndu-şi opiniile şi luînd decizii, cînd este cazul, în consecinţă. În felul acesta, el este făcut să uite tot mai mult că dezbaterea ce are sau ar trebui cu adevărat să aibă importanţă din punct de vedere constituţional se desfăşoară în altă parte, anume în Parlament.

Ceea ce apare pe micul ecran nu reprezintă explicarea problemei în discuţie, ci numai „cronica meciului". Indiferent despre ce este vorba, întotdeauna ne este prezentat un meci, desfăşurat fie între doi sau mai mulţi adversari parlamentari, fie între figuri parlamentare şi comentatori de televiziune care, în teorie, sînt reprezentanţii „omului de pe stradă". Un program politic de televiziune reprezintă astfel o luptă, însă nu una comparabilă cu disputele din autentica viaţă politică. Şi aceasta deoarece, în procesul politic, ceea ce are însemnătate este multitudinea de probleme care converg în fiecare chestiune importantă, ca şi multiplele puncte de vedere şi interese sociale şi profesionale afectate de aceasta, în vreme ce la televiziune lupta politică se limitează la dueluri personale între apărători ai unor puncte de vedere diferite, dar limi-

---

1 „Politicienii, grijulii să producă un anumit soi de impresie asupra electoratului, sînt emoţionant de recunoscători pentru orice ocazie de a intra în lumea spectacolelor. Televiziunea, gîndesc ei, este canalul esenţial pentru comunicarea cu publicul." *Sunday Telegraph* din 15 octombrie 1967.

tate la generalităţi. În această luptă de gladiatori, anumite calităţi nonpolitice atîrnă în mod necesar greu în balanţă, indiferent de poziţia constituţională sau politică a oratorului în cauză[1].

Rezultatul acestui fenomen, comun majorităţii sistemelor parlamentare, este că, în vreme ce radioul şi mai ales televiziunea se transformă cu de la sine putere în arene de dezbateri politice, parlamentele au pierdut treptat monopolul influenţei în această sferă de activitate. Opoziţia parlamentară nu beneficiază nici ea de această situaţie. În general, opoziţia nu obţine avantaje prin existenţa acestor foruri de discuţii extraparlamentare şi, drept rezultat, începe să ia fiinţă un nou curent de opoziţie, mai puţin coerent şi mai anarhic, plin de ironie şi de scepticism faţă de instituţiile constituţionale, fie că este vorba de guvern, de opoziţie ca atare, sau de parlament. Nu este cazul totuşi să supraestimăm efectul tonului antiparlamentar pe care îl dau participanţii ce nu sînt membri ai parlamentului dezbaterilor ce se desfăşoară în aceste noi forumuri. Destinul parlamentelor se află, în mare măsură, în mîinile lor.

Faptul că asemenea critici la adresa sistemului parlamentar cît şi nemulţumirea cu un caracter mai general a marilor grupuri sociale sînt vehiculate rapid şi complet prin intermediul noilor mijloace de comunicare în masă le conferă acestora din urmă o importanţă în continuă creştere. Astfel, parlamentul ajunge să fie neglijat, iar activităţile sale îşi pierd nu numai prestigiul, ci însăşi

---

1 A se vedea, de exemplu, ideile exprimate de către un membru al Inner London Education Authority, John E. Brown, într-un articol publicat în *The Times* din 18 ianuarie 1968: „În această problemă, responsabilitatea revine mai cu seamă acelora care controlează radioul şi televiziunea. Nu poate fi un lucru bun acela ca o serie întreagă de miniştri din guvern să trebuiască a se supune interogatoriului public al unui tînăr cu o calificare nedefinită sau nesigură pentru această însărcinare. Şi nu poate fi un lucru bun din două motive: a) procedeul are tendinţa să dea milioanelor de telespectatori ideea că guvernul unei mari naţiuni poate fi redus la nivelul unei conversaţii din barul unei crîşme din Cambridge; b) dat fiind faptul că jocul funcţionează în favoarea celui care ia interviul, destul de frecvent acesta din urmă poate face publicul să creadă că ministrul este mai puţin inteligent decît el şi, în consecinţă, mai puţin apt pentru postul pe care îl ocupă".

substanţa lor. Rolul jucat de televiziune şi de radio ca noi arene ale dezbaterii politice a condus la scăderea influenţei Parlamentului britanic, în mare parte şi din cauze pur accidentale sau funcţionale. Fenomenul este însă şi mai periculos în ţări ca Franţa celei de a V-a Republici, unde aceste mijloace sînt manipulate de către guvern pentru a reduce importanţa Parlamentului şi a spori însemnătatea executivului. Se unesc astfel, în mod deliberat, cele două tendinţe spontane şi paralele, ivite în Marea Britanie şi Statele Unite. Noile arene de dezbatere sînt orientate în mod conştient în favoarea noilor instituţii ale regimului şi împotriva celor vechi, ca parlamentul, precum şi contra forţelor de opoziţie ca atare. Se restrînge accesul la mijloacele de informare în masă al oratorilor care nu sînt legaţi de guvern, sînt proslăvite succesele guvernamentale şi se evită sau este proscrisă discutarea eşecurilor oficialităţilor. De aici şi marea diferenţă care se remarcă în Franţa între presa scrisă şi celelalte mijloace de informare în masă. Acolo unde presa este liberă, aşa cum se petrec lucrurile în Franţa, toate sectoarele populaţiei îşi pot exprima într-o formă sau alta, de la publicaţiile studenţeşti şi pînă la marile cotidiene de partid, punctele de vedere, opoziţia faţă de guvern, ca şi măsurile politice pe care le-ar dori aplicate.

În ceea ce priveşte influenţa, controlul guvernamental asupra radioului şi televiziunii este însă o armă mult mai puternică decît presa. Chiar dacă astăzi un periodic este o întreprindere foarte costisitoare, el încă mai poate fi înfiinţat cu mijloace materiale limitate, în vreme ce radioul şi televiziunea pretind o investiţie cu mult mai importantă şi posturile de emisie necesită o aprobare din partea guvernului. În afară de aceasta, oricît de mare ar putea fi circulaţia unui periodic, el ajunge numai la grupuri limitate de persoane care obişnuiesc să aleagă dinainte ceea ce doresc să citească, în concordanţă cu propriile lor păreri. În schimb, emisiunile de radio şi televiziune ajung pretutindeni în ţară. De aceea, guvernele autoritare ştiu bine că, dacă deţin controlul asupra radioului şi televiziunii, presa, fie ea liberă ca în Franţa sau cenzurată, aşa cum încă se mai întîmplă în Spania[1], nu poate în mod real să con-

---

1 Autorii au în vedere situaţia din 1977 în Spania (*nota red.*).

tracareze propaganda oficială difuzată prin celelalte mijloace de informare în masă.

Noul avînt al grupurilor de interese

În secolul al XIX-lea, partidele politice reprezentau organe de avangardă sub raportul reprezentării economice şi sociale. Grupurile de presiune, de interese şi cele profesionale nu erau pe atunci îndeajuns de articulate pentru a dovedi suficientă înrîurire în afara facţiunilor pe care aveau pretenţia că le reprezintă şi nici autoritate înlăuntrul lor. În plus, problemele economice erau în vremea aceea mai puţin complexe şi tehnice, iar parlamentele şi partidele parlamentare aveau competenţa de a le discuta şi a decide asupra lor. Parlamentele reprezentau scenele, iar politicienii erau actorii negocierii sociale. Categorii precum sindicatele şi Biserica, agricultorii şi universităţile, industriaşii şi intelectualii îşi canalizau eforturile de a influenţa politica guvernului prin intermediul parlamentelor.

Astăzi, parlamentul este doar unul dintre mijloacele de reprezentare în raport cu guvernul, deşi continuă să fie instanţa superioară şi cea prestigioasă. Organizaţii puternice cum sînt sindicatele moderne sau asociaţiile patronale şi-au impus dreptul de a fi consultate în mod direct de către guvern. Ne-am mai referit înainte la faptul că în viaţa politică americană, grupurile de interese, ca şi eficientele lor vîrfuri de lance — grupurile de presiune şi *lobby*-urile — au stabilit relaţii directe cu executivul şi cu Congresul. Fenomenul acesta nu se petrece însă numai în Statele Unite; îl putem constata, deşi motivele şi structurile politice sînt foarte diferite, în ţări ca Suedia, Marea Britanie de după cel de-al doilea război mondial, cea de a V-a Republică franceză şi comunităţile europene. În Suedia, îndelungata guvernare a social-democraţilor a făcut să diminueze rolul Parlamentului şi, prin aceasta, însuşi rolul partidelor politice în procesul vieţii politice. Deciziile sînt luate pe calea negocierilor de tot felul dintre guvern şi sindicate, întreprinderi, grupuri profesionale etc. Parlamentul este arbitrul care supraveghează jocul politicii, care revine acum în seama acestor noi actori.

În Marea Britanie, presiunea exercitată asupra guvernului de către grupurile profesionale şi sociale orizontale a tot sporit, pe

măsură ce au crescut responsabilităţile guvernamentale, impuse de dezvoltarea societăţii moderne. Aceste presiuni acţionează într-o oarecare măsură ocolind reprezentarea verticală îndeplinită de partidele politice. O dată cu intrarea în vigoare a politicii economice pe termen lung (şi trebuie să recunoaştem că planificarea economică este în Marea Britanie abia la început) a început să devină manifestă însemnătatea consultărilor dintre guvern şi reprezentanţii sindicatelor şi ai industriaşilor, iar aceste consultări au ajuns să fie instituţionalizate sub forma diverselor organe mixte ce strîng laolaltă reprezentanţii guvernului şi cei ai grupurilor interesate. Dar, prin aceste noi proceduri, nu numai că sînt uneori ocolite partidele politice parlamentare, dar şi partidele înseşi s-au arătat a fi în dezacord cu grupurile profesionale sau sociale pe care teoretic ar trebui să le reprezinte în Cameră. Astfel, opoziţia cîtorva uniuni sindicale faţă de politica preţurilor şi a veniturilor s-a manifestat inclusiv împotriva partidului şi a guvernului laburist, iar punctele de vedere ale Confederaţiei Industriilor Britanice (reprezentînd patronatul) nu s-a dovedit întotdeauna a fi în armonie cu acelea exprimate în Parlament de către Partidul Conservator.

Consultările dintre guvern şi grupurile profesionale şi sociale au ajuns, în timpul celei de a V-a Republici franceze, la un grad de instituţionalizare şi mai mare decît în Marea Britanie şi Statele Unite. Asemenea consultări se ţin în mod deliberat în spatele „demodatelor partide politice" şi guvernul obişnuieşte să numească „omul potrivit la locul potrivit", fără a ţine cont dacă acesta este un comunist ori un extremist de dreapta, în toate posturile de răspundere ale noului sistem sau în numeroasele comisii şi comitete create în scopul sus-pomenitelor consultări. Astfel, guvernul privează opoziţia de sfatul exclusiv al propriilor săi experţi pe care îi neutralizează, întărind în acelaşi timp echipa de consilieri oficiali. O a doua metodă de instituţionalizare a consultărilor constă din sporirea numărului de corpuri consultative ale executivului la nivel central sau local, dublînd astfel numărul de comitete şi comisii parlamentare. Pe termen lung, suprapunerea acestor canale de consultare duce la dublarea eforturilor şi la confuzia de funcţii.

Foarte semnificativă a fost, în acest context, apariţia unor grupuri de interese la nivel continental, aproape simultan cu apariţia unui nou centru de autoritate în cadrul recent createlor comunităţi europene. Chiar înainte de a-şi fi instituţionalizat propria formă de reprezentare directă, majoritatea acestor grupuri (şi există cu sutele) a stabilit un contact direct cu organismele comunităţilor europene şi a acţionat asupra lor prin intermediul grupurilor de presiune şi *lobby*-urilor[1]. Apariţia acestor grupuri de interese continentale nu are, desigur, nici o legătură directă cu investigaţia noastră actuală referitoare la renaşterea grupurilor de presiune, fiind vorba de fapt despre noi formaţiuni, născute în noi circumstanţe, despre un fapt nou, plasat într-un context european. Este greu de crezut însă că aceste grupuri *internaţionale* (continentale) ar fi putut să apară atît de repede pe scena europeană dacă, mai înainte, grupurile naţionale nu ar fi căpătat o nouă vigoare. Într-un anumit sens, reprezentarea europeană a grupurilor de interese nu a însemnat altceva decît continuarea la nivel continental a grupurilor de interese naţionale, care şi-au dublat activitatea drept rezultat a trei fenomene deja menţionate: sporirea puterii guvernamentale o dată cu descreşterea corespunzătoare a puterii opoziţiei, dezvoltarea planificării şi dezvoltarea statului bunăstării sociale.

O serie de evoluţii politice din Marea Britanie şi Franţa pot constitui exemple în direcţia afirmării grupurilor de interese în politica contemporană, drept rezultat al mecanismelor statului bunăstării sociale şi, respectiv, al planificării. Astfel, în toamna anului 1967, o serie de industriaşi de frunte au întemeiat un Grup Industrial Politic. James Callaghan, pe atunci ministru de finanţe, a subliniat într-o cuvîntare ţinută în Parlament temerile sale că un asemenea organism ar putea submina sistemul parlamentar. Intervievat la televiziune, unul dintre membrii grupului şi-a exprimat opinia personală că funcţionarea Parlamentului ar trebui modificată în aşa fel încît alegerile să fie organizate din 5 în 5 ani, iar, în intervalul respectiv, Parlamentul să nu se întrunească, ci să

1 A se vedea D. Sidjanski, „Pressure Groups and the European Economic Community", *Government and Opposition,* II, nr. 3, aprilie 1967, pp. 397-415.

lase guvernul liber să guverneze. Dar exemplul cel mai bine cunoscut şi care răspunde cu mai multă uşurinţă unui mod de tratare general este acela al relaţiilor dintre uniunile sindicale şi partidele politice. Pe la sfîrşitul secolului al XIX-lea, într-o societate britanică profund transformată de industrializare, cele trei sectoare economice — patroni, muncitori şi ţărani — au demonstrat, fiecare în parte, tendinţa de a realiza contacte mai ample cu Parlamentul şi a-şi asigura o mai bună reprezentare în sînul acestuia. S-a dezvoltat un curent în sensul organizării în asociaţii mai mari şi mai eficiente, care să devină în acelaşi timp mai active în sfera parlamentară. De fapt, dorinţa de a fi prezente în viaţa parlamentară a constituit unul dintre motivele invocate pentru crearea acestor noi organizaţii. Patronii au înfiinţat un Consiliu Parlamentar în anul 1898. Ei au fost urmaţi de către Consiliul sindicatelor (*Trade Union Council* — TUC), care a creat în anul următor, 1899[1], o Reprezentanţă muncitorească şi un Comitet Parlamentar care a reprezentat, pînă în anul 1918, nucleul de organizare al Partidului Laburist.

Problema relaţiilor dintre muncitorii organizaţi şi guvern a căpătat o nouă însemnătate o dată cu cea dintîi mare operaţiune de mobilizare economică întreprinsă în Marea Britanie, care a avut loc în timpul primului război mondial, atunci cînd statul a preluat pe seama sa căile ferate, minele şi fabricile de armament. Afilierea muncitorilor, atît la sindicate, cît şi la Partidul Laburist, s-a triplat (respectiv de la 2 232 446 membri în anul 1914 la 6 505 482 în anul 1920 şi de la 1 612 147 la 4 359 807). Concentrarea organizaţiilor muncitoreşti a fost răspunsul firesc faţă de concentrarea puterilor patronatului într-o singură mînă, aceea a statului. O consecinţă a războiului a fost şi radicalizarea doctrinară, drept reacţie împotriva ordinii sociale şi economice care generase conflictul, dar şi din credinţa că, sub controlul statului, muncitorii

1 „Comitetul Parlamentar al TUC, în numele întregii mişcări muncitoreşti, ca şi organizaţiile sindicale, în numele membrilor acestora, încearcă să influenţeze miniştrii şi deputaţii prin intermediul tehnicilor clasice de lobby, potenţîndu-şi forţa de persuasiune prin mitinguri bine calculate pentru a influenţa opinia publică şi cu încercări de a-i face pe candidaţi să promită susţinerea măsurilor dorite". Cf. Samuel H. Beer, *Modern British Politics*, Londra, 1965, p. 110.

puteau obţine condiţii mai bune decît sub acela al patronilor. Partidul Laburist a adoptat în anul 1918 un program pur socialist. În ceea ce priveşte organizarea, s-a stabilit principiul după care apartenenţa la sindicate presupune aderarea aproape obligatorie la Partidul Laburist, TUC devenind principala sursă de fonduri a partidului. Ideologia sa proclama principiul exproprierii şi al proprietăţii şi administraţiei publice asupra „instrumentelor de producţie, distribuţie şi schimb", în scopul creării unei societăţi socialiste. Partidul Laburist din Marea Britanie se alinia în acest fel majorităţii omoloagelor sale de pe continent. Primele alegeri de după război au scos în evidenţă succesul noului partid, a cărui identificare cu sindicatele devenise aproape totală. În felul acesta, la Congres, uniunile sindicale îşi formulau puncte de vedere politice pe care Partidul Laburist se angaja să le susţină în Parlament şi, în mod teoretic cel puţin, în faţa guvernului.

Această formulă nu a durat însă multă vreme şi, bineînţeles, nu a supravieţuit celui de al doilea război mondial. În primul rînd, ea a fost zdruncinată de nemulţumirea stîrnită de cea dintîi guvernare laburistă, de sub conducerea lui Ramsay Macdonald. Cel de-al doilea element care a şubrezit-o a fost deziluzia provocată de cel dintîi guvern „socialist" din Uniunea Sovietică. Parlamentarii laburişti s-au văzut înghesuiţi între sindicate şi politica lor de protejare a intereselor muncitoreşti şi politica partidului, preocupat de probleme globale, naţionale şi internaţionale. Înstrăinarea dintre sindicate şi partid a devenit şi mai patentă după declanşarea celui de-al doilea război mondial. Dacă primul război mondial provocase unificarea mijloacelor de acţiune politică ale ambelor organizaţii, cel de-al doilea război nu a făcut altceva decît să lărgească breşa dintre ele. Această situaţie se contura atunci cînd începea deja să se manifeste participarea directă a sindicatelor, ca atare, la luarea deciziilor în cadrul guvernului. În perioada interbelică şi, de bună seamă, în timpul primului război mondial, guvernul îi chemase pe reprezentanţii muncitorilor să participe la numeroasele comitete şi comisii înfiinţate în scopul dirijării industriei; în timpul ultimului război mondial, sistemul luării deciziilor de către comitete s-a amplificat într-o măsură fără precedent. Acum, reprezentanţii sindicali interveneau hotărîţi nu numai să influenţeze soluţionarea problemelor de rutină, ci şi reorganiza-

rea vieţii sociale şi economice britanice. Ei căpătaseră deplina convingere că, oricare ar fi fost guvernul aflat la putere, fie el conservator, laburist sau de coaliţie, principiul participării directe a uniunilor sindicale la luarea deciziilor sale se va menţine şi se va afirma pe deplin. În felul acesta, legătura dintre uniunile sindicale şi parlament pe de o parte şi dintre acestea şi opoziţia parlamentară îşi pierdea orice semnificaţie.

După război, sub două guvernări laburiste, ideologia oficială a uniunilor sindicale (şi în special a importantului sindicat al muncitorilor din transporturi, menţionat aici deoarece atitudinea secretarului său general, Frank Cousins, este în mod deosebit revelatoare pentru relaţiile dintre sindicate şi Parlament) a continuat să fie condiţionată de două mari obiective: continuarea şi extinderea naţionalizării, pe de o parte, şi respingerea oricărei politici naţionale a salariilor sprijinită de către guvern pe de altă parte. În perioada celui de al doilea cabinet laburist (al lui Harold Wilson), aceasta a dus la un serios divorţ între programul guvernului şi acela al uniunilor sindicale, constituind tema unor îndelungate şi nu prea fericite negocieri, desfăşurate atît în adunările sindicale, cît şi în Conferinţele Partidului Laburist. După comoda sa victorie electorală din primăvara anului 1966, guvernul Wilson a fost nevoit să se implice în soluţionarea problemelor cronice ale economiei britanice. Naţionalizările (cu excepţia aceleia, puţin convingătoare, a industriei oţelului) nu ocupau astfel decît o mică parte din programul său, în vreme ce, dimpotrivă, o politică naţională a veniturilor era considerată a fi cel dintîi pas în reorganizarea vieţii economice.

Numirea lui Frank Cousins în calitate de ministru al tehnologiei în guvernul Wilson a readus pe primul plan problema relaţiilor dintre uniunile sindicale şi Partidul Laburist. Chiar dacă Frank Cousins nu era singurul ministru cu antecedente sindicale, desemnarea lui se dovedea de două ori semnificativă, deoarece era liderul cel mai activ al celei mai puternice uniuni sindicale şi totodată acceptase un minister strîns legat de problema reorganizării industriei britanice în era automatizării. Participarea sa la guvern părea să indice că s-a ajuns la un oarecare grad de armonie între sindicate, partid, guvern şi Parlament. Pentru idealiştii din mişcarea laburistă, funcţia lui oferea uniunilor sindicale o mai

mare ocazie de a juca un rol în formarea noilor structuri ale industriei britanice decît visase vreodată Ernest Bevin, în calitatea lui de ministru al muncii. Observatorii mai cinici credeau că numirea lui Cousins fusese făcută cu intenţia de a-l transforma într-un ostatic al uniunilor sindicale dintr-un guvern care avea să urmeze o linie opusă aceleia, tradiţionale, a sindicatelor.

Oricare ar fi fost adevărul, fapt este că idila a durat foarte puţin. Împreună cu numeroşi alţi lideri sindicali, Cousins nu a întîrziat să-şi exprime dezacordul deschis faţă de pretenţia guvernamentală de a controla în mod direct salariile, pe cale legislativă. Îndată după începerea discuţiilor asupra măsurilor concrete de introdus în legea preţurilor şi a veniturilor, în special dreptul guvernului de a îngheţa salariile pe o perioadă anumită, Cousins a demisionat din guvern. Mai tîrziu, pus în faţa obligaţiei de a alege între fotoliul său parlamentar şi postul lui de secretar general al Sindicatului Muncitorilor din Transporturi, Cousins l-a preferat pe acesta din urmă.

Din punctul de vedere al relaţiilor dintre reprezentanţii politici şi cei industriali pe care o analizăm aici, decizia lui Cousins este semnificativă pentru importanţa relativă pe care el o atribuia reprezentării politice şi celei industriale. Desigur, întregul episod se poate dovedi, cu trecerea timpului, o simplă eroare de apreciere. Rămîne însă un fapt important şi anume: acceptînd să preia conducerea ministerului însărcinat cu dezvoltarea tehnică a Marii Britanii, punînd prin aceasta o piatră de hotar în istoria influenţei sindicatelor în viaţa economică a ţării, Cousins ştia că, atît timp cît punctele sale de vedere vor fi acceptate, el îşi va face simţită ponderea şi influenţa atît în guvern şi în Parlament, cît şi în afara acestora. Începînd însă din momentul în care a înţeles că politica guvernului era îndreptată împotriva poziţiilor tradiţionale ale sindicalismului britanic, iar dacă ar fi continuat să rămînă membru al cabinetului ar fi fost nevoit să se opună politicii sindicale, el a preferat să îşi sacrifice poziţia politică decît să şi-o piardă pe aceea profesională. Procedînd în acest fel, Cousins a dat de înţeles că, în opinia sa, sindicatele, conduse într-o manieră adecvată, ar putea obţine mai mult prin mijloace externe de presiune decît ar fi dobîndit de la acel guvern sau de la oricare altul, acţionînd dinlăuntrul acestuia sau în Parlament. Astfel, ceea ce voia el să expri-

me era faptul că bătălia pentru drepturile muncitorilor nu avea să se mai dea de acum înainte în incinta Parlamentului şi că un reprezentant sindical în guvern s-ar fi simţit cu mîinile legate. Aceasta însemna sfîrşitul vechii credinţe după care influenţînd Parlamentul şi pătrunzînd în incinta lui se puteau îndeplini ţelurile muncitorilor. <Putem cita consideraţiile lui W.J.M. Mackenzie despre întreaga problemă a creşterii influenţei grupurilor de presiune asupra guvernului britanic: „Acesta pare a fi unul dintre numeroasele simptome ale răsturnării totale a celebrei teorii a lui Maine despre evoluţia de la status la contract. Noi ne luptăm să revenim pas cu pas la o situaţie în care un om se dovedeşte important pe plan social doar dacă este deţinătorul unui anume nivel de calificare şi este membru al unei corporaţii autorizate. Se ajunge astfel în fapt la un nou medievalism ce constituia pămîntul făgăduinţei în vremea tînărului Pugin şi pînă la William Morris"[1]. Mai rămîne de văzut numai dacă, în aceste împrejurări anume, Cousins a făcut cea mai bună alegere şi pe termen lung.>[2]

O nouă fază a relaţiilor Uniunilor Sindicale cu guvernul şi cu Partidul Laburist a început atunci cînd cel de-al doilea cabinet al lui Harold Wilson, confruntat cu deteriorarea situaţiei economice a ţării — de care, în opinia sa, erau în bună măsură răspunzătoare grevele repetate — a hotărît să se ocupe de problema relaţiilor de muncă. Într-o carte albă intitulată *In Place of Strife (În loc de conflict),* primul ministru şi Barbara Castle — care era pe atunci ministru al muncii — au propus, în luna ianuarie 1969, o perioadă obligatorie de conciliere în orice conflict de muncă, mai înainte de a se recurge la grevă. Documentul mai propunea şi înfiinţarea unei Comisii pentru relaţiile de muncă, ca şi soluţionarea pe cale legală a anumitor tipuri de conflicte de muncă.

Uniunile sindicale s-au opus acestui plan. Şi, chiar dacă legea a trecut fără dificultate de prima citire în Camera Comunelor, majoritatea care o susţinea a început să se dilueze sub presiunile sindicatelor. La 5 iunie 1969 o adunare a reprezentanţilor uniuni-

---

1 Acest pasaj figurează numai în ediţia engleză (*nota red.*).

2 W.J.M. Mackenzie, „Pressure Groups in British Government", *British Journal of Sociology,* vol. VI, nr. 2, reprodus în: Richard Rose (ed.), *Studies in British Politics,* Londra, 1966.

lor sindicale a hotărît, cu o uriaşă majoritate, să se opună unor asemenea măsuri, trecînd şi la acţiune dacă s-ar fi dovedit necesar. În faţa acestei atitudini hotărîte, premierul Wilson a renunţat la proiect. Acesta a fost un moment foarte important în relaţiile dintre Partidul Laburist şi principalul grup organizat pe care el îl reprezintă — sindicatele — şi a părut să demonstreze că acestea din urmă erau mai puternice decît partidul. În faţa primejdiei de distrugere a mişcării laburiste, Wilson şi-a retras proiectul şi s-a mulţumit cu o „Declaraţie de intenţii" a uniunilor sindicale, în care acestea se declarau dispuse să pună rînduială în relaţiile de muncă. În iunie 1970, Harold Wilson avea să piardă alegerile.

Guvernul conservator al lui Edward Heath, care i-a succedat, s-a confruntat şi el cu sindicatele, insistînd asupra politicii de control guvernamental al conflictelor de muncă. Marea problemă s-a ivit însă atunci cînd minerii s-au opus politicii de preţuri şi venituri a guvernului (la care consimţiseră şi uniunile sindicale) şi au intrat în grevă. Acţiunea lor unilaterală a coincis cu şocul economic provocat de criza petrolului. Confruntat cu probleme naţionale şi internaţionale de o asemenea amploare, Heath a hotărît să organizeze alegeri generale anticipate, punînd pe tapet problema: „Cine guvernează în Marea Britanie: instituţiile reprezentative (Parlamentul) sau forţele corporatiste (sindicatele)?" Conservatorii au pierdut cu o marjă mică de voturi (în februarie 1974), iar guvernele laburiste au adoptat, începînd de atunci, ca principiu operaţional, aşa-numitul „pact social". Este vorba despre un acord între guvern şi sindicatele afiliate la TUC, prin care uniunile sindicale acceptă politica de preţuri şi de venituri a acestuia, în schimbul participării la elaborarea politicii economice, în special în domeniul asigurărilor sociale şi al îndeplinirii anumitor exigenţe ale aripii de stînga laburiste, cum ar fi naţionalizarea industriilor aeronautică şi navală şi desfiinţarea saloanelor particulare din spitalele de stat.

Cooperarea dintre sindicate şi guvern în cadrul „pactului social" a făcut obiectul unei instituţionalizări formale. Au fost create noi organe, dintre care cel mai important este Comitetul de legătură, alcătuit din lideri ai sindicatelor afiliate la TUC, membri ai guvernului şi membri ai Comisiei executive naţionale a Parti-

dului Laburist. Acest organism nu a întîrziat să se transforme în cel mai important centru de luare a deciziilor din întreaga activitate politică a guvernului laburist. Nu numai conservatorii, ci chiar şi numeroşii membri laburişti ai Parlamentului, atît din aripa dreaptă cît şi din cea stîngă, s-au arătat neliniştiţi faţă de modul în care acest organism a privat guvernul şi Parlamentul de dreptul său constituţional de a lua ultimele decizii, ca şi de faptul că acesta ajunge să hotărască dinainte asupra problemelor de rezolvat, pe care fie Camerele, fie guvernul se limitează a le aviza.

Însăşi ideea pactului social a fost atacată de către Partidul Conservator şi aceasta din două motive. Cel dintîi este acela că, fireşte, TUC nu reprezintă decît o minoritate a populaţiei muncitoreşti britanice. Mai există sindicate şi organizaţii profesionale ce nu îi sînt afiliate şi numeroşi muncitori nu sînt înscrişi în nici un sindicat. Cel de-al doilea motiv a fost exclus cu claritate în declaraţia politică a Partidului Conservator, prilejuită de Conferinţa sa din octombrie 1976 şi întărită de şefa partidului, Margaret Thatcher: pactul social „este inacceptabil pentru oricare partid care crede că este de datoria guvernului să fie reprezentantul întregii comunităţi".

Vedem, aşadar, în Suedia, Norvegia, Olanda şi acum şi în Marea Britanie, o tendinţă clară către instituţionalizarea participării directe a forţelor corporatiste (sindicate, întreprinderi şi organizaţii profesionale) la procesul elaborării politicii şi al luării deciziilor. Şi, în măsura în care acest proces ignoră existenţa Parlamentului, el reduce în egală măsură şi rolul opoziţiei parlamentare.

În domeniul instituţionalizării planificării, mari progrese au fost realizate în Franţa. Deşi autorizată încă din anul 1946, planificarea a început cu adevărat să se dezvolte abia din anul 1958, în cadrul Constituţiei celei de a V-a Republici, cînd efectele ei s-au făcut simţite în viaţa politică şi economică a ţării. În ceea ce priveşte viaţa politică, putem afirma, o dată cu Ridley şi Blondel, că „experienţa franceză a arătat că planificarea este compatibilă nu numai cu spiritul democraţiei occidentale, ci chiar şi cu o atitudine relativ conservatoare în materie de economie[1]". Într-adevăr, în

---

1 F. Ridley, J. Blondel, *Public Administration in France,* Londra, 1964, p. 204.

practică, rolul pe care îl joacă în cadrul planului întreprinderea privată şi asociaţiile patronale este poate chiar mai mare decît acela al sindicatelor, atît în sfera întreprinderilor industriale naţionalizate cît şi a celor aflate în proprietate particulară. Se mai cuvine semnalat şi faptul că, în Franţa, instituţionalizarea planificării la nivel naţional a reprezentat o tranziţie spre instituţionalizarea acesteia de către comunităţile europene.

Instituţionalizarea planificării nu a fost lipsită însă de consecinţe asupra procesului politic, în special asupra Parlamentului şi a opoziţiei parlamentare. După cum a semnalat Léo Hamon, dat fiind că, în conformitate cu Constituţia celei de a V-a Republici franceze, guvernul doar propune Parlamentului spre aprobare marile alternative ce condiţionează redactarea planului, este şi dificil ca suveranitatea Parlamentului să nu fie afectată. Întrucît nu există posibilitatea de a se propune amendamente planului, discutarea sa în Parlament se aseamănă mult cu dezbaterile referitoare la ratificarea unui tratat încheiat cu o putere străină. „Aşa cum un parlament nu poate adopta un amendament la o lege autorizînd ratificarea unui tratat, tot astfel el nu poate aduce amendamente planului”[1]. Această situaţie se datorеşte incompatibilităţii dintre o trăsătură fundamentală a planificării, atît în ochii guvernului cît şi ai planificatorilor, anume coerenţa şi stabilitatea pe termen lung, şi schimbările pe care un Parlament pe deplin suveran le-ar introduce în acest plan, dacă ar fi tratat întocmai ca o lege. „Planul va trebui să fie întotdeauna sarcina guvernului, iar Parlamentul poate colabora la formularea lui, însă nu şi-l va putea apropria”, scria P. Delvoué[2]. Cu toate acestea, Parlamentul îşi păstrează facultatea de a vota anual bugetul, ceea ce constituie o metodă eficientă pentru a controla *execuţia* planului. Parlamentul are însă doar puteri limitate în ceea ce priveşte elaborarea planului, iar opoziţia parlamentară are puteri încă şi mai mici, în condiţiile în care nici măcar nu se pot propune amendamente. Con-

---

1 Léo Hamon, „Le plan et sa signification politique”, *Tendances et volontés de la société française,* de Jean Daniel Reynaud, Paris, 1966; Georges Lavau, *La planification comme processus de décision,* Paris, 1965.

2 P. Delvoué, H. Lesguillous, *Le contrôle parlementaire sur la politique économique et budgétaire,* Paris, 1965.

secinţele acestei situaţii pentru viaţa politică au fost rezumate cu pesimism de către R. Quermonne, care conchide că planificarea serveşte la marginalizarea instituţiilor reprezentative şi la dezvoltarea, în paralel cu ele, a unor noi corpuri instituţionale, caracterizate printr-o importantă participare socioprofesională. În opinia sa, planificarea nu are cum să nu devină rivalul Parlamentului şi să i se opună ca o nouă structură de influenţă. Odată ce a fost epuizată, prin procedurile consultative preliminare, dezbaterea propriu-zisă asupra conţinutului şi consecinţelor planului, iar organele democraţiei reprezentative au fost solicitate să îl aprobe, iar discuţiile acestora se vor purta inevitabil pe un ton foarte general. Deputaţii vor avea impresia stînjenitoare că au fost daţi la o parte de către comisiile consultative şi privaţi de facultatea lor de a discuta şi de a aduce amendamente, comisiile fiind, la rîndul lor, lipsite de calitatea de a aproba planul. „Planificarea a accelerat dezintegrarea instituţiilor reprezentative”[1].

Aceasta ne conduce direct la ceea ce constituie principala problemă a relaţiilor dintre guvern şi parlament, precum şi dintre guvern şi opoziţia parlamentară, într-o epocă în care puterea guvernului ca organ central al administraţiei de stat are tendinţa de a creşte fără încetare.

Guvern tot mai puternic, opoziţie tot mai slabă?

Toată lumea ştie că, începînd cu primul război mondial, tendinţa politică cea mai notabilă şi constantă a fost creşterea dimensiunii şi a autorităţii guvernelor. Guvernul a crescut în termeni absoluţi, conform doctrinelor ce reclamă ca statul să aibă dreptul de a conduce toate activităţile cetăţenilor săi îndreptate spre un ţel comun, aşa cum se petrec lucrurile în ţările comuniste, fasciste şi alte regimuri autoritare. Autoritatea guvernului a crescut, în termeni relativi, în virtutea noilor obligaţii pe care şi le-a asumat şi a drepturilor ce i-au fost acordate, chiar şi în statele constituţional-pluraliste. Acest proces a fost însoţit de o eclipsare corespunzătoare a opoziţiei politice. În statele autoritare, opoziţia politică

---

1 Citat în Léo Hamon, *op. cit.*

s-a văzut mutilată sau chiar total proscrisă, iar dizidenţa latentă se manifestă în forme diferite de conflict politic, care merg de la anomie pînă la rezistenţa organizată. În ceea ce priveşte statele constituţional-pluraliste, chiar şi aici s-a manifestat tendinţa opoziţiei de a se înclina în faţa expansiunii statului.

În prima parte a acestei sumare examinări a stării opoziţiei politice din ţările contemporane cu democraţie parlamentară, am încercat să facem o distincţie între deficienţele în funcţionarea opoziţiei parlamentare datorate unor cauze specifice şi slăbiciunii provenind din însuşi declinul instituţiei parlamentare. Mai rămîne de analizat o chestiune fundamentală şi anume: pînă în ce punct au avut de suferit atît parlamentele cît şi opoziţiile parlamentare de pe urma expansiunii guvernului şi a extinderii puterii sale[1]. În ce măsură creşterea continuă a intervenţiei guvernului în procesele sociale, economice şi administrative face să slăbească drepturile parlamentului şi ale opoziţiei parlamentare de a controla şi conduce activităţile guvernului în întregime? Sau, exprimat cu alte cuvinte: pînă la ce limită va ajunge să se întărească executivul pe seama legislativului şi în ce măsură este acesta un proces inevitabil?

Ar fi mai uşor să abordăm o asemenea problemă dacă am examina trei aspecte referitoare la ceea ce au avut de suferit, atît parlamentul cît şi opoziţia parlamentară, drept rezultat al dezvoltării executivului. În primul rînd, parlamentul şi opoziţia din Marea Britanie au pierdut una dintre principalele lor puteri: aceea de a răsturna guvernul. În al doilea rînd, unele din drepturile parlamentului şi ale opoziţiei parlamentare au fost asumate, atît în Marea Britanie cît şi în alte ţări, de către partidele politice. În al treilea rînd, în anumite state constituţional-pluraliste, constituţia a fost deja revizuită de către guvernele aflate la putere în scopul sporirii drepturilor şi competenţelor executivului, tendinţă care poate să fie imitată şi de alte state de acest tip pe măsură ce opinia publică devine conştientă de declinul parlamentelor şi al sistemului parlamentar în general.

---

1 A se vedea, asupra acestui punct, o interesantă discuţie în: Ronald Butt, *The Power of Parliament*, Londra, 1967.

După cel de-al doilea război mondial, multe guverne din statele constituţional-pluraliste au dat dovadă de o indiferenţă crescîndă şi întrucîtva dispreţuitoare faţă de propriile parlamente. În anumite cazuri şi mai cu seamă în cea de a V-a Republică franceză, o asemenea politică a fost adoptată deliberat şi din principiu. În cele două democraţii anglo-saxone, omagiile aduse sistemului parlamentar sînt repetate adesea, insă faptele nu mai corespund cuvintelor. La acest aspect se referea, la 17 martie 1967, un editorial din *The Guardian,* dedicat relaţiilor dintre guvern şi Camera Comunelor:

„Lucrul de care are nevoie cel mai mult Parlamentul este de a şti că el într-adevăr contează şi că punctele de vedere ale membrilor săi pot avea o anume influenţă asupra politicii guvernului. Cei mai mulţi dintre miniştri, în relaţiile lor de zi cu zi cu Camera, dau impresia că nu le prea pasă de părerile Parlamentului.

Un prost exemplu de aroganţă guvernamentală l-a constituit refuzul de a îngădui o dezbatere referitoare la moneda divizionară zecimală înainte de promulgarea legii în cauză sau a organizării, în săptămîna următoare, a unei votări libere în această privinţă. Există însă şi alte exemple, unele chiar şi mai rele. Viitorul politicii preţurilor şi veniturilor figurează printre marile probleme politice interne. În ultimele săptămîni, miniştrii au ţinut interminabile reuniuni cu lideri TUC şi cu conducerea patronatului pentru a definitiva ultimele detalii ale acesteia. În schimb, atunci cînd un deputat conservator a protestat, ieri, pentru faptul că Parlamentul nu a fost la rîndu-i consultat, singurul răspuns pe care l-a obţinut domnul Lee a fost că intenţiile guvernului vor fi cunoscute în scurtă vreme, printr-o Carte Albă. Nimeni nu a avut îndrăzneala să sugereze că ar fi fost necesară mai întîi o dezbatere parlamentară.

Nemulţumit să împiedice doar discutarea politicii sale în parlament, guvernul îl privează pînă şi de informaţii. Cum să ne aşteptăm atunci ca deputaţii să se pronunţe în privinţa problemelor pe care le implică intrarea ţării în Piaţa Comună, cînd nu li s-a spus aproape nimic despre calculele guvernului referitoare, de exemplu, la efectele ei asupra agriculturii sau asupra comerţului cu Commonwealth-ul? Nu este suficient să se vorbească în particular doar cu deputaţii laburişti. Conservatorii ar trebui să strige

de să se audă pînă la cer în faţa acestei atitudini, chiar dacă şi-au manifestat deja supărarea. Acelaşi lucru se poate spune şi despre politica economică. Încercările opoziţiei de a obţine de la guvern mai multe informaţii în privinţa acestei politici au fost expediate în cursul acestei săptămîni, cu vagi promisiuni de a se dezvălui ceva mai multe lucruri referitoare la politica oficială. Cu toate acestea, ieri a fost redusă rata dobînzii bancare fără a se da nici cea mai mică explicaţie parlamentului, iar domnul Wilson a refuzat *de plano* să furnizeze Camerei Comunelor cel mai mic indiciu cu privire la nivelul creşterii economice anticipat de guvern pentru acest an".

Iată aşadar o critică dură — însă valabilă, fără îndoială — referitoare la practicile parlamentare ale guvernului laburist al lui Harold Wilson. Cu toate acestea, cînd a fost întrebat în cursul unui interviu unde crede domnia sa că se află centrul puterii în viaţa politică britanică, primul ministru a răspuns plin de emfază: „în Cabinetul parlamentar"[1]. Un mare merit al guvernului Wilson a fost, din acest punct de vedere, marele său ataşament faţă de instituţiile parlamentare şi faţă de rolul jucat de Parlament în cadrul procesului politic; iar despotismul crescînd exercitat de către guvern asupra Parlamentului se poate explica atît prin lipsa lui de încredere în competenţa deputaţilor de a capta complexitatea proceselor socio-economice moderne, cît şi certitudinea că nu prea are a se teme de Cameră.

În Statele Unite ale Americii, tensiunea dintre executiv şi legislativ s-a tradus prin aşa-numita „lipsă de credibilitate". Preşedintele Johnson nu putea fi acuzat de ignoranţă sau de lipsă de interes în relaţiile sale cu Congresul, deoarece tocmai în această privinţă era cel mai înzestrat. Chiar dacă Johnson era produsul *lobby*-urilor de partid şi galvaniza literalmente Senatul, el a suscitat totuşi numeroase critici, atît în interiorul legislativului cît şi în

---

1 Preeminenţa Parlamentului în sistemul constituţional britanic se exprimă prin formula după care suveranitatea rezidă *in the Crown in Parliament;* executivul este *the King or Queen in Parliament* şi cel care guvernează *the Cabinet in Parliament*, cu care se înfruntă *the Opposition in Parliament.* Toţi membrii Cabinetului fac parte dintr-una dintre cele două Camere, iar primul ministru, obligatoriu, din Camera Comunelor (*nota ed. sp.*).

ţară, nu numai pentru că s-a angajat în războiul din Vietnam, ci şi pentru modul în care tratase Congresul înainte, ascunzîndu-i intenţiile executivului. „Lipsa de credibilitate" exprima scepticismul unui popor căruia îi fusese ascuns adevărul în prea multe rînduri. Iar această indiferenţă faţă de Congres din partea unui preşedinte ocupat şi preocupat nu se datora lipsei sale de experienţă sau de comunicare cu legislativul ci, în ultimă analiză, lipsei de teamă faţă de posibilele consecinţe. În Statele Unite, Congresul nu poate răsturna guvernele. Aceasta era, pentru Bagehot, diferenţa de substanţă dintre sistemul britanic şi american. „De îndată ce naţiunea nord-americană a ales un Preşedinte, ea îşi pierde puterile, după cum şi le pierde şi Colegiul delegaţilor prin intermediul căruia şi-l alege. În schimb, Camera Comunelor avînd puterea de a destitui pe lîngă aceea de a alege, relaţiile sale cu premierul sînt neîntrerupte[1].

Evenimentele ulterioare din America au făcut să încline un pic balanţa în favoarea puterii legislative în relaţiile sale cu executivul. În afacerea Watergate, opinia publică a fost aceea care i-a obligat să demisioneze, mai intîi pe vicepreşedintele Spiro Agnew şi mai tîrziu pe însuşi preşedintele Richard Nixon, ca şi un număr considerabil de miniştri şi înalte oficialităţi. Rezultatul acestei *affaire*, la care se adaugă dezastruosul sfîrşit al războiului din Vietnam, a provocat o schimbare importantă a practicii constituţionale americane, insuflînd în Congres şi mai cu seamă în Senatul Statelor Unite nevoia urgentă de a controla activitatea executivului. Comitetele Congresului şi-au consolidat puterile şi şi-au lărgit sfera investigaţiilor, inclusiv asupra unor organisme atît de puternice şi pînă atunci cu neputinţă de tras la răspundere, cum ar fi FBI şi CIA.

În Marea Britanie, puterea guvernului a fost întotdeauna trăsătura de căpetenie a procesului politic. În secolul al XIX-lea, pe lîngă această idee s-a acceptat de asemenea şi faptul că deasupra Cabinetului şi guvernului se află Camera Comunelor, al cărei prim drept era de a le demite. Vom recurge o dată în plus la Ba-

---

1 W. Bagehot, *The English Constitution*, The New Thinker's Library, Londra, 1964, p. 157.

gehot, pentru a găsi o descriere clasică a modului în care funcţiona această calitate de a destitui guvernul. „Camera noastră a Comunelor este un veritabil corp elector: ea numeşte pe cine vrea. Şi destituie, în egală măsură, pe cine doreşte. Nu are nici cea mai mică importanţă faptul că abia acum cîteva luni s-a hotărît să îl sprijine pe lordul Aberdeen sau pe lordul Palmerston; cu vreo ocazie oarecare, brusc îl demite pe politicianul căruia îi acordase mai înainte sprijinul şi alege pe cineva din tabăra adversă, pe care anterior îl respinsese. În asemenea situaţii, există însă fără îndoială o referire tacită la probabila opţiune a opiniei publice, dar există şi foarte mult liber-arbitru în hotărîrile Camerei Comunelor. Camera se îndreaptă întotdeauna în direcţia în care ea consideră că o va urma naţiunea; ea îşi asumă însă riscul de a se înşela. Astfel, Camera îşi asumă iniţiativa şi acţionează discreţionar sau din capriciu"[1].

Se cuvine să comparăm în mod pilduitor această viziune atît de optimistă a Parlamentului din secolul al XIX-lea (de altminteri, reprezentînd deja o realitate anterioară epocii în care scrisese autorul) cu cele afirmate în secolul al XX-lea, de către lordul Crick: „Singurele aspecte ale controlului parlamentar care merită a fi luate în consideraţie şi pot reţine atenţia Camerei Comunelor, sînt cele care *nu* ameninţă să răstoarne guvernului ci îl ajută să reacţioneze la fluctuaţiile şi tendinţele cele mai manifeste ale opiniei publice. Toate celelalte sînt simple bălmăjeli învechite. Orice guvern modern e îndreptăţit să facă tot ce e necesar spre a evita o înfrîngere parlamentară, dar nu îi este îngăduit să împiedice ca parlamentul şi în mod deosebit opoziţia să comunice cît mai eficient cu publicul...Astfel, nici expresia «control parlamentar» şi nici discuţiile despre «declinul controlului parlamentar» nu ar trebui să deruteze pe nimeni într-atît încît să pretindă o situaţie în care guvernele să-şi poată vedea legislaţia modificată sau respinsă ori să-şi vadă scurtate zilele (excepţie făcînd situaţiile extreme în care politica normală s-ar prăbuşi oricum, aşa cum a fost cazul înfrîngerii lui Chamberlain în anul 1940)". Şi, în altă parte: „Par-

1 *Ibid.*

lamentul serveşte la informarea electoratului şi nu pentru a doborî guverne"[1].

Un alt autor, Ronald Butt, s-a ocupat tot atît de amplu de această problemă şi a dat un răspuns afirmaţiei lui R.H. Crossman, după care: „Camera Comunelor şi-a cedat şi ea cea mai mare parte din puterea sa efectivă executivului şi s-a transformat în mod esenţial într-un for pasiv. Butt subliniază faptul că Bagehot scria la sfîrşitul unei perioade excepţionale de două decenii „în care Camera Comunelor, datorită unui colaps temporar al sistemului partidelor, tot făcea şi desfăcea guverne (adesea de coaliţie), cu o iuţeală neobişnuită". O altă teză a lui Butt este aceea că, în orice situaţie, guvernul doborît de la putere de Camera Comunelor poate fi restabilit în funcţie de către alegători dacă aceasta le este dorinţa, dat fiind faptul că tot ei sînt aceia care îi aleg şi pe deputaţi. Electoratul britanic, scrie Butt, „alege un parlament în faţa căruia guvernul este răspunzător, însă alege, de asemenea, şi un guvern *ca atare*"[2]. El ajunge la concluzia că tot ceea ce s-ar mai putea spune este doar că dreptul Camerei Comunelor de a decide cine formează guvernul devine important numai atunci cînd electoratul nu acordă o majoritate clară nici unuia dintre partidele politice.

Cînd oare, în intervalul dintre Bagehot şi Crick sau Butt, şi-a pierdut legislativul competenţa de a alege sau de a destitui guvernul — ceea ce Bagehot denumea funcţia *electivă* a parlamentului? Cum şi de ce s-au petrecut acestea? Momentul trebuie situat cîndva după primul război mondial. Începînd de atunci, Camera Comunelor nu a impus decît două demisii cu adevărat semnificative: pe aceea a lui *sir* Samuel Hoare, ministru al afacerilor externe, în anul 1935, cînd Camera nu a acceptat să ratifice Pactul Hoare-Laval şi pe aceea a primului ministru Neville Chamberlain, în anul 1940. Însă, în ambele situaţii, „politica normală" se prăbuşise şi existau largi sectoare ale majorităţii guvernamentale dispuse să voteze împotriva propriului guvern. În alte ocazii mai recente (Legea asupra publicaţiilor obscene din anul 1959, dezacordul faţă de un ordin de deportare dat de ministerul de interne

---

1 B. Crick, *The Reform of Parliament,* Londra, 1964, pp. 76–77 şi 193.
2 Ronald Butt, *The Power of Parliament* (subl. aut.).

în anul 1962 sau faţă de Cartea Albă a cabinetului laburist, intitulată *In place of Strife,* din anul 1969), guvernul a fost obligat de către Camera Comunelor să renunţe la măsuri deja luate, fără ca prin aceasta vreunul dintre membrii săi sau cabinetul în totalitate să fi fost afectaţi. Pe de altă parte, Camera Comunelor a fost martora unor schimbări ministeriale radicale întreprinse de către premier, fără a-şi da votul în consecinţă, chiar dacă a fost nemulţumită (măsura care a nemulţumit-o cel mai tare fiind „marea curăţenie" înfăptuită de către Harold MacMillan în anul 1962). A fost, în felul acesta, respectată iniţiativa guvernamentală, în marea majoritate a cazurilor, ca o viguroasă realitate şi poate, uneori, doar ca o curtenitoare ficţiune. Adevărul este că nu s-a ajuns la doborîrea guvernului de către Camera Comunelor printr-un vot de neîncredere.

Din punctul nostru de vedere, declinul funcţiei „elective" a Parlamentului trebuie menţionat, deoarece afectează mai cu seamă rolul opoziţiei parlamentare. O dată ce s-a dovedit că partidul minoritar nu are forţa de a influenţa calea urmată de guvern şi rămînerea sa la putere, anii de opoziţie vor fi pentru el un adevărat purgatoriu de cinci ani, perioadă în timpul căreia trebuie să facă tot ceea ce îi stă în putinţă pentru a putea cîştiga următoarele alegeri, răsfăţîndu-şi electoratul şi jucîndu-şi rolul pentru impresionarea galeriei.

Pentru a explica acest declin, pot fi sugerate două cauze, intim legate între ele. Una dintre acestea a fost reprezentată de schimbarea intervenită în legislaţia electorală (şi, îndeosebi, legea din anul 1867) care a condus la consolidarea sistemului bipartid, cu alte cuvinte a unui partid majoritar şi a unuia sau mai multor partide minoritare (deoarece, de obicei, există mai mult de două formaţiuni politice). Cealaltă cauză este reprezentată de impactul funcţionării sistemului partidelor asupra funcţionării parlamentului şi a opoziţiei parlamentare. Înspăimîntătoarele perspective referitoare la primejdiile întruchipate de partide — camarile, maşinaţii şi oligarhie — aparţinînd unor autori ca Ostrogorski, Amery şi Mosca, nu s-au confirmat. Partidele nu s-au transformat în leviatani ai vieţii politice moderne, cu excepţia regimurilor autocrate unde, sub deghizarea de „partide monolitice", ele servesc pentru a face ca societatea să îndeplinească voinţa conducătorilor

acestora (şi unde, prin aceasta, reprezintă în bună măsură şi rolul de *instrumente* ale puterii). Însuşi faptul că într-un stat există mai multe partide şi că scopul lor este acela de a reprezenta o *parte* a societăţii faţă de celelalte, le limitează puterea intrinsec, cit şi din punct de vedere funcţional. În afară de aceasta, însuşi faptul că societăţile moderne şi mai cu seamă cele industriale dezvoltate tind către noi forme pluraliste în care grupurile sociale, economice şi culturale reuşesc să participe direct la procesele politice înseamnă că partidele politice ajung doar unul dintre multiplele mijloace de reprezentare, chiar dacă, tocmai pentru că ele au un caracter politic, sînt astfel *primus inter pares.*

Partidele politice sînt, totuşi, în zilele noastre, principalele organe de reprezentare politică. Faţă de teoria reprezentării individuale, emisă în secolul al XIX-lea, se poate afirma că, în Anglia zilelor noastre, practica este aceea a „reprezentării de partid"[1] sau, după cum spune S.H. Beer, „teoria colectivistă": „...deputaţii sînt trimişi în Parlament de către electorat deoarece ei reprezintă partidele care, la rîndul lor, reprezintă marile interese sociale şi economice colective"[2]. Această dublă formă de reprezentare politică, atît constituţională cît şi neconstituţională, a avut, fără îndoială, considerabile consecinţe pentru parlament[3]. Se cuvine, de asemenea, să reamintim aici că partidele politice au fost în ultima vreme ţinta multor atacuri în Statele Unite şi, mai neaşteptat, în Marea Britanie. Anumite sectoare ale opiniei publice consideră partidele politice, chiar mai mult şi decît Parlamentul, drept răspunzătoare pentru situaţia critică a ţării. Ele sînt apreciate ca fiind prea puternice şi, în acelaşi timp, mărginite şi anacronice. În acest sens, pot fi citate aici două păreri relativ recente: scriind în cotidianul *The Times* din 13 ianuarie 1968, episcopul de Southwark afirmă: „Există o mare nelinişte în Marea Britanie. Există un sentiment că trebuie întreprins ceva drastic, însă opinia publică nu

---

1 B. Crick, *loc. cit.*

2 S.H. Beer, *Modern British Politics,* Londra, 1965.

3 Pentru o tratare mai completă a termenului „partid politic" şi a semnificaţiei sale a se vedea, în afara lucrărilor clasice ale lui Ostrogorski şi Michels, Maurice Duverger, *Les partis politiques,* Paris, 1954; R. Mackenzie, *British Political Parties,* Londra, 1955 şi G. Sartori, *Parties and Party Systems: a Theoretical Framework.*

are prea mare încredere în partidele politice"; în schimb, în ziarul *The Guardian* din 14 ianuarie 1968, Jo Grimond opina: „Cu cîteva luni în urmă scriam că temeliile sistemului britanic al partidelor în forma sa actuală au fost erodate. Eu am mai sugerat că singurele forţe capabile să susţină un partid în sensul clasic al cuvîntului sînt femeile, imigranţii şi naţionaliştii. Nimic din cele petrecute în ultimele şase luni nu a reuşit să-mi modifice părerile".

Vechile formaţiuni politice au început să se transforme în partide de masă în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, coincizînd cu procesul de industrializare din Europa occidentală şi Statele Unite şi cu transplantarea sufragiului universal masculin în ţări ca Spania, despre care încă nu se putea spune că ar fi supuse industrializării la scară mare.

În conformitate cu criticile clasice aduse partidelor de masă, acestea din urmă influenţează relaţia triunghiulară dintre cetăţeanul elector, reprezentantul său şi guvern în trei moduri şi în trei etape diferite. În primul rînd, este vorba despre conducerea partidelor care, consultîndu-se cu organizaţiile locale, hotărăşte selecţionarea candidatului adecvat. Desigur, nimic nu îl împiedică pe un candidat independent să se prezinte pe cont propriu; posibilităţile sale sînt însă limitate, avînd în vedere cît costă montarea unei campanii electorale cu tipul de publicitate cu care s-au obişnuit astăzi alegătorii. Se presupune un sprijin financiar din partea unei organizaţii centrale. Candidaţii independenţi mai suferă în plus şi de pe urma handicapului că alegătorii sînt adepţi ai unor partide politice de masă şi dau dovadă de mai multă fidelitate faţă de partidul în sine decît faţă de candidat, a cărui personalitate nu se poate dovedi decisivă decît pentru un mic număr de votanti. Modelele de comportament electoral arată că alegătorul are tendinţa de a-i fi fidel partidului care îi întruneşte preferinţele. În Statele Unite de pildă, candidaţii la funcţiile de preşedinte şi de vicepreşedinte sînt aleşi de către electoratul fiecăruia dintre cele două mari partide prin intermediul celebrelor „convenţii".

În virtutea consecinţelor sale asupra comportamentului reprezentantului ales, apariţia partidelor politice de masă a afectat de asemenea şi procesul parlamentar. În teorie, reprezentantul ales acţionează în funcţie de mandatul revocabil al alegătorilor săi. În realitate, odată ales el trebuie să-şi adapteze atitudinea şi com-

portamentul politic şi dacă poate, şi pe acela al alegătorilor, în funcţie de politica stabilită de către conducerea partidului respectiv. Desigur, cea mai mare parte a acestora fuseseră deja dezbătute şi puse de acord încă dinaintea campaniei electorale şi în cursul acesteia. Pot însă să se ivească oricînd probleme noi, se poate da un nou curs politicii stabilite anterior şi nici reprezentantul, nici alegătorii săi, nu sînt obligaţi întotdeauna să fie de acord cu politica propriului partid. În cadrul partidului politic modern de masă, deputatul nu mai este liber să aleagă între politica partidului, opinia alegătorilor săi şi propria-i conştiinţă. El îşi poate exprima punctele de vedere în cadrul reuniunilor de partid: însă, de îndată ce s-a ajuns la o decizie, trebuie să se conformeze şi să accepte disciplina de partid ori să înfrunte riscul de-a rupe relaţiile cu partidul, cu tot ceea ce acest lucru poate să presupună pentru cariera sa politică[1].

Problema relaţiilor dintre partidul politic şi reprezentanţii săi parlamentari este fundamentală. <Ea a fost din nou scoasă în evidenţă în Marea Britanie în cursul anului 1967. Referirile la „libertatea cîinelui şi lesa cîinelui" au dramatizat discuţia, însă mesajul liderului partidului şi al conducerii acestui partid a fost cît se poate de clar: pe cîtă vreme partidul poate supravieţui fără sprijinul cîtorva indivizi, viaţa politică a individului nu poate, în actuala structură, să aibă continuitate fără sprijinul partidului.>[2] Serviciile aduse de partid prin asigurarea alegerii nu pot fi răsplătite decît în termeni de loialitate. Fără a avea pretenţia să pună botniţă opiniei din interiorul partidului, conducerea acestuia se aşteaptă ca reprezentanţii săi să voteze în asemenea chip încît să nu fie modificat raportul majoritate-minoritate, stabilit pe durata unei legislaturi parlamentare şi obţinut prin alegeri generale. Aceeaşi înţelegere a obligaţiilor reprezentanţilor era cuprinsă în mod implicit în protestul prezentat de către parlamentarii loiali împotriva comportării „rebelilor", în care s-au plîns că deputaţii care şi-au luat în mod constant libertăţi faţă de disciplina de partid au con-

---

1 R. Butt adoptă un punct de vedere mai optimist cu referire la rolul din ce în ce mai important pe care îl joacă în pregătirea măsurilor legislative tehnica de prezentare a proiectelor decurgînd din iniţiativa personală a deputaţilor (*The Power of Parliament*).

2 Ediţia engleză (*nota red.*).

stituit o povară în plus pentru parlamentarii loiali, care au fost constrînşi să strîngă rîndurile şi să fie prezenţi cu regularitate la lucrările Camerei pentru a putea împiedica un posibil vot defavorabil. <Un exemplu în plus cu privire la presiunea crescîndă exercitată asupra loialităţii de partid îl constituie ceea ce s-a petrecut tot în iarna 1967, cînd nici unul dintre cele două partide nu a permis votul deschis pentru discutarea intrării Marii Britanii în Piaţa Comună. Ambele partide şi-au strîns laolaltă toţi partizanii — cel de guvernămînt ca să-şi asigure o majoritate decisivă şi opoziţia ca ambele partide să dea impresia unei copleşitoare aprobări naţionale pentru o hotărîre de o considerabilă importanţă pentru viitor şi cu o semnificaţie internaţională directă. *Mutatis mutandis*, în Statele Unite, unde ambele partide erau profund divizate în interior cu privire la războiul din Vietnam, în perioada 1966–1967 şi unul şi celălalt au dat publicităţii declaraţii oficiale prin care asigurau executivul de sprijinul lor statornic.>[1]

În ultimii ani, în Marea Britanie a fost susţinută teoria conform căreia deputatul este un simplu mandatar al alegătorilor săi, în loc de-a fi reprezentantul acestora. Conceptul a devenit din ce în ce mai strict, întrucît comitetele locale şi în anumite cazuri sindicatele care îi sprijină pe anumiţi deputaţi au insistat că aceştia trebuie să voteze în Parlament potrivit deciziilor conferinţei anuale a mişcării laburiste şi nu acelora emise de reprezentanţii parlamentari ai Partidului Laburist. Exemplul clasic a fost dat în comitatul Lincoln în anul 1972, cînd organizaţia locală a Partidului Laburist i-a interzis deputatului său, Richard Taverne, să voteze împotriva intrării Marii Britanii în Piaţa Comună. Taverne a refuzat să se transforme în mandatarul secţiunii locale a partidului său, a renunţat la scaunul de parlamentar şi s-a prezentat în alegeri în calitate de candidat laburist independent pentru a ocupa un loc rămas vacant. El a ieşit învingător cu o mare majoritate de voturi în faţa candidatului oficial al partidului. În alte cazuri însă, cînd deputaţii au refuzat să se supună poziţiilor organizaţiilor locale ale propriului partid, acestea nu le-au mai reînnoit candidatura.

Cel de-al treilea mod în care dezvoltarea partidelor politice de masă influenţează procesul parlamentar este deteriorarea func-

---

1 Acest pasaj este prezent numai în ediţia engleză (*nota red.*).

ţiei elective amintită mai sus. Dat fiind că forţa relativă a partidelor în Cameră rămîne stabilită, practic vorbind, pentru întregul interval dintre două alegeri generale, Parlamentul nu poate să demită un guvern. Maşinăria de partid, întotdeauna preocupată de opinia publică în vederea viitoarelor alegeri, îi împinge însă de la spate pe deputaţii grupului său parlamentar. Parlamentul se transformă în acest fel — pentru a parafraza definiţia lui Bernard Crick — într-un for pentru o „perpetuă campanie electorală", în care deputaţii marchează puncte, iar principalul scop este cel al influenţării viitoarei atitudini a publicului.

Există încă, după cum am mai arătat acest lucru, şi alte mijloace de a submina Parlamentul şi opoziţia parlamentară prin intermediul unor acţiuni deliberate ale guvernului. Prototipul acestora se regăseşte în cazul politicii urmate de către generalul de Gaulle în legătură cu constituţia celei de a V-a Republici franceze. Este un fapt indubitabil că, în anul 1958, viaţa politică franceză devenise haotică şi că, în bună măsură, acest lucru se datora comportării opoziţiei. Partidele care susţineau sistemul parlamentar erau pur şi simplu iresponsabile şi foarte mărginite în concepţii şi demonstrau o absolută incapacitate de a se pune de acord; în acelaşi timp, Partidul Comunist, sprijinit de aproape o pătrime din electorat, combătea fără încetare sistemul parlamentar chiar din interiorul acestuia.

Atît Constituţia celei de a V-a Republici, cît şi principalele amendamente introduse o dată cu promulgarea ei în anul 1958, au avut desigur intenţia de a priva Parlamentul de o parte dintre prerogativele sale. Trei proceduri, recent instituţionalizate, servesc pentru limitarea dreptului Parlamentului de a acţiona drept unic reprezentant al „poporului suveran" şi pentru a ocoli calea parlamentară, stabilind noi modalităţi de consultare directă între popor şi executivul prezidenţial. Cea dintîi este plebiscitul, prin intermediul căruia preşedintele poate să consulte întreaga populaţie cu privire la marile probleme ale politicii naţionale, prezentîndu-i alternativele la care răspunsul este *da* sau *nu* (aşa cum s-au petrecut lucrurile, de exemplu, în cazul crizei algeriene). Cea de-a doua procedură este reprezentată de alegerea populară directă a preşedintelui însuşi, care are loc separat de alegerile parlamentare şi, am putea spune, de deasupra maşinăriilor partidelor. Cea de a treia procedură este, în sfîrşit, instituţia cunoscută sub numele de *arbitraj popular:* în cazul în care se ajunge într-un punct mort în

contenciosul dintre executivul prezidenţial şi Parlament, problemele sînt prezentate sub formă de referendum „întregului popor", chemat să decidă între cei doi poli ai procesului politic, consideraţi a fi egali unul cu celălalt, în contrast de exemplu cu Marea Britanie, unde executivul (Cabinetul sau guvernul) este, în baza principiului constituţional, subordonat Parlamentului. La acea dată, asemenea măsuri au fost primite de către poporul francez cu un sentiment de uşurare. Noul regim venea să umple, în mai multe sensuri, vidul creat de incapacitatea partidelor politice din ultima perioadă a celei de a IV-a Republici. <Chiar şi acum, cînd opinia publică franceză a început să se întoarcă împotriva regimului autoritar al generalului de Gaulle, unul dintre cele mai reuşite argumente folosite în scopul influenţării electoratului francez este de a i se reaminti păcatele din trecut ale partidelor politice.>[1] Este un fapt neîndoielnic că executivul avea nevoie să fie întărit pentru a putea să reziste puternicei opoziţii exercitate împotriva sistemului, chiar dinlăuntrul său, de către Partidul Comunist. Din acest punct de vedere, Franţa anului 1958 avea de ales între modelul italian, cu veşnice guverne de coaliţie atacate şi erodate de către Partidul Comunist şi întărirea executivului, care să-i dea o mai mare libertate faţă de orice tip de opoziţie, fie ea comunistă ori nu. Pe cîtă vreme, între anii 1958 şi 1967, guvernul italian mergea dintr-o criză într-alta, atît în sfera vieţii parlamentare cît şi în celelalte domenii ale politicii interne, guvernul francez, inspirat de un nou înţeles al legitimităţii, dobîndea stabilitate şi continuitate, în special în privinţa planificării pe termen lung şi izbutea să obţină succese însemnate, mai cu seamă pe plan economic şi diplomatic.

În multe alte privinţe, şi mai cu seamă prin tendinţa sa deliberată de a isprăvi cu partidele de centru, politica lui de Gaulle se putea dovedi de o primejdioasă miopie. Atît pentru el, cît şi pentru unii dintre miniştrii săi, în special pentru André Malraux, politica părea să fie alcătuită din alternative tăioase. Atunci cînd, în anul 1963, Malraux declara că în curînd nu vor mai exista în Franţa decît două forţe politice, gaulliştii şi comuniştii, profeţia lui răsuna pe cît de sumbră, pe atît de verosimilă. Diagnosticul acesta a părut să se confirme cînd, în perioada anilor 1964-1965, eforturile lui Gaston Deferre de a forma şi de a prezida un bloc al opoziţiei

1 Ediţia engleză. Referirile sînt făcute, deci, în 1968 (*nota red.*).

democratice care să includă Partidul Socialist dar lăsîndu-i în afara lui pe comunişti s-au dovedit zadarnice. Cu toate acestea, pentru alegerile generale din 14 decembrie 1966, mult dorita alianţă a izbutit să reunească intr-o incomodă vecinătate comunişti şi necomunişti, avînd drept rezultat acela de a-l împiedica pe de Gaulle să obţină majoritatea absolută. El a obţinut totuşi majoritatea la cel de-al doilea tur de scrutin, cînd alegătorii au avut drept alternativă faţă de general candidatura lui François Mitterrand, sprijinită de către comunişti. Această confruntare, ca şi succesul repurtat în primul tur de scrutin, a trezit speranţele şi a intensificat activitatea unei opoziţii parlamentare care, la alegerile din primăvara anului 1967 — în care listele gaulliste au avut o soartă cu mult mai proastă decît se scontase — a demonstrat că putea să-şi pună în valoare drepturile.

Structura rigidă a partidelor era însă propice dezvoltării unor grupări de opoziţie extraparlamentară, care s-au precipitat în timpul evenimentelor din mai 1968. O serie de tulburări produse la Universitatea diin Nanterre au sporit în intensitate, ajungînd să degenereze în manifestaţii violente la scară mare, avînd în avangardă nişte *grupuscule* „iresponsabile" (adică, altfel spus, extraparlamentare), pe străzi, în universităţi şi în fabrici. Reacţia imediată a condus la întărirea opoziţiei lui Charles de Gaulle; de fapt, însă, devenise profund necesară o politică mai flexibilă decît cea pe care putea el să o ofere şi, atunci cînd generalul a fost înfrînt la referendumul din anul 1969, el a optat pentru o retragere plină de demnitate.

Situaţia din Franţa s-a schimbat după ce Partidul Comunist a acceptat — cel puţin pe hîrtie — normele guvernării parlamentare, ceea ce a făcut cu putinţă încheierea unui pact electoral cu Partidul Socialist. Uniunea stîngii a creat canalul pentru o opoziţie efectivă, atît în Cameră cît şi în bătălia electorală şi, drept consecinţă, opoziţia extraparlamentară a pierdut teren. Se cuvine semnalat faptul că principalul beneficiar al pactului a fost Partidul Socialist, spre dezolarea aliaţilor săi comunişti.

Constituţia celei de a V-a Republici a introdus şi o altă modificare în privinţa rolului jucat de Parlament şi de opoziţie în Franţa, reînviind consultarea electorală prin referendum, tipică pentru sistemele politice napoleoniene. Referendumul a rămas îndelungă vreme în vigoare în numeroase ţări, începînd cu Elveţia, însă el poate fi utilizat pentru a face abstracţie de Parlament şi a-i substi-

tui deciziile cu acelea ale electoratului consultat în plenul său. Cu toate acestea, exemplul cel mai notabil pentru un asemenea transfer al deciziei ultime de la Parlament la popor a avut loc în Marea Britanie, în legătură cu rămînerea ei în Piaţa Comună. Pentru prima oară în istoria acestei ţări, o măsură adoptată de către Parlament, aceea de a se integra în Europa şi aprobată în anul 1972 cu o mare majoritate în Camera Comunelor, a fost supusă din nou aprobării de către plenul corpului electoral, doi ani mai tîrziu. Astăzi, referendumul a căpătat respectabilitate politică în Marea Britanie şi este foarte probabil că va mai fi utilizat pentru a decide şi asupra altor probleme importante. Cu siguranţă că va rezulta astfel un arbitraj util atunci cînd partidul de guvernămînt şi opoziţia sînt atît de divizate în legătură cu o anumită problemă încît nu vor putea oferi o soluţie concretă. În felul acesta s-au petrecut lucrurile atunci cînd ambele partide au fost fracţionate în legătură cu intrarea în Piaţa Comună, iar chestiunea se poate repeta în privinţa constituirii de adunări reprezentative în Scoţia şi în Ţara Galilor, ca şi în problema puterilor ce ar urma să le fie atribuite.

De două ori ura pentru opoziţie!

Efectul cumulativ al politicilor de consens, de planificare şi de asistenţă, reafirmarea grupurilor de interese pe de o parte, şi ponderea sporită a executivului, par să afecteze în mod grav prestigiul şi importanţa parlamentului şi a opoziţiei politice din statele constituţional-pluraliste. S-ar putea spune că unele dintre prerogativele ambelor instituţii au fost pierdute pentru totdeauna şi că, într-o epocă de interdependenţă politică internă şi externă, atît parlamentele cît şi opoziţiile naţionale vor trebui să se resemneze cu o schimbare în status-ul şi funcţiile lor.

Aceasta nu vrea să însemne însă cu nici un chip că rolul şi scopul lor esenţial vor fi compromise. Pentru a-l parafraza pe E.M. Forster cu a sa *De două ori ura pentru democraţie* (Two Cheers for Democracy), pot fi sugerate două motive pentru nesperata vigoare de care au ajuns să dea dovadă în ultima vreme atît parlamentele, cît şi opoziţiile politice. Cel dintîi motiv este acela că în anumite state constituţional-pluraliste partidele de opoziţie, multă vreme aflate în afara puterii, au izbutit să obţină în ultimul timp

succese notabile. Cel de-al doilea este acela că, în aşa-numitele state „monolitice", începe să se resimtă în mod mai clar necesitatea unei instituţii, pe linia parlamentelor, capabilă să canalizeze şi să instituţionalizeze opoziţia. În cursul anilor '60, succesele mai notabile ale opoziţiei din statele constituţional-pluraliste au constat mai ales în extinderea influenţei sale asupra electoratului şi nu în triumfuri repurtate în Cameră. În cazurile pe care le vom cita în continuare, a fost vorba despre considerabile reacţii ale opiniei publice împotriva unor guverne obişnuite pînă atunci să obţină însemnate majorităţi electorale şi care se aflau de multă vreme la putere. În urma alegerilor generale din Marea Britanie din anii 1964 şi 1966, ca şi acelora din Norvegia, Turcia şi — cu un efect întîrziat — din Germania occidentală în anul 1965, partide care fuseseră perioade îndelungate în opoziţie au reuşit să întrerupă aparentul monopol al puterii. În alegerile din Franţa din anii 1965 şi 1967, partidele de opoziţie, care fuseseră înăbuşite de către regimul autoritar, au pus la cale o revenire considerabilă şi s-au dovedit capabile să-şi reafirme vitalitatea şi importanţa. În Statele Unite, la alegerile de la jumătatea mandatului prezidenţial din noiembrie 1966, nemulţumirea opiniei publice faţă de unele aspecte ale politicii administraţiei Johnson — care se bucurase pînă atunci de o popularitate fără precedent — s-a manifestat prin neaşteptatul succes al Partidului Republican, chiar dacă acest lucru s-a datorat unor cauze eterogene.

Aceste exemple, ca şi rezultatele alegerilor organizate în aceeaşi perioadă în Austria, India şi Japonia, reprezintă o dovadă lipsită de echivoc a vitalităţii opoziţiei din statele constituţional-pluraliste. În toate aceste cazuri, opoziţia politică a demonstrat că ea era pregătită să înfrîngă guvernul şi că avea posibilitatea să o facă, dat fiind jocul liber al instituţiilor politice. Putem astfel ajunge la concluzia că, deşi tendinţa de extindere şi de afirmare a sferei guvernamentale nu mai poate fi oprită, nu există nici un motiv ca ea să nu fie însoţită de întărirea şi dezvoltarea, în egală măsură, a opoziţiei. Am văzut cum, în ciuda acestei tendinţe şi în pofida scăderii generale a prestigiului şi reducerii rolului parlamentelor, în comparaţie cu secolul precedent şi cu primii ani ai actualului secol, opoziţiile politice au izbutit să doboare guvernele pe vechile cîmpuri de bătălie sau, cel puţin, le-au produs cîteva şocuri salutare. În afară de aceasta, în unele ţări în care mulţi credeau că opoziţia este zdrobită şi incapabilă să-şi atingă scopurile, presiu-

nea forţelor neorganizate şi neinstituţionalizate a fost capabilă să o revitalizeze.

Adaptarea opoziţiei

Din această foarte scurtă examinare a destinului opoziţiei parlamentare se ajunge lesne la concluzia că, în zilele noastre, opoziţia politică se confruntă cu problema menţinerii sale la nivelul unui centru de putere aflat în expansiune. Acest centru de putere — guvernul — se dezvoltă, ca urmare a procesului de modernizare. Opoziţia politică va trebui deci să treacă prin acelaşi proces de modernizare dacă doreşte să se întărească în aceeaşi măsură, menţinîndu-se la nivelul guvernului.

La o concluzie asemănătoare ajunge, în lucrarea sa, *The Reform of Parliament,* şi Bernard Crick, care se ocupă într-un mod mai direct decît alţi autori de problema reabilitării opoziţiei parlamentare. Referindu-se la Parlamentul britanic, Crick scrie: „Guvernele trebuie să guverneze, însă guvernele puternice au nevoie de o opoziţie puternică. Trebuie, de aceea, ca procedurile parlamentare să fie regîndite, pentru a corespunde principiului accesului egal la electorat al partidelor şi aceasta pe toată durata legislaturii, nu numai în timpul campaniei pentru alegeri, deoarece, în realitate, Parlamentul se află de fapt într-o continuă campanie electorală (care trebuie să fie condusă şi susţinută într-o manieră mai corectă). În acest concept rezidă una dintre cheile procedurii parlamentare, mai importantă decît discreţia ministerială şi secretul guvernamental, însă el s-ar cuveni să fie complementar, nu să constituie o ameninţare pentru controlul firesc pe care guvernul trebuie să-l exercite asupra Camerei dacă el doreşte într-adevăr să-şi îndeplinească îndatoririle. S-ar cuveni să fie mult sporite mijloacele de care dispun Opoziţia şi parlamentarii de rînd în general, îndeosebi transformarea bibliotecii parlamentare într-un centru de cercetări şi informare, care să dispună de un corp numeros de specialişti puşi la dispoziţia diverselor comitete. Am asista astfel la crearea deliberată a unei contrabirocraţii, în parte complementară aceleia oficiale şi în parte cu funcţii totalmente noi şi dedicate obţinerii de informaţii pentru Parlament.

În lipsa acestora, opoziţia trebuie să răspîndească influenţa unei mentalităţi „executive" moderne şi să-şi amintească faptul că prima sa îndatorire este aceea de a se opune, nu de a se prezenta,

la tot pasul, dichisită şi serioasă, în rolul său îngîmfat de «alternativă la guvernare»[1].

Se cuvine să medităm o clipă la aceste reflecţii ale lui Crick. La prima vedere, el pare să ofere două soluţii. Pe de o parte, afirmă că opoziţia ar trebui să aibă aceleaşi informaţii şi aceeaşi documentare ca şi guvernul, pe care să le utilizeze la fel de eficient. Pe de altă parte, el sugerează ca, în lipsa acestora, ea să se opună pur şi simplu din principiu, fără a pretinde să se ofere drept alternativă la guvernare. În realitate, nu există însă două soluţii, ci numai una, propusă de Crick, anume opoziţia din zilele noastre trebuie să devină la fel de capabilă şi eficientă ca un guvern modern. Dacă ar abandona sarcina de a pregăti şi de a oferi contrapropuneri şi s-ar mulţumi cu o poziţie pur negativă faţă de orice acţiune politică guvernamentală, chiar şi atunci cînd se bazează pe valorile sale doctrinare şi morale, ea va înceta să mai fie reprezentativă, iar contribuţia sa la dezbateri nu se va mai dovedi convingătoare şi îşi va pierde astfel audienţa. A te opune fără să propui nimic în schimb conduce, în cele din urmă, la auto-înfrîngere.

Opoziţiei politice moderne nu îi rămîne nici o altă soluţie decît să învingă guvernul pe propriul său teren. Singura cale de a convinge opinia publică este să se arate mai informată şi mai bine pregătită decît adversarul ei şi să ofere o alternativă mai clară şi mai adecvată decît aceea a guvernului. A accepta faptul că guvernul ştie mai bine ceea ce este de făcut pentru că se bizuie pe experţi, echivalează cu abdicarea de la o adevărată opoziţie[2]. Fie că este parlamentară ori nu, orice opoziţie trebuie să ştie, să creadă şi facă dovada că stăpîneşte mai bine decît guvernul acele probleme în privinţa cărora doreşte să i se opună. În acest sens, propunerea lui Crick de a transforma Biblioteca aparţinînd Camerei Comunelor într-un centru de cercetări, accesibil atît guvernului cît şi opoziţiei, într-o „contra-birocraţie", este una din cele mai urgente măsuri de luat la nivel *instituţional*. Alte măsuri, nu mai

---

1 Bernard Crick, *The Reform of Parliament*, pp. 193–194.

2 A se vedea, în acest sens, emisiunea „B.B.C. Panorama", programul transmis la 10 iulie 1967, cu privire la aparatul de zbor cu geometrie variabilă, ocazie cu care Reginald Maudling a declarat că domnul Healey (ministrul britanic al Apărării) ar trebui să furnizeze toate răspunsurile la întrebările puse, deoarece dînsul are experţi şi acces la informaţie.

puţin importante, ar putea să provină din înseşi facilităţile oferite de către stat. În Suedia şi în Germania occidentală, partidele sînt subvenţionate de stat, direct proporţional cu numărul lor de adepţi. Acest exemplu ar putea fi imitat şi extins la scara alocării unor venituri sporite, pe măsura exigenţelor impuse de rolul modern al opoziţiei. Alte idei pentru posibile reforme în acest domeniu se referă la activităţile legislative, spre deosebire de măsurile executive. Nu este vorba aici de a împiedica activitatea guvernului, pretinzînd ca aproape toate deciziile sale să fie aprobate în solemne sesiuni parlamentare, ci de a se crea comitete mai complexe şi mai bine echipate în care să fie reprezentate atît majoritatea guvernamentală cît şi opoziţia şi care să fie însărcinate să poarte discuţii şi consultări cu grupurile de interese.

Tot la nivel instituţional, într-o perspectivă mai îndepărtată, se poate preconiza introducerea rotaţiei instituţionale la nivelul eşaloanelor inferioare ale posturilor politice executive. Aşa cum se întîmplă de exemplu în guvernele de coaliţie din Germania şi din Austria, subsecretarii ar putea fi recrutaţi din rîndul experţilor partidelor de opoziţie. În felul acesta, pătura intermediară a experţilor şi consultanţilor „nepolitici" sau, mai bine spus, aflaţi „deasupra politicii" — care profită de pe urma lipsei de experienţă atît a echipei guvernamentale, cît şi a echipelor opoziţiei — se va reduce în măsura în care aceste echipe îşi vor face rost de propriii lor experţi. Şi la nivel instituţional opoziţia s-ar cuveni să aibă la dispoziţie nu numai mijloacele de a dobîndi informaţii, dar şi de a-şi răspîndi punctele de vedere şi acţiunile politice. Iar ceea ce poate fi denumit — într-o manieră generală — „acces egal ca timp şi spaţiu" ar trebui să fie mai bine organizat şi instituţionalizat. În sfîrşit, dar nu în ultimul rînd, întreaga problematică a sistemelor electorale şi a definirii circumscripţiilor electorale ar trebui să se afle sub o constantă şi atentă examinare, în funcţie de evoluţiile demografice şi ale partidelor, spre a elimina avantajul de bază de care se bucură în multe cazuri guvernele, ori de a obţine un sistem reprezentativ mai adecvat necesităţilor societăţii, stadiului atins de evoluţia sa politică.

Supravieţuirea opoziţiei politice nu depinde numai de procedurile şi de schimbările instituţionale[1], ci şi de propria sa voinţă

---

1 B. Crick se limita să discute aici doar tema sa concretă, reforma parlamentului.

de a depăşi dezavantajele pe care le are astăzi de suportat în relaţiile ei cu guvernul. Cu alte cuvinte, supravieţuirea depinde în mare măsură de abilitatea, de talentul şi de tenacitatea demonstrate de conducătorii şi partidele politice, întrucît situaţia oricum defavorabilă a opoziţiei se va agrava în continuare, datorită schimbărilor intervenite în tehnica politică. Lideri ca Gladstone, Clémenceau şi Churchill (pentru a lua numai trei exemple din perioade diferite) au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a se reîntoarce triumfători la guvernare după ce trecuseră prin momente foarte critice în opoziţie, momente a căror dificultate ajunsese să sporească tocmai datorită faptului că au coincis cu schimbări în tehnica politică. De pildă Churchill, pe care îl interesau în mod deosebit politica externă şi apărarea, a descris cu mult brio în memoriile sale cum îşi crease un soi de centru privat de cercetări care se folosea de informaţiile şi cunoştinţele celor mai buni experţi ce i-a avut la îndemînă[1]. Desigur, de la cel de al doilea război mondial încoace condiţiile s-au schimbat şi guvernările centrale puternice (naţionale, continentale sau internaţionale) au ajuns să constituie o caracteristică a epocii noastre. Cu toate acestea, fiecare generaţie încearcă să modifice ceea ce a moştenit. Generaţiile actuale şi viitoare de politicieni democraţi pot să descopere la rîndul lor, ca şi predecesorii, că pentru a menţine expansiunea puterii în cadrul anumitor limite, opoziţia trebuie să demonstreze un tip nou de duritate şi flexibilitate.

---

1 „În timpul acelor ani m-am văzut de multe ori cu Frederick Lindeman, profesor de filozofie experimentală la Universitatea din Oxford...care a devenit principalul meu consilier pentru aspectele ştiinţifice ale războiului modern, îndeosebi apărarea antiaeriană, ca şi pentru probleme legate de statistică...Desmond Morton...a obţinut permisiunea primului ministru, MacDonald, de a-mi vorbi deschis şi a mă ţine la curent...De asemenea, m-am împrietenit cu Ralf Wigram, pe atunci steaua în plină ascensiune de la Foreign Office şi în centrul tuturor problemelor sale...Ca şi alţi funcţionari de rang înalt, îmi vorbea cu toată încrederea...A fost de un mare ajutor pentru mine — s-ar putea spune şi pentru ţară —, faptul că am avut posibilitatea vreme de atîţia ani să cercetez şi să discut aprofundat şi cu precizie toate problemele în acest cerc foarte restrîns. În ceea ce mă priveşte, am contribuit şi eu în mare măsură cu informaţii importante provenite din surse străine". Winston Churchill, *The Second World War,* I, „The Gathering Storm", pp. 62–63.

IV
CONFLICTUL POLITIC ÎN STATELE UNDE NU EXISTĂ OPOZIŢIE

Australia, Austria, Belgia, Canada, Chile, Danemarca, Elveţia, Finlanda, Franţa, India, Irlanda, Islanda, Israel, Italia, Japonia, Luxemburg, Marea Britanie, Norvegia, Noua Zeelandă, Portugalia, Olanda, Republica Federală Germania, Statele Unite, Suedia, Turcia şi Uruguay sînt, actualmente, state constituţional-pluraliste[1]. În toate acestea funcţionează opoziţia politică. Modul în care funcţionează şi posibila ameliorare a acestora au făcut obiectul paginilor anterioare. Pentru raţiuni la care ne-am referit în *Introducere*, am propus ca statele care nu sînt constituţional-pluraliste să fie grupate într-o categorie largă de „state fără opoziţie", în sensul că înlăuntrul lor opoziţia politică nu funcţionează pe deplin sau nu şi-a găsit o formă instituţionalizată. Am mai notat acolo că statele fără opoziţie pot fi, la rîndul lor, împărţite în diferite categorii după motivele pentru care opoziţia a fost proscrisă în fiecare dintre ele[2]. În acord cu această clasificare, ele alcătuiesc trei grupuri distincte: state suverane în care opoziţia politică în calitate de instituţie nu a fost proscrisă de către deţinătorii puterii dar ea în fapt nu există (ceea ce, pentru scopurile noastre de moment, corespunde statelor subdezvoltate din punct de vedere politic); state suverane în care opoziţia politică în calitate de instituţie este respinsă de cei ce deţin puterea în nume-

1 Mai pot fi, pînă la un anumit punct, considerate astfel Republica Africa de Sud şi Rhodezia. Însă problemele statelor pluraliste constituţionale bazate pe un sufragiu rasial restrîns sînt de o asemenea natură, încît acestea se transformă într-un fel de hibrizi între statele constituţionale şi statele fără opoziţie.

2 A se vedea, asupra acestui punct, G. Ionescu, *The Politics of the European Communist States*, Londra, 1967, pp. 4–5.

le unor interese naţionale majore (pe care le putem caracteriza aici drept state naţionaliste) şi state suverane în care opoziţia politică în calitate de instituţie este proscrisă de către deţinătorii puterii în numele eliminării alienării politice şi integrării în societatea fără clase a viitorului (cu alte cuvinte, statele comuniste). În contrast cu prima categorie, celelalte două au în comun faptul că ele sînt construite în jurul unui aparat central sau al unei coloane vertebrale, o organizare politică şi administrativă centralizată, dar puternic ramificată, a cărei îndatorire este mobilizarea societăţii pe tărîm economic, politic şi ideologic.[1]

Statele în care nu a ajuns să se constituie opoziţia politică

Chiar dacă statele care fac parte din această categorie şi-au dobîndit suveranitatea, internă şi externă, viaţa lor politică este încă destul de amorfă şi se bazează pe activităţi consensuale de un tip foarte elementar. Negocierea directă prin grupuri primare (clanuri, triburi, populaţii regionale) nu se cristalizează în forme de reprezentare politică. Drept rezultat al exercitării simplificate a autorităţii convenţionale sau tradiţionale şi a faptului că principala preocupare este asigurarea viabilităţii statului însuşi, se înţelege de la sine că elitele politice se lasă mai uşor absorbite de către guvern şi se interesează mai mult de problemele acestuia decît de exprimarea unor atitudini independente. Eforturile se concentrează în direcţia transformării autorităţii centrale într-un centru potenţial de putere, aflat la rîndul său într-o structură politică altfel incipientă. Cum principala preocupare a acesteia este menţinerea viabilităţii statului şi a suveranităţii sale externe, funcţionarea opoziţiei politice instituţionalizate se poate dovedi excesivă pentru slabele forţe ale societăţii şi poate conduce chiar la o irosire inutilă de eforturi. Caracterul forţelor disponibile face să prevaleze politica de deliberare şi de consultare. Se negociază în mod direct între grupuri sociale concrete, într-un soi de proces

---

1 Cea mai bună descriere a ceea ce reprezintă un stat subdezvoltat din punct de vedere politic a dat-o, în 1921, Ortega y Gasset, prin însuşi titlul cărţii sale *España invertebrada* (Spania nevertebrată).

consultativ permanent, fie informal, fie în cadrul unor anumite corpuri deliberative tradiţionale sau în jurul nucleului central al puterii.

Absenţa unei opoziţii politice datorită faptului că ea nu s-a născut încă este, de exemplu, tipică pentru majoritatea statelor din Africa francofonă. Chiar şi în cazul Senegalului, cel mai avansat şi mai dezvoltat din punct de vedere politic dintre ele, dată fiind lipsa de activitate politică, „opoziţia, incapabilă să doboare guvernul prin forţă şi pierzîndu-şi speranţa de a-i succede pe cale electorală, s-a văzut în faţa alternativei de a-şi indura pe mai departe poziţia sau de a accepta mîna întinsă de guvern...Opoziţia organizată sub formă de partid politic a eşuat pentru moment în Senegal"[1]. Alte state din Africa francofonă se află încă şi mai departe de această etapă de articulare politică. În cea mai mare parte dintre ele domneşte un regim prezidenţial, cu sau fără o adunare reprezentativă; iar acolo unde aceasta există, nu se găseşte decît un singur partid, acela de guvernămînt, al cărui obiectiv este de a participa la administraţie. În unele state s-au înfiinţat partide politice, dar ele au fost fie dizolvate, fie proscrise, ori au fost absorbite de către guvern. În cele din urmă, în cîteva dintre aceste ţări militarii au pus mîna pe putere pentru a accelera soluţionarea problemelor administrative. Singura opoziţie care ar fi putut izbuti să desfăşoare un oarecare grad de activitate era aceea a partidelor comuniste, însă şi ele erau prea slabe pentru a putea fi acceptate drept forţe politice serioase. Apatia politică a acestor populaţii este prea mare spre a putea răspunde chemărilor simpliste de inspiraţie comunistă rusească sau chiar chineză.

Un al doilea tip de societate politică în care însuşi potenţialul opoziţiei politice pare să lipsească este acela foarte tradiţionalist. Un foarte bun exemplu este cel oferit de Etiopia, înainte de prăbuşirea ei sub un şir de lovituri şi contralovituri de stat date de către diferite grupuri care au precedat şi au succedat căderii Negusului. Aici „reprezentarea parlamentară... este ceva atît de străin de spiritul castei autoritare a culturii politice amhare, încît procedurile electorale nu ajung nici măcar să fie luate în serios.

---

1 D. Cruise O'Brien, „Political opposition in Senegal, 1960- 1967", *Government and Opposition,* vol. II, nr. 4, iulie-octombrie 1967.

Orice conjugare autentică de interese adoptă forma unei petiţii adresate Maiestăţii Sale, fie direct, fie prin intermediul unui funcţionar de rang înalt, sau al unui membru al familiei imperiale... Lipsa unor organizaţii menite să articuleze şi să adune laolaltă interesele reflectă dificultăţile pe care le au de întîmpinat etiopienii în orice tip de acţiune concertată, în special în sfera politică"[1]. În asemenea cazuri, opoziţia potenţială obişnuieşte sau pretinde să argumenteze că implacabila presiune a regimului face cu neputinţă orice activitate politică. Adevărul este însă că, dacă opoziţia ar fi capabilă să găsească modul de a interesa populaţia, ea s-ar putea afirma chiar şi în cele mai aspre condiţii de represiune politică, aşa cum s-au petrecut lucrurile în Ghana în ultima perioadă a regimului de teroare instituit de Kwame Nkrumah. Pe de altă parte, instituţiile de inspiraţie occidentală implantate în anumite republici moderne sau imperii tradiţionale nu ar cădea atît de repede în desuetudine dacă ar exista vreo posibilitate ca aceste organisme să devină cu adevărat reprezentative pentru opiniile şi interesele populaţiei. În lipsa acestui factor indispensabil, activităţile opoziţiei se trezesc însă scoase din context, în vreme ce sarcinile guvernării oferă elitelor probleme nenumărate şi urgente, mai uşor de supus unui sistem *ad hoc* de căutare a consensului.

Puterea politică în statele naţionaliste contemporane

Următoarele trăsături caracterizează statele naţionaliste contemporane:

1. Puterea este dobîndită de către forţele armate, care o exercită în mod direct sau indirect, menţin controlul ultim asupra destinelor regimului.
2. Astfel obţinută, puterea politică este utilizată spre a mobiliza societatea în scopul impulsionării modernizării sale, pentru care este elaborat un plan.

---

1 Citat din foarte pătrunzătorul studiu al lui Donald N. Levine, „Ethiopia: identity, authority and realism", în: Lucian W. Pye, Sydney Verba (editori), *Political Culture and Political Development*, Princeton, 1965, p. 277.

3. Chiar dacă obiectivul politic este dezvoltarea, este ticluită o ideologie aparent radicală care proclamă că unicul mod de a atinge ţelul dorit se întîlneşte în instituţiile şi idealurile tradiţionale ale acestei societăţi. (Unul dintre exemplele cele mai evidente pentru acest tip de ideologie este acela al colonelului Moammar al-Khaddafi din Libia.)

4. Opoziţia politică este interzisă, iar puterea este deţinută de un mic nucleu de persoane, din cauza conflictelor ireconciliabile dintre diferitele grupuri sociale, etnice şi culturale.

5. Deţinătorii puterii sînt, de obicei, un grup de tinere oficialităţi, condus de o figură carismatică; acest grup este sprijinit de armată şi uneori şi de Biserică, de organizaţiile economice. Mai curînd sau mai tîrziu, ei ajung să pună pe picioare o organizaţie politică *ad hoc*, sub o titulatură generică de partid, mişcare, uniune...

6. Chiar dacă naţionalist şi anticomunist în politica internă (întrucît *orice* tip de opoziţie este interzis), regimul promovează o politică externă neutralistă, prin care speră să obţină un ajutor egal — dacă nu chiar mai mare — din partea lagărului socialist decît din partea puterilor occidentale.

Majoritatea acestor caracteristici poate să fie întîlnită în practic toate statele naţionaliste, cum au fost Spania în perioada războiului civil şi după război, Nigeria sau Grecia pînă în luna iulie 1974.

Datorită războiului, apoi a războiului rece, ca şi datorită „confruntării paşnice" ce a urmat, regimurile naţionaliste de tip militar pe care le-am descris mai sus s-au extins pe toate cele cinci continente. Există două motive care explică o asemenea proliferare. Pe de o parte, guvernarea este o însărcinare dificilă şi, în zilele noastre, bîntuite de agitaţie politică naţională şi internaţională, se dovedeşte mai uşor pentru aceia care controlează mijloacele de coerciţie fundamentale să se agaţe de putere, în statele noi şi încă nu prea sigure. Pe de altă parte, modernizarea şi dezvoltarea, forţe călăuzitoare ale epocii noastre, sînt considerate mai uşor de înfăptuit în statele sărace printr-un proces de mobilizare a societăţii, îndeplinit de un guvern monolitic. O parte a acestor regimuri se află de multă vreme la putere; în alte cazuri au avut loc contrarevoluţii şi o serie întreagă de lovituri de stat; unele regi-

muri şi-au elaborat o doctrină şi au definit în mod constituţional funcţii şi instituţii; altele, în sfîrşit, s-au arătat relativ indiferente faţă de aspectul teoretic al problemei şi se preocupă mai cu seamă de exercitarea pragmatică a puterii. În scopul continuării acestei analize, am ales drept exemplu originile a cinci dintre aceste regimuri: acela al lui Franco din Spania unde, datorită longevităţii sale, pot fi limpede desluşite cele şase trăsături mai sus pomenite şi care poate sluji drept model superior al unei dictaturi naţionaliste conservatoare; Pakistanul, care a fost caracteristic pentru pretenţia de a reprezenta un autentic sistem politic pe măsura necesităţilor societăţilor tradiţionaliste subdezvoltate ale secolului XX; Republica Arabă Unită, pentru o vreme paradigma transformării armatei în forţa motrice a mobilizării politice a societăţii şi în reprezentantă a ambiţiilor naţionale; Ghana, care (ca şi Algeria, Nigeria şi Indonezia) a fost tipică pentru înlocuirea partidului unic de către armată ce continuă — prin intermediul propriilor sale structuri — politica de modernizare pe care partidul o inaugurase, însă se dovedise incapabil să o ducă la bun sfîrşit; şi, în sfîrşit, Argentina de sub conducerea lui Perón, care a dat într-o bună zi exemplul unei structuri tripartite, în care forţele armate, sindicatele şi partidul îşi împărţeau exerciţiul exclusiv al puterii, supervizate personal de către generalul Perón.

Războiul civil spaniol, declanşat de către un grup de generali aflaţi la comanda a diferite unităţi ale armatei, a izbucnit la 19 iulie 1936. Atunci cînd, la 1 octombrie al aceluiaşi an, generalul Francisco Franco a fost proclamat „Şef al guvernului statului spaniol", regimul pe care intenţiona să-l instaureze şi, la capătul a trei ani de cumplit război, a izbutit să-l extindă la scara întregii Spanii, avea — din punct de vedere politic — două trăsături de căpetenie. În primul rînd era vorba despre tipicul şi prea-spaniolul regim al amestecului militarilor în treburile statului, care ia fiinţă atunci cînd obişnuita amalgamare de forţe — partidele de dreapta şi uneori şi de centru, Biserica, forţele economice şi, *last but not least,* armata — ajunge să se teamă că regimul constituţional-liberal este pe cale să conducă ţara spre o schimbare totală a fundamentelor sociale şi economice ale statului. În al doilea rînd, regimul lui Franco s-a transformat într-o desăvîrşită întrupare a unui stat cvasi-fascist. El proclama unirea tuturor activităţilor so-

ciale sub o comandă fermă şi recunoştea, dacă nu drept avangardă, cel puţin ca asociate la putere, formaţiuni ca FET (Falanga spaniolă) şi JONS (amalgamare de grupări tradiţionaliste şi pseudofasciste), care sperau să devină, într-o etapă ulterioară, forţă mobilizatoare a viitorului stat spaniol. În timpul celui de al doilea război mondial şi de-a lungul anilor '40 şi '50, Franco a adoptat o atitudine de neutralitate, iar regimul său a devenit mult mai pragmatic şi mai personal. Centrul puterii s-a mutat definitiv în jurul persoanei lui Francisco Franco, generalisim, *caudillo* şi şef al statului. Utilizînd carisma personală şi arta sa de-a înfrunta grupurile ce constituiau unicul corp politic al ţării în scopul de a le reconcilia sub propria-i conducere, el a izbutit să se impună. Regimul a cîştigat în stabilitate, însă a pierdut din entuziasm, interes şi demnitate. Abia în anii '60 a întreprins modernizarea societăţii spaniole, în special pe planul dezvoltării economice şi tehnice. Astfel, abia *după* apariţia noilor regimuri naţionaliste din — să zicem — Egipt sau Pakistan, care au accentuat atît de puternic aspectele dezvoltării (pe care le moşteniseră într-o oarecare măsură de la reţetele indicate de Kemal Atatürk, de prin Turcia anilor '20 şi le adaptau la noile condiţii tehnologice şi ale evoluţiei politicii internaţionale), regimul din Spania şi-a abandonat concepţiile conservatoare şi a adoptat altele mai progresiste; naţiunii astfel salvate i s-a îngăduit să tragă toate foloasele de pe urma noilor mijloace ale dezvoltării economice şi tehnice. În acea perioadă, entuziasmul politic care, în orice operaţiune de mobilizare socială, trebuie să-i însufleţească cel puţin pe mobilizatori, devenise însă dificil de reînviat. Falanga ajunsese deja o organizaţie obosită şi deziluzionată, iar armata, care nu izbutise niciodată să îndeplinească rolul de agent al acestei presupuse mobilizări, se văzuse surghiunită pe funcţia de *ultima ratio* a Conducătorului Statului. Atunci cînd, în cele din urmă, acţiunea de modernizare a fost lansată în anii '60, ea a fost încredinţată unei echipe combinate, alcătuită din cadre ale administraţiei de stat şi din personalităţi ale elitei economice.

Situaţia creată în Egipt, cînd un grup de ofiţeri a preluat puterea, la 26 iulie 1952, se deosebea din punct de vedere politic în multe privinţe de aceea ce fiinţase în Spania lui Franco. În primul rînd, organizatorii şi conducătorii loviturii de stat nu erau gene-

rali, ci un grup de ofiţeri mai tineri. În afară de aceasta, ei nu dispuneau nici de un partid politic, astfel încît ei au îngăduit supravieţuirea partidelor existente o anumită perioadă de timp, înainte de-a le suprima, şi abia în anii '60 au trecut la constituirea unui partid propriu, aşadar la montarea structurii politice necesare mobilizării politice şi sociale. În al doilea rînd, armata însăşi a fost proclamată şi idealizată în revoluţie ca fiind forţa unică ce putea conduce la regenerarea naţiunii. În plus, în al treilea rînd, tot armata a fost aceea care, într-un mod care ne reaminteşte de Prusia secolului al XVIII-lea, s-a transformat în organizaţia dominantă a noului stat, în vreme ce colonelul Gamal Abdel Nasser, liderul carismatic jucînd rolul de Rais, era prezentat drept întruchiparea însăşi a acestei armate. În al patrulea rînd, încă din primul moment a fost pus un accent deosebit pe modernizare, ceea ce implica emanciparea de capitalul străin, pe ducerea la bun sfîrşit a unei reforme economice şi sociale, incluzînd foarte necesara reformă agrară, şi pe ajungerea din urmă a Occidentului şi a puterilor coloniale. În sfîrşit, drept corolar al acestor ţeluri, s-a ajuns la un divorţ total între noul regim şi mişcarea tradiţională religioasă, Frăţia musulmană. Şi, ca urmare, Nasser a desfiinţat-o.

Aceste trăsături caracteristice ale revoluţiei egiptene, înfăptuite de către armată, şi-au făcut apariţia şi în marea majoritate a regimurilor militare care au cucerit puterea în celelalte state ale Orientului Mijlociu, ca şi din Asia şi Africa[1]. Principalele variaţiuni pe această temă s-au ivit în jurul naturii relaţiei dintre mişcarea revoluţionară şi partidul său pe de o parte şi Partidul Comunist — acolo unde acesta exista — pe de altă parte. O relaţie bilaterală cu Partidul Comunist s-a stabilit în Irak pe vremea lui Abd al-Karim Kassem, în timp ce în Algeria lui Ahmed Ben Bella s-a stabilit o relaţie triunghiulară între partidul titular al puterii, armata de eliberare care se menţinea pe planul al doilea şi Partidul Comunist, aflat într-o incomodă poziţie de colaborare cu opoziţia. Doborîrea de la putere a lui Ben Bella de către colonelul Houari Boumédienne în anul 1965 a presupus reafirmarea armatei în faţa unui partid împovărător şi ineficient, ca şi alianţa cu grupările religioase tradiţionaliste şi naţionaliste. Asemenea

1 Fostele relaţii coloniale sau semicoloniale cu una din marile puteri explică şi ele anumite caracteristici comune acestor regimuri.

schimbări în echilibrul dintre armată şi partid sînt inevitabile în cadrul unor regimuri în care vidul politic creat de dictatură trebuie să fie umplut într-un grad care să permită cel puţin operaţiunea de mobilizare socială în vederea căreia noile elite au preluat conducerea statului. Este nevoie de o ideologie şi, în special, de o doctrină a statului, care să servească drept bază de legitimitate şi să permită noii structuri să-şi justifice controlul asupra întregii societăţi.

Regimul lui Ayub Khan din Pakistan (şi, din alt punct de vedere, regimul lui Julius Nyerere din Tanzania) a fost, în ceea ce priveşte imaginaţia politică, unul dintre cele mai interesante de studiat, prin faptul că oferea încercarea cea mai deliberată de a alcătui o doctrină politică veritabilă, în care modernitatea să se combine cu liberul recurs la tradiţionalismul emoţional. Regimul era marcat de un dublu naţionalism, deoarece, în principiu, el era orientat în vederea emancipării ţării de vechea servitute faţă de Occident, însă în acelaşi timp el era îndreptat şi împotriva Indiei care, pentru Pakistan, reprezenta puterea imperialistă învecinată. În teorie, un asemenea apel politic şi religios totodată la unitatea poporului pakistanez ar fi trebuit să triumfe, însă partidele politice pluraliste nu au izbutit să creeze unitatea naţională. În ziua de 27 octombrie 1958, comandantul-şef al armatei a preluat puterea printr-o lovitură de stat fără vărsare de sînge şi a dizolvat partidele politice, pe care le-a calificat drept ineficiente. Însă armata s-a retras aproape imediat de pe scena politică, în vreme ce Ayub Khan proceda la impunerea unui nou tip de teorie şi de sistem politic. (Reîntoarcerea armatei la îndatoririle sale profesionale se prea poate să fi fost facilitată de faptul că, dată fiind instruirea ei conform modelului britanic, considera preferabil un regim constituţional-pluralist, de îndată ce un asemenea regim va fi fost capabil să asigure viabilitatea noului stat.) În anul care a urmat venirii sale la putere, Ayub Khan a promulgat regimul democraţiilor de bază. Acest sistem stabilea o unitate locală, „democraţia de bază” care, în acord cu noua teorie, era depozitara reală a puterii. Democraţia de bază consta dintr-o unitate locală autonomă de guvernare (care anula aproape în întregime separaţia puterilor), condusă de către un Consiliu de Uniune. Procesul politic lua naştere în aceste unităţi locale, pentru a ajun-

ge să conveargă în guvernul central. Există astăzi vreo 80 000 de membri ai Consiliilor de Uniune care, de pe acum, alcătuiesc elita politică a noului regim. În măsura în care aceste Consilii sînt unite prin interese comune legitime, ele adună laolaltă membri ai unui singur partid aflat la putere, care sînt chiar denumiţi „democraţi de bază". În Constituţia din anul 1962, în care aceste improvizaţii politice au fost consolidate în mod legal, partidelor politice li s-a permis din nou să funcţioneze, chiar dacă în condiţii foarte limitate. Pînă în anul 1962 se părea că poziţia personală a democraţilor de bază avea să fie îndeajuns de puternică spre a negocia cu partidele politice, mult slăbite de îndelungata lor perioadă de eclipsare. S-a mai presupus că progresul realizat de către noile organe ale autoguvernării în cadrul planurilor de dezvoltare (planul economic şi diferitele proiecte sociale, culturale şi religioase) aveau să le dea un avantaj evident asupra partidelor politice tradiţionale.

Ghana merită un studiu special[1], în calitate de prototip al înlocuirii partidului unic, fapt petrecut după ce ea fusese modelată drept stat monopartid de către o armată care, cu toate acestea, a continuat să guverneze în concordanţă cu Constituţia şi cu sistemul politic în vigoare. Întemeiat în anul 1947, *United Gold Coast Convention* a fost cel dintîi partid din Ghana. Obiectivul său era acela de a crea şi de a încuraja organele de autoguvernare ale viitorului stat independent. Secretarul general al partidului, Kwame Nkrumah, a alcătuit în interiorul său o formaţiune cu mult mai radicală, *Convention on People's Party,* care pretindea „autoguvernarea acum" şi se bizuia pe noua intelectualitate. Formaţiunea *United Gold Coast Convention* a fost dizolvată înaintea alegerilor din anul 1951, cîştigate cu uşurinţă de către *Convention People's Party.* Iar noua intelectualitate a ocupat nenumăratele posturi necesare administrării noului stat şi mobilizării populaţiei pentru propăşirea ţării, inclusiv funcţiile din ramura esenţială a maşinăriei statale care era reprezentată de armata ghaneză independentă. Grupurile de opoziţie care fuseseră eliminate din C.P.P. şi care numărau mulţi dintre membrii intelectualităţii, au

---

1 A se vedea, în special, Dennis Austen, „Opposition in Ghana, 1947–1967", *Government and Opposition,* II, nr. 4, 1967.

întemeiat un nou partid, *United Party*. Între anii 1951 şi 1958 s-a creat impresia că Ghana putea să o apuce pe calea unui sistem bipartid (întrucît *United Party* a obţinut un succes apreciabil la alegerile din anul 1956) însă, în parte datorită condiţiilor politice generale şi în parte temperamentului lui Nkrumah, această perspectivă s-a risipit atunci cînd s-a luat hotărîrea, în anul 1958, de a promova C.P.P. în poziţia de partid unic al unui stat „care are nevoie de un sistem politic african socialist". Această linie politică a fost implementată prin amendamentul constituţional din anul 1964, care introducea sistemul electoral al votării unor liste unice de candidaţi.

Ceea ce a urmat era inevitabil, deoarece opoziţia fiind interzisă în afara partidului unic, ea s-a furişat în sînul acestuia. Întradevăr, este semnificativ de observat cum, în decursul anilor săi de putere solitară, Nkrumah a izbutit să-şi ridice împotrivă toate structurile principale ale statului: sectoare ale propriului partid, uniunile sindicale, Consiliul Uniunii Fermierilor, Consiliul Naţional al Cooperativelor, Comandamentele regionale şi, nu în ultimul rînd, armata şi poliţia. Un adevărat Consiliu Naţional de Eliberare al Poporului a luat hotărîrea să acţioneze în primele săptămîni ale anului 1966 şi a smuls puterea din mîinile dictatorului care, plecat într-o călătorie peste hotare, nu s-a mai întors niciodată în ţara lui. Noul guvern nu a modificat structura statală edificată de către Nkrumah însă, la un an după ce preluase puterea, i-a invitat pe liderii fostei opoziţii să ia parte la răspunderile administraţiei statului.

În sfîrşit, prezentăm aici cazul Argentinei lui Perón drept prototip al guvernării tripartite[1]. Centrul puterii era alcătuit din trei organizaţii principale: forţele armate, uniunile sindicale şi Partidul Peronist sau Justiţialist, reunite sub conducerea personală a generalului Perón (şi a Evitei, soţia lui, a cărei moarte a venit să sublinieze importanţa rolului pe care ea îl jucase, întrucît de atunci datează declinul lui Perón). Partidul aducea liantul politic

---

1 S.E. Finer vorbea despre „guvernarea duală" (*dual rule*) în cartea sa *The Man on Horseback*, Londra, 1962, care conţine o admirabilă expunere privind politica din Argentina aflată sub conducerea lui Perón. Finer nu include însă aici şi rolul partidului unic.

necesar, ca şi instrumentele de propagandă, stimulare şi control. Sindicatele, elementul social, îşi aduceau contribuţia prin mobilizarea potenţialului uman, pus în slujba Argentinei „moderne şi independente". În ceea ce priveşte forţele armate, acestea rămîneau o prezenţă constantă în planul al doilea, ca forţă politică principală. Relaţiile dintre Perón şi forţele armate sînt mai uşor de descifrat dacă ne vom reaminti că acestea din urmă erau divizate în mai multe facţiuni, uneori între cele trei arme (marina era mai antiperonistă, pe cîtă vreme armata terestră era mai favorabilă conducătorului statului), cît şi între diversele grupuri de comandanţi, ba chiar între grade şi generaţii, tinerii ofiţeri luaţi în ansamblu fiind mai peronişti decît ofiţerimea mai în vîrstă.

La alegerile cruciale din anul 1945, atunci cînd Perón şi ai săi *descamisados* au triumfat asupra guvernului militar al generalului Ramírez, cea mai mare parte a forţelor armate a încercat să împiedice accesul lui la putere. Militarii chiar l-au arestat pe Perón, însă au fost nevoiţi să cedeze în faţa opoziţiei manifestate de uniunile sindicale. Un mic grup de ofiţeri a crezut că Perón ar fi trebuit să fie adoptat şi drept candidat al armatei. Odată ajuns la putere, acum el însuşi comandant suprem al forţelor armate, Perón nu a dat dovadă de prea multă simpatie faţă de armată. Doar mai tîrziu şi mai cu seamă după moartea soţiei sale, Evita, el a încercat să obţină un mai mare sprijin din partea militarilor — lucru pe care nu l-a reuşit decît în parte, dat fiind faptul că mulţi comandanţi şi ofiţeri, în special din marină, îi rămăseseră duşmani juraţi. În cele din urmă, soarta regimului avea să fie hotărîtă de lupta dintre elementele antiperoniste şi acelea properoniste din rîndul forţelor armate. În sfîrşit, antiperoniştii au fost înfrînţi în iunie 1955, însă ei au ieşit învingători în cel de-al doilea tur care a făcut ravagii în întreaga ţară în luna septembrie 1955 şi, drept urmare, candidatul lor, generalul Eduardo Leonardi, a fost numit preşedinte provizoriu.

Am ales aceste cinci exemple cu privire la modul în care a fost organizată în mod originar puterea în statele naţionaliste lipsite de opoziţie, deoarece fiecare dintre ele ilustrează o relaţie tipică între diferitele structuri existente în acest gen de state. Ne vom reîntoarce la ele atunci cînd, după ce vom fi analizat relaţiile puterii în cealaltă categorie de state fără opoziţie — acelea comu-

niste —, ne vom ocupa de problema generală a conflictului politic în statele lipsite de opoziţie.

Puterea politică în statele comuniste contemporane

În ţările comuniste, partidul este, în mod virtual, puterea dominantă; prin aceasta, el deţine controlul statului şi, prin intermediul acestuia din urmă, controlul societăţii. Afirmaţiile de mai sus nu pot fi acceptate însă fără anumite precizări. Astfel, în unele state comuniste, poziţia dominantă a partidului este mai sigură şi are un caracter mai pronunţat decît în altele. De asemenea, în anumite state comuniste, partidul este mai puţin dispus să împartă controlul asupra statului cu alte instituţii, în vreme ce în altele el guvernează mai cu seamă prin intermediul acestei împărţiri a puterii.

Rusia sovietică, în calitate de „mamă a socialismului" şi, în acelaşi timp, de mare putere pe deplin dezvoltată din punct de vedere economic, ocupă o categorie aparte, pe deasupra oricărui alt stat comunist. Sub raport politic, U.R.S.S. reprezintă prototipul statului partidului unic, partidul comunist deţinînd în sistemul sovietic puterea maximă. Sub domnia stalinistă, partidul nu avea un rol la fel de bine precizat ca acum şi constituia, împreună cu poliţia politică, unul dintre braţele prin care Stalin îşi exercita dictatura personală. După moartea lui Stalin, poliţia politică a decăzut şi partidul a trecut pe primul plan cu toate consecinţele de rigoare şi nu numai din raţiuni de propagandă şi de doctrină.

Ca stat, Uniunea Sovietică este, pentru a utiliza expresia lui Marx, o „corporaţie în acţiune", este un sistem de guvernare prin consilii, care începe de la sovietele locale şi culminează cu Sovietul Suprem. Separaţia puterilor este abolită în principiu, însă este acceptată reprezentarea, care ulterior s-a manifestat împotriva tendinţelor de autoconducere şi de autoadministrare. După experţi constituţionalişti sovietici cu o orientare mai modernă, „în marile state socialiste" (precizare ce probabil nu se poate aplica decît Uniunii Sovietice), „chemate să conducă în fiecare zi o producţie socială extrem de complexă, este imposibil să fie înlocuite organele reprezentative şi aparatul lor executiv prin autocondu-

cerea şi autogestiunea populară". În consecinţă, în Uniunea Sovietică se află în plină desfăşurare un proces metodic de instituţionalizare a organelor reprezentative, care merge împotriva dezinstituţionalizării ce ar fi trebuit să servească drept punte înspre autoconducere şi autoadministrare. Nici partidul şi nici statul nu au de gînd să se „estompeze" acum în Uniunea Sovietică ci, dimpotrivă, caută să se bizuie pe temelii mai durabile şi mai flexibile.. De asemenea, este acordat un spaţiu ceva mai extins relaţiilor dintre stat şi societate şi se trage nădejde ca aceasta din urmă să participe mai intens, într-o manieră directă sau prin reprezentare, la îndeplinirea sarcinilor statului.

Iugoslavia se cuvine să ocupe locul următor în analiza noastră, deoarece ea se află la extremitatea opusă a spectrului, atît în ceea ce priveşte pluralismul, cît şi sub raportul instituţionalizării şi al reducerii rolului statului. Iugoslavia este statul comunist cel mai bine articulat. Ea a atins un grad mai mare de pluralism, în sensul că o serie de grupuri sociale, instituţii şi entităţi culturale exercită o mai mare influenţă în sînul regimului politic. Acest pluralism se datoreşte, în parte, structurii federale a ţării. O altă cauză poate fi întîlnită în interacţiunea dintre stat şi diferitele clase şi categorii sociale, mai clar articulate în Iugoslavia din cauza autoadministrării comunelor şi a autogestiunii consiliilor muncitoreşti. Această extindere a autonomiei administrative, pe fondul pluralismului federal şi social, reduce din puterea statului centralist, care manifestă în mod progresiv tendinţa de a juca un rol coordonator. Descreşterea puterii statului este reflectată la rîndul ei în descreşterea puterii structurii dominante, partidul. Începînd din anul 1952, Partidul Comunist a fost desemnat cu un alt nume, acela de Ligă, pentru a i se da un aer mai popular; conducătorii săi nădăjduiesc să o vadă transformîndu-se într-o organizaţie mai deschisă şi mai deliberativă. Cel puţin pe hîrtie, Ligii Comuniştilor i s-a făcut recomandarea să se preschimbe într-un organ de „îndrumare" şi nu de „control", ceea ce înseamnă că ea nu ar trebui să se amestece, la nici un nivel, în funcţionarea comunelor autonome şi în aceea a industriei conduse pe principiul autogestiunii.

Cu începere din anul 1967, descentralizarea a avansat mai cu seamă pe tărîm politic decît în plan social. Republicile au atins un excepţional grad de autonomie, avîndu-şi, fiecare în parte, parla-

mentul şi guvernul său. În afară de aceasta, Liga Comuniştilor (care, împreună cu armata este principala organizaţie federală) a fost împărţită în şapte partide, cîte unul de fiecare republică, fiecare depinzînd de capitala respectivei republici federale. În faţa organelor supreme ale partidului, delegaţii acestor organizaţii sînt legaţi, ca printr-un mandat imperativ, de adunările locale, cu care trebuie să se consulte înaintea luării deciziilor. Însăşi instituţia prezidenţială s-a pluralizat, avîndu-l pe Tito în frunte, dar în cadrul unui organ federal colectiv, alcătuit dintr-un reprezentant al fiecărei republici şi al provinciilor autonome. Această descentralizare generală oferă mari avantaje, însă prezintă şi inconveniente notabile. În sfera economică de exemplu, lipsa de coordonare este atît de mare încît planul de stat a trebuit să fie suspendat pentru o anumită perioadă, iar conflictele dintre zonele mai bogate (Croaţia, Slovenia) şi cele mai sărace (Muntenegru, Kosovo) s-au agravat. De asemenea, descentralizarea politică a îngăduit şi partidelor locale, inspirate de fanatismul regional — caracteristic ţării întregi —, să subordoneze descentralizarea socio-economică dinlăuntrul fiecărei republici scopurilor de unificare naţionalistă.

În acest fel, Iugoslavia este cel mai avansat dintre toate statele socialiste în două privinţe, opuse între ele. Ea proclamă că a ajuns cea mai înaintată ţară pe calea construirii socialismului (calificîndu-se singură drept republică socialistă), întrucît a atins etapa în care statul şi organele sale dau frîu liber administraţiei autonome. În acelaşi timp, ea este cea mai avansată în privinţa libertăţii interne. Într-adevăr, iugoslavii se bucură de mai multe drepturi şi libertăţi decît cetăţenii oricărui alt stat comunist, iar puterea legislativă şi judecătorească se manifestă cu mai multă fermitate în faţa unui executiv care şi-a pierdut omnipotenţa.

Statele comuniste din răsăritul Europei, dintre care două — România şi Cehoslovacia — sînt republici socialiste ca şi Iugoslavia, iar patru — Polonia, Ungaria, Germania răsăriteană şi Bulgaria — democraţii populare, se situează din punct de vedere politic între Rusia Sovietică şi Iugoslavia. Cu excepţia Poloniei, ele şi-au colectivizat agricultura, desfăşoară un intens program de dezvoltare a industriei grele şi consideră partidul unic drept forţa supremă a statului centralizat. Totuşi, nici una dintre aceste măsuri

nu au, în contextul est-european, caracterul fără echivoc pe care îl îmbracă ele în Uniunea Sovietică. Faptul că sînt ţări mai mici face să se reducă impactul masiv al măsurilor luate de la centru, iar tradiţiile lor culturale europene presupun o legătură de care Rusia — ce îşi are propria sa tradiţie politică — este lipsită. Mai mult decît atît, anumite grupuri sociale, instituţii şi organisme naţionale şi culturale s-au bucurat, înainte de venirea la putere a comuniştilor, de o îndelungată perioadă de libertate — naţională şi, uneori, şi politică — fapt ce implică amintirea unei epoci în care aceste ţări luau parte la o politică pluralistă, într-o măsură mai mare sau mai mică, şi nu erau forţate să intre în tiparul monolitic. În funcţie de rolul jucat de către partid şi stat în conducerea societăţii, aceste şapte state alcătuiesc un spectru care merge de la controlul total, pe care îl întîlnim în Germania răsăriteană, România, Polonia şi Cehoslovacia şi pînă la un control mai relaxat, prevalînd îndeosebi în Ungaria.

Reamintirea pluralismului politic se află, în mod indubitabil, în spatele mişcării reformiste izbucnite în Cehoslovacia anului 1968, mişcare de o mare importanţă pentru înţelegerea problemelor regimurilor comuniste din era industrială. Reformiştii cehi şi, în mod concret, guvernul Partidului Comunist Cehoslovac condus de Alexander Dubček, voiau să adapteze marxism-leninismul la exigenţele unei societăţi industriale moderne. Ei preconizau separarea puterilor între partid şi parlament, abandonarea controlului partidului asupra economiei (acestuia lăsîndu-i-se numai responsabilitatea supervizării macroeconomice), descentralizarea teritorială şi administrativă începută o dată cu crearea Federaţiei cehoslovace în 1968 şi implantarea pieţei socialiste ca regulator economic al producţiei şi distribuţiei bunurilor. Şi, mai cu seamă, ei doreau libertatea de informaţie: radioul, televiziunea şi presa scrisă libere. Ei aduceau ca argument faptul că în Cehoslovacia exista o societate matură, atît din punct de vedere economic, cît şi din punct de vedere politic. Programul ceh însă — îndeosebi prin libertatea informaţiei — presupunea o ameninţare prea mare pentru monopolul de partid din însăşi Uniunea Sovietică. De aceea, U.R.S.S. a izbutit să mobilizeze partidele comuniste din Germania răsăriteană, Bulgaria, Polonia şi Ungaria pentru ca să impună Partidului Comunist Cehoslovac patru condiţii, sub

ameninţarea intervenţiei forţelor armate ale Pactului de la Varşovia. Aceste patru condiţii erau: supremaţia politică a partidului, controlul total al economiei exercitat de către partid, abolirea pieţei şi, în special, controlul total al partidului asupra mijloacelor de informare. Dubček a respins ceea ce, de fapt, echivalase cu un ultimatum şi, la 21 august 1968, U.R.S.S. şi aliaţii săi au invadat şi ocupat Cehoslovacia. Se cuvine să avem prezent în minte faptul că reformele cehoslovace nu pretindeau să pună capăt monopolului comunist al puterii politice şi nici nu adoptaseră o atitudine opoziţionistă. Reformiştii cehoslovaci considerau cel mult că maturitatea la care ajunsese ţara o făcea potrivită pentru o mai mare libertate de exprimare a diverselor curente ale unei societăţi din ce în ce mai pluraliste, aceasta în perimetrul unei organizări politice şi economice socialiste.

China comunistă este, ca şi Rusia, o mare putere şi se află pe punctul de a deveni o mare putere nucleară. La origine, statul chinez a fost, ca şi acela iugoslav, o creaţie a partidului şi a armatei, iar acţiunea de „mobilizare generală", cu organele şi asociaţiile sale de masă, continuă să fie fundamentul structurii politice a Chinei lui Mao[1]. Tocmai de aceea este dificil să delimităm, în ultimă instanţă, influenţa exercitată de armată de aceea a partidului în sfera deciziilor politice, întrucît ambele instituţii au vieţuit încă de la înfiinţarea statului strîns împletite, nu numai cu persoana conducătorului, ci şi cu sarcinile administraţiei. Această relaţie reciprocă a trecut prin diferite etape, în timpul cărora partidul a încercat uneori să realizeze un control mai eficient asupra armatei, fără însă a fi reuşit să o facă. Lupta dintre cele două forţe conducătoare a devenit şi mai evidentă în timpul diferitelor faze al aşa-numitei „revoluţii culturale". În ciuda atacurilor îndreptate împotriva unora dintre comandanţii săi, armata s-a reafirmat ca arbitru al ordinii politice şi, în conformitate cu cele rostite de purtătorul său de cuvînt, a acţionat în trei direcţii prioritare: aco-

---

1 „Mobilizarea populară este baza controlului comunist chinez de-a lungul şi de-a latul spectrului social...Membrii organizaţiei civile şi ai aceleia militare sînt, în bună parte, aceiaşi şi ambele organizaţii servesc dublului scop al mobilizării populaţiei civile în scopuri războinice şi al sprijinirii politicii Partidului Comunist." John Grittings, *The Role of the Chinese Army,* Londra, 1966, p. 48.

lo unde maoiştii se aflau în dificultate, armata „a preluat puterea", ajutînd astfel elementele revoluţionare; acolo unde situaţia se afla în echilibru, ea a acţionat pentru „a se asigura că totul funcţionează normal, sub controlul său" şi a reimpus tripla alianţă dintre armată, cadrele de partid şi grupurile revoluţionare; şi, în sfîrşit, acolo unde nu era nevoie nici să preia puterea, nici să-şi asume controlul situaţiei, armata şi-a plasat propriii săi delegaţi în organizaţia de partid aflată încă la putere, pentru a ajuta cadrele şi a le reorganiza echipele[1]. La moartea lui Mao Zedong, partidul se afla iarăşi la cîrmă, menţinînd ferm puterea.

În spectrul ideologic comunist, China se află faţă de Iugoslavia la extremitatea opusă. Nu numai prin actuala politică, ci şi prin doctrina lor, liderii iugoslavi s-au îndepărtat de dogma sovietică a „dictaturii proletariatului" şi afirmă cu tărie că Iugoslavia este pe punctul de a intra în faza dispariţiei statului şi a partidului. Doctrina maoistă a făcut ca partidul chinez să adopte poziţia contrară, aceea dogmatică. Chiar dacă în trecut Mao i se opusese lui Stalin pe considerente naţionale şi Partidului Comunist al Uniunii Sovietice în legătură cu independenţa partidelor naţionale în sînul mişcării comuniste mondiale, el a refuzat să accepte denunţarea metodelor staliniste şi a continuat să suţină că teoria lui Stalin despre modul în care trebuie guvernat un stat comunist era adecvată.

Dar China se află, de asemenea, la extremitatea opusă a spectrului şi faţă de Rusia sovietică, şi anume în chestiunea instituţionalizării revoluţiei. În Uniunea Sovietică, statul comunist s-a dezvoltat pas cu pas imediat după revoluţie, creîndu-şi instituţii proprii, pînă ce a ajuns să dea formă unei enorme structuri care acoperă toate activităţile sociale. În schimb, ultima Revoluţie Culturală a reafirmat hotărîrea lui Mao Zedong de a pune „poporul" mitic deasupra statului şi de a guverna nu prin intermediul maşinăriei statale şi a structurilor ce o integrează, ci prin rebeliunea permanentă a maselor, într-un proces de constantă reînnoire şi reîntinerire. Partidul Comunist al Chinei maoiste se opune oricărei instituţionalizări a revoluţiei, instituţionalizare în care vede sfîrşitul puterii spontane a poporului.

---

1 A se vedea, în special, articolul lui Chang Jeh-ching, în *Steagul Roşu* din 18 februarie 1967.

Această scurtă descriere a mecanismelor puterii în cîteva dintre statele naţionaliste şi comuniste nu a avut altă pretenţie decît aceea de a ilustra modul în care sînt conduse asemenea state şi de a face o distincţie între diferitele subtipuri de guvernare. Toate aceste state aspiră la controlul total al societăţilor pe care ele doresc să le „mobilizeze", atît din raţiuni generale intrinsece, cît şi din motive locale, particulare, însă nici unul dintre ele nu izbuteşte să deţină acest control total. Conflictele politice renasc, iar istoria statelor monolitice este istoria eşecului de a controla într-un cadru rigid bogata diversitate şi constantele transformări ale vieţii sociale. În sfîrşit, pentru a încheia această notă introductivă, se cuvine să reamintim că, din acest punct de vedere, există o izbitoare deosebire între statele naţionaliste şi cele comuniste. Statele comuniste aspiră să exercite un control mult mai amplu asupra activităţii societăţii şi a vieţii membrilor săi decît statele naţionaliste. Şi aceasta, deoarece ele îşi propun să transforme nu numai economia, nu numai societatea, ci înseşi trăsăturile de bază ale firii omeneşti. În plus, ele cred că, abolind instituţiile politice ale regimurilor pe care le răstoarnă de la putere, îndeplinesc o adevărată misiune istorică şi că aceste instituţii nu au să mai renască niciodată. Tocmai de aceea, în ceea ce priveşte opoziţia politică — adică tocmai tema care ne preocupă — credinţa lor este că, odată zdrobită, vremea ei a trecut pentru totdeauna. Adică, după cum spunea Lenin, „Noi nu mai avem nevoie de opoziţie".

Conflictul de interese în statele fără opoziţie

Dar este oare acest lucru adevărat? Poate, aşadar, o societate să vieţuiască fără nici un fel de opoziţie şi se poate gîndi cineva la existenţa unei comunităţi politice lipsite de conflict politic? Conflictul şi, mai cu seamă, conflictul politic face parte, prin însăşi firea lucrurilor, din funcţionarea oricărui tip de comunitate omenească, indiferent dacă se manifestă într-o manieră deschisă ori voalată. În plus, conflictul politic este generat, la toate nivelurile şi în toate împrejurările, pretutindeni acolo unde oamenii trăiesc şi muncesc împreună. Politică se face şi într-o fabrică şi într-o universitate, ca şi intr-un consiliu comunal şi într-o adunare repre-

zentativă. Cele două motoare principale ale conflictului politic sînt: conflictul de interese în sfera muncii şi conflictul de valori în domeniul ideilor şi al credinţelor.

În orice tip de colectivitate, munca nu se poate desfăşura fără participare; folosirea exclusivă a constrîngerii nu poate conduce la rezultate durabile şi eficiente. Indivizii nu pot exista fără a-şi exprima propriile convingeri referitoare la micile şi la marile probleme ale lumii în mijlocul căreia vieţuiesc. În sfera conflictului de interese, comunităţile omeneşti se împart în grupuri de tip social şi profesional; în sfera conflictului de valori, indivizii aspiră să-şi împărtăşească opiniile şi credinţele cu alţi semeni ai lor. De aceea, pentru a vedea modul în care persistă conflictul politic în statele lipsite de opoziţie, va trebui să examinăm cele trei sfere de acţiune din sînul acestor comunităţi: economică, socială şi politică.

În sfera economică este necesar să reamintim faptul că, pe cîtă vreme coerciţia poate să conducă la anumite rezultate, ca metodă ea funcţionează mai bine în etapele iniţiale ale industrializării, atunci cînd obiectivul este acela de a construi şi de a produce cu orice preţ. De îndată ce o societate a atins un anumit nivel de dezvoltare industrială, cînd se impune menţinerea şi creşterea nivelului producţiei, coerciţia nu mai este suficientă şi, de fapt, ea poate deveni duşmana eficienţei, care devine principala cerinţă. Iar eficienţa nu poate fi dobîndită prin coerciţie, ci numai prin participare. Dintre statele comuniste, Rusia şi ţările est-europene au depăşit de mult etapa iniţială a industrializării şi eforturile lor se îndreaptă în direcţia atingerii acelui grad de participare care să le conducă la eficienţă. China a făcut paşi mari în domeniul cel mai sofisticat şi mai costisitor, acela nuclear, însă ea se găseşte cu mult mai rămasă în urmă în celelalte sectoare industriale şi în agricultură. Din acest motiv, conflictul se desfăşoară astăzi în China între experţi, interesaţi de obţinerea eficienţei, şi revoluţionari, care încă mai cred că pot obţine orice prin mobilizarea cu forţa a maselor. Printre statele naţionaliste, cele europene, majoritatea celor din Orientul Mijlociu şi America Latină şi cele asiatice au atins un anumit grad de dezvoltare industrială şi şi-au format o clasă muncitoare anume în acest scop. În statele africane, mobilizarea în vederea industrializării este încă în curs de desfăşurare. Majoritatea conducătorilor acestor state înclină însă mai mult să

se încreadă în participare decît în simpla coerciţie (muncă forţată, norme de producţie cu neputinţă de realizat) care, în cele din urmă, nu conduce decît la risipă inutilă, la ineficienţă şi la tulburări sociale şi politice.

În sfera socială, statul, în calitatea sa de principal patron, trebuie să obţină bunurile şi serviciile fără de care societatea nu poate funcţiona şi nici măcar supravieţui, şi care atunci cînd a fost atins un anumit grad de dezvoltare, nu pot fi obţinute decît prin participare. Aici funcţionează o lege de fier şi ignorarea ei este imediat sancţionată. Dacă agricultura nu furnizează alimente oraşelor, muncitorii din mediul urban vor intra în grevă; iar dacă ei fac grevă sau, chiar fără să facă grevă, producţia lor scade, atunci întreaga economie naţională are de suferit. Statul se confruntă cu o mare varietate de grupuri sociale şi economice de producători şi de consumatori, cu grupuri sociale şi profesionale şi cu alte entităţi colective care au de jucat un rol în procesele economice şi sociale. Aceste grupuri sînt permanente, în sensul că se re-formează funcţional. În statele constituţional-pluraliste, aceste grupuri sînt vizibile şi articulate, pe cîtă vreme în statele lipsite de opoziţie ele sînt mai dificil de observat şi, uneori, ele sînt chiar suprimate, îndeosebi în perioadele de teroare. Spre deosebire însă de organizaţiile politice care pot să fie tolerate sau dizolvate în funcţie de decizia deţinătorilor puterii, grupurile de interese trebuie să funcţioneze în orice condiţii, chiar întru beneficiul puternicilor zilei. Forţa grupurilor de interese rezidă în faptul că, în ultimă instanţă, de ele depinde dacă există sau nu bunuri ori servicii de care au nevoie înşişi deţinătorii puterii. Metoda acestor grupuri de a-şi atinge ţelurile, în relaţiile lor cu factorii de putere în calitate de patroni, este aceea a tratativelor. Metoda tratativelor constituie astfel marea lor forţă politică de bază.

Relaţiile de negociere dintre partid şi armată sînt, în linii mari, asemănătoare în statele naţionaliste şi în acelea comuniste, cu diferenţa că în statele naţionaliste armata este aceea care domină viaţa societăţii şi care utilizează partidul ca pe o organizaţie auxiliară, în timp ce în statele comuniste se întîmplă exact invers. Acolo unde comandă partidul, armata este principalul său inamic politic potenţial. Generaţii întregi de marxişti au fost educate în spiritul fricii de bonapartism şi de 9 Thermidor. În Uniunea So-

vietică, de îndată ce acest lucru a devenit posibil o dată cu încheierea războiului civil, armata a fost pusă sub un strict control politic şi educativ exercitat de către partid şi a fost întotdeauna privită cu suspiciune. După aceea, în mai multe ocazii din istoria Uniunii Sovietice, de fiecare dată cînd partidul era serios divizat sau avea nevoie să-şi reafirme puterea faţă de poliţia politică, sprijinul armatei, dacă nu chiar ajutorul său direct, i-a fost de un folos vital. Astfel, armata ştie că, în ultimă analiză, partidul are nevoie de ea; cu toate acestea însă, controlul exercitat de către partid asupra armatei este atît de eficient, încît ea nu s-a putut bucura niciodată de o adevărată autonomie politică.

În China, după cum am notat mai sus, armata şi partidul sînt strîns împletite laolaltă. Este posibil ca, în urma revoluţiei culturale din anii 1966–1976, armata să fi ieşit mai puternică decît partidul sub raportul prestigiului şi al capacităţii de organizare. Acest fenomen este însă numai temporar.Pînă acum, partidul revoluţionar nu a fost niciodată doborît de la putere de către armată, în nici unul dintre statele comuniste, aşa cum s-a întîmplat în cazul cîtorva regimuri afro-asiatice — ca în Algeria, Ghana şi Indonezia — unde armata a alungat partidele cvasi-marxiste manipulate de către lideri carismatici. În pofida faptului că noii conducători nu au schimbat, cel puţin la început dacă nu chiar niciodată, structura statului stabilită de partidul eliberării sau al revoluţiei, ei au modificat ulterior — într-un mod implicit sau explicit — caracterul acestor regimuri.

În statele naţionaliste, partidul a fost utilizat drept principală curea de transmisie politică şi ideologică şi, după cum s-a văzut în Egipt, acolo unde nu preexistase un partid, acesta a trebuit să fie înfiinţat. Ca şi în prototipul care a fost reprezentat de revoluţia kemalistă turcă, armata, odată preluată puterea, a preferat să se retragă pe poziţia de forţă dominantă în stat, în loc de a-şi vedea mîinile legate şi prestigiul şi integritatea profesională compromise în responsabilităţi politice directe. Pînă atunci, comandanţii care dădeau lovitura de stat obişnuiau să rămînă la putere, însă ei guvernau prin intermediul structurilor statale preexistente. Dacă printre acestea nu se afla un partid adecvat, el trebuia creat într-un mod sau altul. Participarea politică, îndoctrinarea ideologică şi agitaţia propagandistică sînt indispensabile într-o operaţiune

de mobilizare politică a maselor şi, în asemenea privinţe, nimic altceva nu poate înlocui un partid. Nu mai este nevoie să o spunem că, în asemenea cazuri, partidul întemeiat de armată nu este în realitate decît o pseudo-instituţie. El izbuteşte să întreţină vie flacăra propagandei şi a ideologiei fără a obţine însă vreodată o autentică participare a poporului şi nici o adevărată influenţă politică în rîndul acestuia. Cu toate acestea, el poate ajunge, după ce şi-a înghiţit propria propagandă , să se simtă frustrat şi să dorească să joace un rol cu mult mai important decît acela pe care i-l acordă guvernanţii, aşa cum a fost cazul cu Partidul Falangist din Spania. Un partid creat de către forţele armate trebuie să facă faţă competiţiei şi competenţei partidelor politice autentice, abia dizolvate de către armată, iar uneori mai trebuie să se confrunte şi cu existenţa vreunui partid comunist local

Oricare ar fi echilibrul dintre ambele instituţii, fapt este că armata poate să exercite un control asupra partidului iar partidul îşi poate exercita controlul asupra armatei, după cum una sau alta dintre ele ocupă poziţia dominantă în stat. Şi aceasta deoarece ambele instituţii au nevoie una de cealaltă: partidul are nevoie de armată pentru scopul fundamental al apărării naţionale şi contează pe ea în momentele de criză sau de tensiuni interne; la rîndul său, armata are nevoie de partid în scopul mobilizării politice şi ţine totodată seama de el în momentele de tensiune.

Un proces identic de colaborare şi de negociere, desfăşurat în ambele sensuri, survine, prin forţa împrejurărilor, între partid sau armată şi celelalte organizaţii ca poliţia politică, uniunile sindicale, administraţia centrală sau locală, procuratura ş.a.m.d. Poliţia politică este, în mod potenţial, structura cea mai puternică în cadrul oricărui tip de dictatură şi capătă o şi mai mare pondere atunci cînd dictatorul o utilizează în calitate de instrument personal. Atît pe plan profesional cît şi pe plan funcţional, poliţia politică este cel mai înverşunat duşman al oricărui tip de opoziţie, întrucît este în modul cel mai direct interesată să-i convingă pe deţinătorii puterii că activitatea sa politică de bază trebuie să fie îndreptată înainte de toate în direcţia descoperirii şi lichidării oponenţilor. De îndată ce dictatorul a fost convins că atît regimul, cît şi organizaţia din sînul căreia acesta provine — fie că este vorba despre partid sau despre armată — colcăie de oponenţi, poliţia politică

îşi asigură controlul pretutindeni în stat. Exemplele cele mai cunoscute ale acestei invazii poliţieneşti a statului, încununată de succes sau aflată numai în stadiul de tentativă sînt: controlul exercitat de către OGPU — MVD sub domnia lui Stalin în Rusia, presupusa tentativă a lui Rankovici şi a poliţiei sale politice de a prelua puterea în anii '60 în Iugoslavia şi eforturile pe care — în aceeaşi perioadă de timp — le-a făcut în Ghana Nkrumah pentru a zdrobi, prin mijloace poliţieneşti, rezistenţa faţă de dictatura sa personală, în armată, în uniunile sindicale şi în propriul său partid.

Atunci cînd, în anii '30, Stalin s-a hotărît pentru politica sa de industrializare cu orice preţ şi pentru colectivizarea forţată, mobilizarea coercitivă necesară ducerii lor pînă la capăt a transformat poliţia politică în principalul său instrument. Partidul, armata, sindicatele, administraţia de stat, totul a căzut sub controlul total al poliţiei politice. Beria a avut sub comanda lui această poziţie politică în ultimii 14 ani ai guvernării lui Stalin şi a căzut, o dată cu atotputernica sa organizaţie, la moartea dictatorului, în anul 1953. Abia atunci Partidul a ajuns să se reafirme, iar poliţia politică a ajuns, din stăpînă, mai curînd servitoare. Degradarea poliţiei politice a dus, de-a lungul timpului, la moderarea unora dintre cele mai cumplite caracteristici ale regimului: arbitrarul total, terorismul de stat, munca forţată şi lagărele de concentrare care, ca într-o îngrozitoare caricatură, s-au transformat într-o parte a procesului de mobilizare, de îndată ce acesta a apelat la mijloace poliţieneşti.

În Iugoslavia, în anul 1966, Alexandr Rankovici, unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Tito, a fost obligat să demisioneze din toate funcţiile de partid şi de stat, unde avea în subordine poliţia politică. Demiterea lui s-a datorat, chipurile, intenţiei poliţiei politice de a pune mîna pe putere în stat şi în partid, dinlăuntrul acestora.

În cazul lui Nkrumah în Ghana, lucrurile s-au desfăşurat exact invers. Nkrumah nu numai că îngăduise, ci chiar solicitase micii dar virulentei lui poliţii politice să îi descopere şi să îi persecute pe duşmanii săi personali din partid, din armată, din uniunile sindicale etc. Această adulmecare de inamici în toate părţile se poate transforma într-o adevărată obsesie. Şi, sfătuit de copoii lui interesaţi, Kwame Nkrumah, ca şi Stalin în ultimii săi ani de viaţă, a

ajuns să vadă în fiecare grup politic cu care avea de-a face un grup de conspiratori împotriva persoanei lui. Drept rezultat, a umplut închisorile, golind eşaloanele superioare ale regimului. În cele din urmă, profitînd de absenţa lui din ţară, armata, în alianţă cu toţi nemulţumiţii din partid, din administraţia de stat şi din uniunile sindicale, a preluat puterea şi nu i-a mai îngăduit să se întoarcă din străinătate. Din punct de vedere politic, armata a început să exercite supremaţia asupra unui partid foarte slăbit şi a redus poliţia politică la rolul unei organizaţii secundare.

Uniunile sindicale constituie, prin înseşi intenţiile şi scopurile lor, o structură aparte. În statele naţionaliste şi mai cu seamă în statele comuniste — în aşa-numitele „dictaturi ale proletariatului" — cel puţin teoretic ele ar trebui să joace un rol decisiv în mobilizarea socială în vederea industrializării. Sindicatele nu au dobîndit niciodată, poate numai cu excepţia Argentinei lui Perón, un status dominant. Ba dimpotrivă, în statele comuniste, încă de la începutul regimului de dictatură a proletariatului, uniunile sindicale s-au văzut reduse la o poziţie subalternă şi transformate din organe reprezentative ale intereselor muncitorilor în simple curele de transmisie ale ordinelor partidului. Drept rezultat, uniunile sindicale tind să-şi făurească un spirit de opoziţie *sui generis* pe care ele însele îl califică în mod frecvent drept „opoziţia muncitorilor": o mişcare al cărei prototip a dat serioase bătăi de cap lui Lenin şi Stalin în Rusia de la începutul anilor '20. De fiecare dată însă cînd „dictatura" se mai îmblînzeşte un pic, sindicatele sînt aproape întotdeauna cele dintîi organizaţii ce reacţionează împotriva presiunilor venite de la centru. Acest fenomen poate fi observat în Iugoslavia, unde, în condiţiile în care începe să prevaleze pluralismul, uniunile sindicale au avut de îndeplinit un rol considerabil în reformarea planurilor economice şi în politica socială şi economică a partidului. Uniunile sindicale au criticat chiar partidul ca atare prin prisma opticii lor sindicale.

În Cehoslavacia s-a putut observa un proces analog, în cursul anului 1968. De îndată ce mişcarea reformistă s-a aflat în plină desfăşurare, uniunile sindicale s-au grăbit să-şi schimbe conducătorii care le fuseseră impuşi şi s-au transformat în cele mai mari apărătoare ale reformei.

În statele comuniste, administraţia locală ar trebui să fie principalul organism al puterii. Comuna şi organul său de bază, consiliul local sau *sovietul*, se presupune că reprezintă sediile puterii întregului regim şi, în teorie cel puţin, sînt destinate să se transforme într-o bună zi în coloana vertebrală a autoadministrării societăţii. O ficţiune asemănătoare este valorificată în unele state naţionaliste din lumea a treia, unde consiliile locale sînt considerate a fi baza structurii puterii de stat — ca, de exemplu, în Pakistan, unde „democraţiile de bază" sînt privite drept fundamentul reţelei puterii. Dar, chiar dacă este adevărat că administraţia locală poate exercita presiuni foarte eficiente , ba chiar poate să împiedice — în probleme care nu au nimic de-a face cu politica — activitatea administraţiei centrale, experienţa a demonstrat că organelor locale administrative nu li se îngăduie să exercite decît funcţii cu totul secundare. Şi, de fapt, în afară de aceasta, „voinţa poporului" nu se manifestă prin intermediul lor decît într-o manieră incompletă şi cu o mare dificultate. Poate tocmai de aceea, foarte adesea, atît în Iugoslavia cît şi în Pakistan, bătălia dintre reprezentanţii poporului şi cei ai statului se desfăşoară la nivel local.

Cele trei grupuri sociale principale cu care sînt nevoiţi să negocieze deţinătorii puterii sînt ţăranii, muncitorii şi intelectualii.

Relaţiile dintre statele comuniste şi ţărănime pe de o parte şi dintre statele naţionaliste şi ţărănime pe de alta au anumite trăsături comune; din punct de vedere ideologic, ele sînt însă cu totul deosebite. Dat fiind faptul că atît statele naţionaliste cît şi acelea comuniste urmăresc modernizarea economică, în mod firesc una dintre ţintele acestui proces de modernizare trebuie să fie transformarea agriculturii, atît din punctul de vedere al producţiei, cît şi al vieţii ţăranilor. Problemele prezentate drept sarcini imediate sînt reforma agrară, creşterea producţiei agricole şi absorbirea surplusului de populaţie ţărănească. Mecanizarea agriculturii şi absorbirea excesului de populaţie rurală prin intermediul industrializării sînt, totuşi, chestiuni comune ambelor tipuri de state. În schimb, colectivizarea agriculturii a fost acceptată în majoritatea ţărilor comuniste şi numai cîteva dintre statele naţionaliste au făcut tentative de a o organiza. Nu este mai puţin adevărat că, în acestea din urmă, ideologia a absorbit în mod frecvent aspecte ale gîndirii populiste şi are tendinţa de a prezenta ţăranul drept

întruchipare a „poporului" şi păstrător al tradiţiei naţionale, pe cîtă vreme în statele comuniste proletarul industrial este acela care se erijează în model al omenirii viitorului. Desigur, în unele ţări cu regim comunist şi mai cu seamă în China, ţăranii sînt totuşi consideraţi a reprezenta principala clasă revoluţionară.

Participarea muncitorilor la producţie este asigurată în Iugoslavia prin intermediul autoconducerii în consiliile muncitoreşti. Aceasta este forma cea mai înaintată de colaborare industrială încercată în vreun stat comunist. Celelalte partide comuniste aflate la putere au refuzat pînă acum să urmeze această politică dintr-un anumit număr de motive, cel mai real dintre acestea fiind teama că partidul şi-ar putea pierde controlul asupra producţiei industriale. Studiile occidentale referitoare la funcţionarea consiliilor muncitoreşti iugoslave[1] ajung la concluzia că acolo unde există asemenea consilii, situaţia reprezentanţilor partidului este mai dificilă şi aceştia se pot vedea înfrînţi cu ocazia votărilor. Fără o participare muncitorească mai masivă, în această formă sau în alta, producţia are de suferit, întrucît muncitorii reacţionează prin absenteism, greve şi sabotaje, atunci cînd sînt împinşi de la spate fără nici o consideraţie de către „dictatura proletariatului". În Germania răsăriteană, în anul 1953,în Polonia în 1956 şi în Cehoslovacia în 1968, muncitorii au reprezentat factorul hotărîtor al revoltei generale împotriva partidului comunist. Astfel, problema partidului în aceste regimuri este de a şti cum să dobîndească o mai bună participare a muncitorilor în administraţia economică şi socială, fără a alimenta prin aceasta opoziţia naturală a lucrătorilor industriali faţă de anumite măsuri luate în cadrul reformei. În statele naţionaliste, acolo unde clasa muncitoare nu este ridicată pe un piedestal ca în propaganda statelor comuniste, opoziţia muncitorească este canalizată în parte prin intermediul uniunilor sindicale socialiste precum şi prin intermediul unor partide comuniste — cel mai adesea ilegale — care, de

---

1 A se vedea, spre exemplu, J. U. Dunlop, *Industrial Relations Systems*, New York, 1959; Adolf Sturmtahl, *Workers' Councils*, Harvard, 1964; Albert Meister, *Socialisme et autogestion: l'experience yougoslave*, Paris, 1956; Jiri Kolaja, *Workers' Councils, the Yugoslav Experience*, Londra, 1965.

vreme ce nu se află la conducerea ţării, îşi pot permite să practice o politică demagogică de incitare. Chiar dacă puterea negociatoare a clasei muncitoare este mult inferioară în statele naţionaliste subdezvoltate şi, mai cu seamă, cu mult mai îngrădită în statele comuniste aflate sub dictatura partidului decît în regimurile constituţional-pluraliste, unde sindicatele reprezintă o considerabilă forţă politică, ambele tipuri de state sînt totuşi nevoite să admită însemnătatea intrinsecă a muncitorilor în calitatea lor de producători şi, în consecinţă, să recunoască necesitatea de a purta negocieri cu ei.

În sfîrşit, intelectualitatea este cel mai influent strat social, atît în statele comuniste cît şi în cele naţionaliste. În calitate de intelectualitate tehnică, ea ocupă eşaloanele cele mai înalte ale statului, de la atotputernicii experţi ai comisiilor de planificare şi pînă la multiplele categorii de instanţe executive din administraţie şi din industrie. În calitate de intelectualitate creatoare, ea alcătuieşte nucleul activ al opiniei publice în ambele categorii de state şi, prin intermediul unor factori de educare ai opiniei publice, ca universităţile, academiile şi institutele de învăţămînt superior, instituţiile culturale, teatrele, periodicele, exercită o influenţă reală asupra politicii regimului. Regimurile însele sînt, de altfel, conectate nemijlocit cu intelectualitatea, întrucît posturile cele mai importante, fie ele politice sau de altă natură, trebuie să fie încredinţate membrilor celui mai educat strat social.

Am ajuns astfel în punctul în care sfera conflictului de interese se uneşte cu domeniul conflictului de valori: în zona dizidenţei. Aici, analiza noastră va mai trebui să includă, de asemenea, încă un factor şi anume opinia publică. Cîteva dintre aspectele cele mai proeminente ale relaţiilor dintre intelectualitate şi putere din statele lipsite de opoziţie vor fi abordate mai tîrziu, în legătură cu manifestarea dizidenţei. Ceea ce este însă important de notat aici este faptul că, atît în sfera conflictului de valori cît şi în aceea a conflictului de interese, atît intelectualitatea creatoare cît şi cea tehnică, acţionînd în calitate de lideri ai opiniei publice, par să exercite presiuni în vederea atingerii unuia şi aceluiaşi obiectiv, care este instituţionalizarea. În acest context, înţelegem prin instituţionalizare procesul de dezvoltare al unor instituţii consfinţite de lege, fiecare avînd propria sa contribuţie individuală la exer-

citarea controlului societății asupra autorităților, și care, acționînd toate laolaltă, să poată duce la crearea unui sistem de ordine bazată pe legalitate. În oricare dintre rolurile pe care le au de jucat, membrii intelectualității sînt în mod intrinsec opuși arbitrariului. Ei au nevoie, din punct de vedere funcțional, de ordine instituțională și, desigur, de o instituționalizare politică.

Procesul de instituționalizare a condus, în secolele XVIII și XIX, la apariția sistemelor parlamentare din rîndul cărora făcea parte și opoziția politică. Modul în care funcționează astăzi acest proces în statele comuniste și naționaliste este ceea ce ne propunem să cercetăm mai îndeaproape în cele din urmă. Oricum, pînă în prezent, am ajuns la concluzia că, oricît ar fi de puternice structurile dominante în aceste tipuri de state fără opoziție, asemenea regimuri nu sînt nici ele scutite de frînele și de controlul forțelor sociale și economice, de care trebuie să țină seama și cu care trebuie să negocieze.

Conflictele de valori în statele fără opoziție

Dacă evaluăm opinia publică dintr-o țară în funcție de capacitatea sa de a lua cunoștință despre o anumită situație și după amploarea presiunii pe care ea este capabilă să o exercite, se poate aprecia că un asemenea tip de opinie publică există, într-un grad mai mare sau mai mic, în majoritatea statelor comuniste și naționaliste contemporane. Această diferență de grad este condiționată mai cu seamă de un anumit stadiu de dezvoltare: opinia publică se poate afla abia intr-un stadiu incipient, așa cum se întîmplă în majoritatea statelor naționaliste subdezvoltate sau renaște; ca în Spania și în statele comuniste din Europa răsăriteană. Chiar și această opinie publică renăscîndă este însă constituită din noi elemente sociale, care s-au înălțat la un status anumit o dată cu noul regim și grație lui și care sînt capabile să dobîndească o cantitate suficientă de informație spre a-și putea forma o judecată independentă. Rolul conducător este îndeplinit aici de către intelectualitate, care alcătuiește nucleul opiniei publice în ambele tipuri de state. Membrii săi dau adesecori dovadă de o mare loialitate față de regimurile la crearea cărora au luat ei înșiși parte, însă, în ciu-

da acestui fapt, sînt împinşi înainte de propria lor îndatorire de lideri ai opiniei publice ca să exercite presiuni în favoarea reformelor şi a schimbărilor necesare.

Una dintre raţiunile pentru care o anumită parte, dacă nu chiar majoritatea sectoarelor opiniei publice din statele lipsite de opoziţie, favorizează regimurile existente constituie orgoliul şi interesul ce le sînt inspirate de anumite măsuri ce pot fi considerate adevărate triumfuri naţionale. Un asemenea sprijin devine şi mai puternic atunci cînd guvernul în cauză se vede, în mod real sau numai aparent, ameninţat de un conflict deschis cu o putere străină: Rusia sovietică printre statele comuniste, Marea Britanie sau Statele Unite printre statele naţionaliste. Iar atunci cînd se petrece un asemenea lucru, un nou curent de încredere se stabileşte în dublu sens între guvern şi opinia publică şi ele îşi pot face, fără teamă, concesii reciproce.

Ceea ce, în ultimă instanţă, face însă ca opinia publică să se revolte împotriva dictaturilor naţionaliste sau comuniste este tocmai faptul că ele sînt regimuri dictatoriale. Deşi condiţionată de interesele legitime ale conducătorilor şi reacţionînd la argumentele naţionaliste, opinia publică nu poate să nu exercite presiuni în favoarea ordinii, a legalităţii şi a libertăţii dizidenţei. Ea solicită stabilirea unor instituţii permanente care să vegheze la aducerea la îndeplinire a legilor şi la numirea unor funcţionari imparţiali care să arbitreze în relaţiile dintre stat şi societate. Pe termen lung însă, acest lucru echivalează cu o instituţionalizare crescîndă şi, în cele din urmă, duce la separarea puterilor în stat. Dacă instituţionalizarea şi separarea puterilor sînt necesare în domeniul conflictului de interese în scopul extinderii mecanismelor de luare a deciziilor, ele nu sînt mai puţin necesare în sfera conflictului de valori, în scopul dobîndirii, măcar şi limitate, a dreptului de exprimare a divergenţelor şi al dezbaterii — chiar şi indirecte — a diversităţii naturale a punctelor de vedere. De aceea, în ţările în care nu există instituţii politice care să poată servi drept purtătoare de cuvînt ale opoziţiei, opinia publică utilizează instituţii nepolitice sau cvasi-politice în scopul strîngerii laolaltă a vocilor dizidenţei şi canalizării lor în direcţia unei dezbateri mai ample.

În general vorbind, acest proces de concentrare, care este cea dintîi fază de manifestare a dizidenţei, se desfăşoară în jurul Bisericii, al universităţii, armatei, presei, al unor cluburi, precum şi al anumitor personalităţi populare. Atît în ţările comuniste cît şi în cele naţionaliste, se ştie că Biserica exercită o puternică influenţă politică: în ambele tipuri de state, Biserica este obligată să ceară cel puţin o singură libertate concretă, fundamentală pentru propria sa funcţionare, care este libertatea cultului (chiar dacă nu în mod necesar şi libertatea cultelor). Cum în toate statele comuniste şi în cîteva state naţionaliste bisericile trebuie să lupte pentru supravieţuire, ele devin inevitabil principalii adversari ai regimurilor modernizatoare. În plus, atunci cînd bisericile iau poziţie în apărarea unei anumite libertăţi, curînd se vor vedea asociate în solicitarea altor libertăţi, ca şi a libertăţii în general. La aceasta trebuie să adăugăm faptul că filozofia bisericilor, adesea tradiţionalistă şi conservatoare şi întotdeauna legată de lumea cealaltă, este în mod intrinsec opusă filozofiei modernizării cu orice preţ, care stă la baza statelor „mobilizatoare". În ţările comuniste, acolo unde regimurile sînt militant-ateiste, antagonismul dintre biserică şi stat este cum nu se poate mai limpede. În cea mai mare parte, aceste regimuri comuniste ar prefera să închidă lăcaşele de cult cu desăvîrşire şi astfel să taie cu bisturiul nişte abcese care zădărnicesc perfecta stare de profilaxie în care le-ar fi plăcut să menţină poporul, însă sînt împiedicate în această acţiune de teama reacţiei populare. Reciproca este, într-un anumit sens, şi ea valabilă: teama de represiunile la care s-ar vedea supusă populaţia este cea care împiedică biserica romano-catolică din Polonia sau biserica protestantă din Germania răsăriteană să se opună regimului într-o manieră mai făţişă.

Cu toate acestea, atunci cind se aflau în joc chestiuni capitale ca, de exemplu, colectivizarea agriculturii în Polonia ori statutul familiei în Germania de răsărit, cele două biserici nu au refuzat să se facă purtătoarele de cuvînt ale poporului în asemenea probleme nepolitice. Amvonul continuă să reprezinte o adevărată forţă. Biserica romano-catolică a fost unicul avocat al ţărănimii poloneze cînd guvernul a încercat să-i impună colectivizarea agrară stalinistă. Tot astfel, într-o problemă exclusiv politică — şi încă de politică externă — biserica romano-catolică s-a declarat în mod

deschis în favoarea unei schimbări de atitudine faţă de Germania occidentală, transformîndu-se în felul acesta în interpretul acelor polonezi care cred că ţara lor nu trebuie să rămînă pentru totdeauna în orbita exclusivă a Rusiei sovietice. În cele din urmă, Biserica poloneză a izbutit să-şi dobîndească şi reprezentarea politică, prin intermediul grupării independente *Znak*. Începînd chiar cu alegerile din anul 1957, gruparea respectivă a ajuns să conteze în Seim pe vreo cinci deputaţi care, chiar dacă recunosc „hegemonia" Partidului Muncitoresc Unit Polonez, se opun unora dintre măsurile sale, în chestiuni de principiu.

În toate ţările cu regimuri dictatoriale, universităţile se transformă în marii catalizatori ai opoziţiei. Prin termenul de Universitate noi înţelegem aici atît instituţia în sine, cît şi corpul didactic şi masa studenţilor. În Indonezia, în Brazilia, în Ungaria, ca şi în Rhodesia de Sud şi în oricare alta dintre ţările fără opoziţie, universităţile s-au aflat întotdeauna în primele rînduri ale activităţii politice şi au reprezentat centrul de mobilizare cel mai activ. Caracterul lor dual face ca acest lucru să devină inevitabil.Pe de o parte, ele sînt nişte instituţii care, ca şi Biserica, au nevoie de libertate ca să poată funcţiona; în cazul lor este vorba despre libertatea de a studia. Aceasta implică, înăuntrul limitelor impuse de cadrul academic, libertatea de a putea alege atitudini şi izvoare de documentare şi a le putea discuta şi interpreta. Universităţile nu-şi pot îndeplini îndatoririle în lipsa acestei libertăţi interne de funcţionare. Pe de altă parte, studenţii reprezintă în cadrul intelectualităţii grupul cu cea mai constantă rată de reîntinerire şi, în consecinţă, ei injectează la fiecare pas corpul politic cu noi doze de entuziasm şi de energie. În statele constituţional-pluraliste, acest surplus de interes politic şi de energie are, de obicei, posibilitatea de a fi canalizat prin multitudinea de organizaţii, partide şi mişcări preexistente. Studenţii constituie numai unul — chiar dacă şi cel mai plin de viaţă — dintre grupurile de cetăţeni care participă la viaţa politică a ţării. În statele dictatoriale, acolo unde opoziţia nu poate strînge laolaltă şi analiza curentele de opinie opuse regimului, mişcările studenţeşti capătă însă o dimensiune suplimentară şi cu mult mai importantă. Ei apar ca fiind grupul care, fiind mai tînăr şi mai lipsit de responsabilităţi, îşi poate asuma riscul de a lua conducerea mişcărilor de opinie împotriva politicii dominante. În asemenea situaţii, asistăm în mod invariabil

la o *deplasare* a activităţii politice . Atunci cînd parlamentele nu sînt deschise discutării publice a problemelor reale ale societăţii, acestea ajung să fie dezbătute în incintele universitare. Acel grad minim de libertate care, în mod indispensabil, este acordat mediilor universitare, se deschide atunci cînd toate celelalte canale sînt blocate, pentru punerea în discuţie a problemelor de mare actualitate. Dezbaterea politică desfăşurată public pe care guvernul a încercat să o suprime,este reluată în sanctuarele învăţămîntului superior. Exemplul clasic al unei asemenea dezbateri naţionale — de fapt, al unei revoluţii —' care a început în sînul unei universităţi, continuă să fie cazul cercului studenţesc Petöfi din Budapesta anului 1956. Organizînd dezbateri „academice" pentru un auditoriu din ce în ce mai larg cu privire la toate aspectele politicii Partidului Comunist, cercul a izbutit să formuleze în numai cîteva săptămîni un program capabil să facă să se cristalizeze rapid o opoziţie şi să galvanizeze în jurul ei largi sectoare ale poporului maghiar.

Căutarea unor căi de ieşire conduce, de asemenea, elementele opoziţiei să se grupeze în jurul unor organe de presă periodice care, prin caracterul lor intelectual sau prin aparent inofensiva lor politică editorială, scapă de prohibiţia impusă oricăror publicaţii nealiniate politicii oficiale, situaţie tipică şi comună oricărei dictaturi. Spiritul unor asemenea gazete poate fi apoi lesne transformat dinăuntru, iar atunci cînd ele încep să facă aluzii — directe sau indirecte — la problemele pe care regimul însuşi nu le dă publicităţii, nu întîrzie să-i polarizeze în jurul lor pe toţi aceia care meditează la aceleaşi teme şi le judecă într-un mod asemănător. Aici, exemplul clasic este acela al publicaţiei poloneze *Po prostu* care, între anii 1955 şi 1957 s-a preschimbat în marele catalizator ce a făcut posibilă transformarea vechiului regim comunist polonez, stalinist şi controlat strict de sovietici, în regimul de afirmare naţională a lui Wladyslaw Gomulka. Rolul jucat de acest periodic este ilustrat de uriaşul succes la public şi de neîncetata sporire a circulaţiei sale în acea scurtă perioadă de timp; însă, mai semnificativ este, poate, faptul că editorul lui a atras în acest mod atenţia publicului şi şi-a cîştigat simpatia acestuia. Ba chiar într-o asemenea măsură încît, la cele dintîi alegeri generale organizate de noul regim, directorul ziarului a obţinut mai multe voturi decît cei mai populari dintre conducătorii de partid.

Într-adevăr, personalităţi de orice tip şi de orice condiţie socială pot să se transforme în purtătoare ale speranţelor politice ale unei opinii publice aflate in căutarea unor tribuni. Episcopi, scriitori, artişti, oameni de ştiinţă, actori, sportivi, ziarişti şi, *last but not least*, generali şi politiceni, de îndată ce au ajuns să adopte pînă şi cea mai modestă bănuială de poziţie potrivnică guvernului se pot vedea împinşi, chiar şi împotriva propriei lor voinţe, în postura de lideri ai opiniei publice. Ba, în anumite ocazii, ei pot fi tîrîţi în situaţii de-a dreptul stînjenitoare. De pildă, un profesor universitar care a avut de înfruntat o măsură concretă a guvernului în domeniul său de responsabilitate profesională poate să nu fie dispus a se vedea tîrît într-o manifestaţie studenţească avînd o clară coloratură politică. Însă se prea poate ca el să nu opună rezistenţă şi, în acest chip, ca în atîtea alte situaţii similare, această opoziţie anonimă să-şi găsească liderii de care are nevoie.

Dintre toate aceste categorii de persoane, cele care întrunesc cele mai multe posibilităţi de a se transforma în conducători ai unei mişcări de opoziţie sînt, în modul cel mai evident, generalii şi oamenii politici. Noi ne-am ocupat mai înainte *in extenso* de rolul pe care îl poate juca armata în statele lipsite de opoziţie. Aici ne mai revine doar obligaţia să subliniem că un ofiţer viteaz ori bun orator găseşte, în asemenea state, mari facilităţi pentru a dobîndi popularitate. Pe drept sau pe nedrept, forţele armate se bucură de obicei de o reputaţie de integritate morală şi de dăruire spre binele naţiunii. Cunoaşterea faptului că militarii posedă şi mijloacele — în speţă, armele — pentru a putea pune mîna pe putere îi încurajează pe cei nemulţumiţi să vadă în aceştia dintîi pe potenţialii salvatori ai patriei, pregătiţi să-şi abandoneze rolul tradiţional pentru a intra în sfera politicii generale. În majoritatea ţărilor latino-americane, asiatice şi africane, ca şi în multe ţări europene de altfel, opinia publică se întoarce în mod instinctiv spre conducătorii militari, de fiecare dată cînd se simte deziluzionată de oamenii politici. Şi în ţările comuniste, cum ar fi Polonia şi Bulgaria, conducătorii militari au nutrit uneori, în ultimii ani, oarecari ambiţii politice. Omul în uniformă este văzut pe fundalul instituţiei căreia îi aparţine. De aceea, comparativ, este relativ simplu atunci cînd unul dintre lideri nu corespunde aşteptărilor opiniei publice, ea să transfere acest sentiment de încredere asupra unei alte personalităţi militare.

În atmosfera claustrofobă a unei ţări fără opoziţie, oamenii politici cu cele mai mari posibilităţi de a atrage atenţia publicului sînt de obicei aceia care au reputaţia de a fi suferit de pe urma nemulţumirii dictatorilor, datorită faptului că, în anumite ocazii, au pronunţat unele critici la adresa politicii guvernului. Atît Wladyslaw Gomulka în Polonia cît şi Imre Nagy în Ungaria, Kofi Abrefa Busia în Ghana, Milovan Djilas în Iugoslavia sau Dionisio Ridruejo în Spania au făcut într-o bună zi parte din rîndurile învingătorilor, fiind camarazi de arme ai dictatorilor. Au căzut însă cu toţii în dizgraţie şi au avut personal de suferit, chiar şi de pe urma unor serioase măsuri represive, atunci cînd, deziluzionaţi de politica regimului, au căutat să pună în valoare alte alternative. În cea mai mare parte a statelor lipsite de opoziţie, opoziţia embrionară se regrupează în jurul unui purtător de cuvînt sau îşi caută unul dintre foştii conducători, care în momentul de faţă înfruntă guvernul. Motivul nu este greu de aflat, deoarece atunci cînd liderii politici ai regimurilor anterioare se află în exil sau în închisoare şi nu este tolerată nici un fel de opoziţie cu privire la problemele cu adevărat importante, numai noii dizidenţi, situaţi încă în interiorul cercului puterii, îndeplinesc condiţia de a-şi putea face auzită vocea, fie şi pentru scurtă vreme.

În ţările fără opoziţie în care s-a ajuns la o anumită stabilitate şi politica şi-a căpătat deja obişnuinţe şi rutine, cîţiva dintre membrii conducerii partidului sau ai altor organizaţii ajung să se vadă identificaţi cu anumite puncte de vedere şi uneori dau chiar impresia că reprezintă anumite sectoare ale opiniei publice sau unele grupuri de interese. O asemenea identificare poate să conducă la încheierea unor alianţe efemere ori la fuziuni mai durabile între lideri şi grupări care împărtăşesc anumite opinii sau ambiţii. Ajung astfel să fie create facţiuni care merg de la constituirea de grupări clandestine de conspiratori în sînul partidelor comuniste şi pînă la facţiuni mai deschise ce apar atît în cadrul mişcărilor comuniste, cît şi în acela al mişcărilor naţionaliste celor mai mature. În asemenea cazuri, pînă şi pseudo-parlamentele se pot transforma într-o arenă de confruntare a atitudinilor, iar opinia publică devine atentă la diferiţi lideri sau la diverse grupări ce pot exprima puncte de vedere diferite. Se produce în acest fel un anumit soi de instituţionalizare a atitudinilor politice, care poate constitui preludiul unei autentice instituţionalizări a opoziţiei.

V
CĂTRE REINSTITUŢIONALIZAREA OPOZIŢIEI?

În capitolul anterior noi am analizat trei tipuri de state, pe care le-am diferenţiat între ele în funcţie de statutul trecut şi prezent al opoziţiei politice: statele subdezvoltate din punct de vedere politic, în care opoziţia ca instituţie nu a ajuns încă să capete formă, chiar dacă ea nu este interzisă în mod legal; statele „naţionaliste", în care opoziţia este proscrisă în numele unor presupuse ţeluri legate de interesul naţional; statele comuniste, în care este înăbuşită orice formă de dizidenţă ca fiind dăunătoare ţelului suprem — acela de a isprăvi o dată pentru totdeauna cu alienarea şi de a crea o societate fără clase. Este uşor de încetăţenit, brutal, ideea — cu atîta aroganţă proclamată de către dictatori şi partidele unice — că regimurile lor vor fi eterne; că, odată distruse libertăţile politice într-o ţară, şi, mai cu seamă, odată acestea uitate pentru o lungă perioadă de timp, ele nu vor renaşte niciodată. Însă istoria ne demonstrează că atunci cînd există maturitate şi tenacitate şi mult ataşament pentru un cadru constituţional-pluralist, libertăţile pierdute pot fi recîştigate, uneori sub o nouă formă. Una dintre gloriile poporului britanic şi american este aceea că funcţionarea instituţiilor lor parlamentare şi, prin aceasta, funcţionarea opoziţiei politice, nu s-a mai întrerupt din momentul instituţionalizării în forma lor modernă, în secolele XVIII şi XIX. Într-un mod asemănător, poporul francez şi-a redobîndit întotdeauna libertăţile, pierdute în două rînduri în mîinile împăraţilor şi încă o dată în acelea ale unui invadator străin. Sistemele parlamentare din Germania şi din Italia, numai superficial împămîntenite, au căzut victimă unor implacabile dictaturi fasciste, însă au fost restaurate după cel de-al doilea război mondial şi s-au menţinut de atunci încoace. Marea enigmă continuă să rămînă Rusia, unde statul a trecut de la dictatura ţaristă la aceea a Parti-

dului Comunist, cu un foarte scurt interval de guvernare pseudo-parlamentară care, în ciuda acestui lucru, îngăduise funcţionarea unei autentice opoziţii.

Prima ediţie a acestei cărţi, apărută în anul 1968, se încheia cu o analiză comparativă a tendinţei de instituţionalizare a opoziţiei în două ţări în care, pe atunci, aceasta era încă prohibită, într-un caz sub pretextul urmăririi unui ideal naţional, iar în celălalt în numele unui ţel social[1].

<În scopul prezentării unei analize realiste pe o bază mai concretă a acestei rapide schiţări a procesului de manifestare a dizidenţei în statele fără opoziţie, ne-am propus să examinăm aici în detaliu evoluţia a două state, unul naţionalist — Spania şi unul comunist — Iugoslavia. Fiecare dintre aceste două ţări este cea mai avansată în cadrul tipului său de stat şi în fiecare dintre ele se face un efort conştient de a aduce aceste procese pe făgaşul unei ordini cu adevărat instituţionale. În fiecare dintre ele, miza pusă în joc este aceea dacă instituţionalizarea finală a opoziţiei poate să fie eludată printr-o evoluţie oarecare, *sui generis*, a însuşi statului partidului unic. În ambele aceste ţări, discutarea acestei probleme acute s-a extins mai mult şi mai în profunzime decît în oricare altă parte. Probabil că alte state naţionaliste sau comuniste vor avea de înfruntat aceleaşi probleme şi vor trece prin etape similare în căutarea stabilităţii instituţionale.

Spania şi Iugoslavia au fost alese aici drept cazuri demne de studiat pentru analiza comparativă a ceea ce ar putea să constituie faza finală a evoluţiei statelor lipsite de opoziţie, de la politica de coerciţie la politica participării. Deşi Spania este prototipul statelor naţionaliste contemporane şi Iugoslavia prototipul statelor comuniste contemporane şi, în acest fel, respectivele lor ideologii sînt complet antagoniste, ele au suficiente trăsături comune pentru a merita un studiu comparativ.

Între cele două ţări există cel puţin patru diferenţe majore care ar trebui să fie luate în considerare atunci cînd sînt comparate cele două sisteme politice. Din punct de vedere istoric, Spania este o ţară veche, cu o tradiţie imperială. Iugoslavia este un stat nou, iar mai multe dintre popoarele care o alcătuiesc s-au aflat, pînă nu de multă vreme, sub dominaţie străină. Filozofia politică

1 În continuare textul este reprodus după ediţia engleză, pp.180–201 (*nota red.*).

spaniolă conservatoare are o îndelungată tradiţie şi principalele instituţii ale Spaniei (monarhia, armata, Biserica, universităţile) şi-au păstrat o continuitate aproape neîntreruptă. Filozofia politică iugoslavă este legată de construirea în viitor a ceea ce nu a mai fost realizat în trecut. Drept rezultat, cele două ţări au dezvoltat forme diferite de naţionalism. Spania nu se teme de o agresiune din afară ori de primejdia unei dominaţii străine; naţionalismul său este „introvertit", stăruind asupra dezbaterii interne. Naţionalismul iugoslav este extrovertit, orientat împotriva primejdiei dominaţiei unei puteri străine — de aici şi militantismul său antiimperialist. Cea de a patra diferenţă derivă din filozofia politică a actualului regim ce se află la putere în fiecare dintre cele două ţări. Regimul lui Franco a abolit instituţiile constituţional-pluraliste care existaseră în Spania, însă nu le-a putut înlocui printr-un sistem general acceptat ca fiind permanent şi legitim. El poate doar să proiecteze în viitor o reîntoarcere la instituţiile dinastice şi consacrarea, o dată pentru totdeauna, a statului fără-de-partid existent. Regimul lui Tito, inspirat de ideologia socialistă, pretinde că a stabilit acele organe ale autoconducerii şi autoadministraţiei care, în viitor, vor determina dispariţia statului. El se bizuie pe un viitor bazat pe aceste nou create instituţii sociale.

Cu toate acestea, există şi similitudini între ele. Ambele state sînt multinaţionale şi amîndouă sînt confruntate cu problema succesiunii; ambele ţări au atins un stadiu de dezvoltare economică însoţită de apariţia unor structuri sociale cu un pronunţat caracter pluralist, care nu mai pot fi multă vreme stăpînite în cadrul tiparului simplist al statului monolitic iniţial. Şi, mai mult decît atît, această dezvoltare economică şi socială îşi are propria sa dinamică. Un ritm şi mai rapid de dezvoltare nu poate fi dobîndit fără a fi instituţionalizat un anumit grad de participare socială şi politică, fapt ce a devenit necesar pentru asigurarea funcţionării eficiente a economiei. Dezvoltarea atrage după sine şi o colaborare cu sistemele economice internaţionale şi în special europene, care, la rîndul său, determină o instituţionalizare suplimentară.

Atît Spania cît şi Iugoslavia au de înfruntat problema inventării unei formule care să le poată salva de la reîntoarcerea fie la un sistem monopartid, fie la un sistem multipartid. Regimurile acestea sînt conştiente că ziua conducerii dictatoriale a unui sin-

gur partid a trecut şi că nu pot supravieţui vreme îndelungată dacă revin la aceleaşi metode de guvernămînt. De asemenea, ele sînt pe deplin conştiente şi de faptul că şansele lor de a supravieţui la putere sînt şi mai mici în cadrul unui sistem multipartid. Astfel încît, ambele regimuri au în vedere tocmai de aceea posibilitatea unui sistem fără-de-partid. Aceasta este dilema uşor de urmărit în amîndouă cazurile şi care poate să fie extrapolată şi la alte state fără opoziţie. Şi aceasta, deoarece în ambele ţări, discuţia a fost caracterizată de un excepţional grad de luciditate şi de autoanaliză. Fireşte, destul de mulţi observatori din străinătate consideră că este greu să iei în serios viaţa politică din Spania sau Iugoslavia. Frecventele schimbări ale metodelor politice pot fi privite drept simple şiretlicuri menite să ascundă faptul că deţinătorii puterii intenţionează să procedeze la fel ca înainte — deşi, ţinînd seama de pretinsa neputinţă a opoziţiei, ei pot acum să-şi permită deschiderea cîtorva supape de siguranţă în sistemul, de altfel foarte închis, al conducerii dictatoriale. Se poate pune problema dacă nu cumva, din cauza faptului că ambii dictatori se apropie — prin legea firii — de sfîrşitul fizic al cursei, formula „ce mi-e una, ce mi-e alta " ar fi cea mai potrivită apreciere pentru toate statele dictatoriale sau semidictatoriale.

Înainte de toate ar trebui notat că, atît în Spania cît şi în Iugoslavia, forţele de opoziţie s-au bucurat de suficientă libertate spre a-şi declara limpede revendicările. Aici ele cer ca opoziţia politică să fie instituţionalizată, împreună cu toate acele instituţii care o preced şi o însoţesc şi fără de care ea însăşi nu poate funcţiona[1].

---

1 Astfel, Enrique Tierno Galván a scris în *Le Monde* din 22 iulie 1964: „În Spania o opoziţie *legală* nu există cu toate că, în mod paradoxal, guvernul a încercat în cîteva ocazii să folosească opoziţia *de facto*, ca şi cum ea ar fi o organizaţie reprezentativă... Opoziţia este necesară din punct de vedere instituţional şi psihologic şi este ceva de neiertat ca o guvernare cu o pluralitate de partide politice să nu fie democratică". În mod similar, Zanco Vidović, un teoretician iugoslav de partid, a scris în *Književne Novine* din 22 iulie 1967: „Acest stat trebuie să fie condus de către o adunare de reprezentanţi aleşi în mod liber, mijlocitori ai autorităţilor poporului ori — pentru a fi mai precis — mijlocitori apărînd drepturile omului şi ale cetăţeanului. Democraţia este posibilă numai dacă mandatul nu este încălcat. Aceasta înseamnă că un deputat poate fi înlocuit doar de către cei care i-au încredinţat mandatul, adică de către aceia care l-au votat".

Această cerere nu a fost formulată în mod public în nici un alt asemenea stat. Nici în Rusia sovietică şi nici chiar în cele mai absolutist-naţionaliste dictaturi, ca Republica Arabă Unită, opoziţia nu are suficientă forţă pentru a angaja un dialog cu guvernul într-o asemenea chestiune. Însă în Iugoslavia, Milovan Djilas, în articole publicate în chiar presa Ligii Comuniştilor, ca şi ulterior scriitorul Mihajlov şi revista *Praxis* au susţinut necesitatea reinstituţionalizării opoziţiei politice, ori, cel puţin, înfiinţarea unui al doilea partid. Discuţii referitoare la această problemă au avut loc la congresele partidului şi în parlament. În Spania, aceeaşi cerere a fost prezentată de către Dionisio Ridruejo şi profesorul Enrique Tierno Galván. În ambele ţări s-a ridicat ca o problemă centrală necesitatea ca pluralismul social şi economic să fie însoţit de un oarecare grad de pluralism politic. Aceasta este esenţa argumentului invocat şi două declaraţii recente făcute în ambele ţări sînt semnificative din acest punct de vedere. „Un punct capital în procesul de democratizare al cărui vestitor" —stătea scris în *El Alcázar*, o publicaţie catolică, la 30 martie 1967 — „este recunoaşterea prin lege a pluralismului politic. Această simplă recunoaştere va mătura de pe orizontul nostru naţional orice formă posibilă de totalitarism." În publicaţia iugoslavă *Nedelnje Informative Novine* a văzut lumina tiparului un număr de articole scrise de profesori universitari şi dedicate aceloraşi probleme. Într-unul dintre acestea, dr.Tadic de la Universitatea din Belgrad a scris următoarele: „Altminteri, eu nu-mi pot da seama de ce pluralismul socialist poate fi stopat brusc de sistemul multipartid care, din diferite motive, nu este potrivit pentru noi". Mai recent, publicaţia *Gledišta* din Belgrad, în numărul său pe lunile august-septembrie 1967, a publicat un articol scris de profesorul Stevan Vracar, care a pus direct următoarea întrebare: „ Nu ar fi oare mai firesc să avem două partide care să lupte, amîndouă, pentru socialism? Într-un asemenea caz, partidul majoritar, în calitatea sa de partid conducător, ar trebui să facă faţă unei opoziţii organizate".

Tocmai în lumina acestui dialog trebuie înţelese măsurile luate recent de către cele două regimuri. Forţele de opoziţie cer reinstituţionalizarea opoziţiei politice, astfel încît să armonizeze pluralismul economic şi social cu un pluralism politic corespunzător. Guvernele iau cu mare zgîrcenie cîteva jumătăţi de măsură în aceas-

tă direcţie, în speranţa că vor dovedi cum pluralismul social poate continua să existe şi se poate dezvolta chiar şi într-un regim fără de partid. Acest lucru ne determină să punem două întrebări : pentru ce au fost de acord cele două guverne să facă ceea ce au înfăptuit pînă în prezent în această direcţie? Ce anume au făcut ele exact pînă acum şi cît de mult vor mai face de aici înainte?

Motivul pentru care cele două guverne s-au lăsat împinse pe această cale îl constituie pur şi simplu o modificare în echilibrul intern al puterii, între forţele favorabile guvernului şi acele forţe favorabile revenirii la acţiuni politice nedictatoriale. Dacă analizează cineva societăţile din cele două ţări, în ambele poate regăsi aceleaşi zece grupuri sociale şi profesionale. Dintre acestea, un număr de şapte — chiar dacă nu şi *aceleaşi* şapte — reprezintă, în principiu, suporterii regimului, iar celelalte trei sînt considerate de regim ca fiind ostile acestuia. Însă, aproximativ în ultimii zece ani, pînă şi cele şapte grupuri care au puternice interese în asigurarea continuităţii regimului au demonstrat tendinţa de a purta cu el negocieri pentru a-i mai acorda sprijin în continuare. Unele dintre aceste grupuri sînt şi ele foarte divizate, cu o aripă înclinată spre regimul existent şi înspre trecut şi cu alta îndreptată către viitor şi opoziţie.

Cele zece grupuri sociale şi profesionale menţionate sînt următoarele:

Forţele armate care, din motive de ordin naţional, în special în ţările cu probleme separatiste, au tendinţa de a susţine statul centralist. În Spania, unde forţele armate au jucat însă un rol cu mult mai proeminent decît în Iugoslavia, comandanţii lor sînt şi ei divizaţi — în funcţie de principala împărţire politică — în „revizionişti" şi „ adepţi ai continuităţii". În Iugoslavia, organizarea armatei a fost remodelată datorită măsurilor de descentralizare luate după demolarea poliţiei politice. Armata a fost, de asemenea, descentralizată şi s-a făcut o distincţie netă între forţele operaţionale care au rămas sub comandă federală şi forţele teritoriale, plasate sub comanda fiecărei republici în parte. Din punct de vedere politic, acest lucru a avut drept rezultat împărţirea ofiţerilor în două categorii şi anume: cei care se situează de partea opoziţiei şi susţin o şi mai mare descentralizare şi cei care susţin politica de centralizare a guvernului. (În paranteză, este amuzant de

notat aici că elementele conservatoare din armata iugoslavă sînt conduse de către grupul ofiţerilor comunişti care s-a distins în cursul războiului civil din Spania în luptele împotriva lui Franco şi care sînt cunoscuţi sub porecla de *Spanci*, adică „spaniolii".)

În ambele ţări, *partidul* se află in defensivă. Aici trebuie să mai subliniem faptul că situaţia partidului unic în cadrul regimului este foarte diferită în cele două state. În Spania, partidul — *Falanga* — nu s-a aflat niciodată pe deplin la putere aşa cum a fost şi, pînă la un anumit punct, încă mai este el în Iugoslavia. Falanga a fost numai una dintre forţele care l-au susţinut pe Franco în timpul războiului civil şi, cu toate că a apărut ca partid unic, el nu a fost niciodată un partid conducător, guvernînd în mod absolutist şi prin mijloace de coerciţie cum a făcut-o Partidul Comunist Iugoslav între anii 1945 şi 1952. Partidul Falangist nu şi-a impus niciodată ideologia exclusivă în cadrul Mişcării Naţionale luată ca un întreg, iar acum întreaga idee a partidului unic a găsit ecou în noua definiţie a Mişcării clădită în jurul Falangei, care a fost întrupată în noua lege spaniolă din 26 iunie 1967. În Iugoslavia, partidul şi-a proiectat şi el o imagine mai cuprinzătoare despre sine însuşi atunci cînd a adoptat denumirea de Ligă şi a încercat să guverneze împreună cu o mai largă participare a poporului. Cea de a şaptea plenară a Comitetului Central din 1 iulie 1967 a prevăzut o viitoare mişcare tinzînd spre transformarea partidului dintr-o organizaţie „conducătoare" într-una „călăuzitoare" — o tendinţă deja expusă în Proiectul Tezelor pentru reorganizarea Ligii Comuniştilor din Iugoslavia (27 aprilie 1967), teze care urmează a fi discutate la cel de al IX-lea Congres de la sfîrşitul anului 1968. Ambele partide au făcut deci subiectul unei redefiniri publice a ţelurilor şi scopurilor lor şi trebuie, în mod inevitabil, să resimtă influenţa unor tendinţe contrarii de acum înainte.

Din acest punct de vedere este interesant de notat măsura în care, în ochii celor care beneficiază de pe urma ei, orice relaxare a controlului politic capătă valoarea unei instituţii nou dobîndite. Cel mai remarcabil exemplu de asemenea proces l-a constituit importanţa atribuită, în anul 1966 în Iugoslavia, principiului demisiei voluntare a membrilor Ligii în cazul în care ei nu sînt de acord cu acţiunile sale politice sau cu o parte dintre acestea. Principiul a fost apoi păstrat cu sfinţenie şi dat publicităţii pentru prima

oară în sus-pomenitul Proiect al Tezelor din 27 aprilie 1967, care stabilea că „Un membru al Ligii are dreptul să-şi apere în mod deschis părerile...Aceasta include dreptul de a-şi prezenta demisia din organele executive şi din alte funcţii dacă nu este de acord cu deciziile pe care le are de adus la îndeplinire". În orice societate bazată pe libera asociere, un asemenea drept nici nu este nevoie să fie exprimat. Însă, pentru comuniştii din Iugoslavia, acest lucru a însemnat o nouă cucerire instituţională, mult rîvnită şi multă vreme refuzată de către conducere. Acesta este un ideal îndepărtat pentru mulţi membri ai altor partide comuniste aflate încă la putere.

Biserica este una din instituţiile care asigură un sprijin de nădejde pentru regimul din Spania şi unul dintre adversarii organici ai regimului din Iugoslavia (îndeosebi Biserica romano- catolică, dominantă în Spania, dar persecutată în mod special în Iugoslavia). În Spania anilor '60, Biserica nu mai sprijină regimul ca un bloc compact. În general vorbind, se pot descoperi două tendinţe în sînul ei. Există, mai întîi, vechea ierarhie conservatoare, alcătuită din persoane foarte adesea vîrstnice şi care nu mai sînt la curent cu gîndirea socială catolică actuală. Mai există încă o aripă, formată în cea mai mare parte din membrii cei mai tineri ai clerului şi din intelectuali catolici, care înţeleg necesitatea unei reforme sociale în Spania şi primejdiile unei prea stricte identificări politice a Bisericii cu regimul existent. Mulţi membri ai clerului au cooperat cu opoziţia, cerînd cu insistenţă instituţionalizarea unei vieţi politice normale. Un alt grup, a cărui politică este mai dificil de definit, este acela reprezentat de ordinul laic-religios *Opus Dei*. Membrii săi colaborează în mod activ cu guvernul, în special în domeniul economic; în acelaşi timp însă, *Opus Dei* se află în linia întîi a grupului de tehnocraţi revizionişti care cred că guvernul ar trebui să fie mai activ în privinţa realizării unui mai mare pluralism politic.

Studenţii şi, într-o mai mare măsură profesorii universitari, se află în centrul agitaţiei politice din Spania dar nu şi din Iugoslavia, unde activitatea studenţească este mai cu seamă implicată în dizidenţa regională. Studenţii croaţi şi sloveni conduc mişcările de emancipare naţională. În Spania, protestul studenţesc a luat forma contestării corpului reprezentativ studenţesc oficial, Uniu-

nea Studenţilor. Prin asemenea mijloace ca greve cu ocuparea instituţiilor de învăţămînt şi demonstraţii de stradă, ei au solicitat imperios îndeplinirea revendicării lor ca Uniunea oficială să fie desfiinţată şi înlocuită cu un corp reprezentativ neoficial, ales în mod liber. Uniunea oficială şi-a pierdut din ce în ce mai mult prestigiul şi autoritatea şi, în felul acesta, una dintre piesele esenţiale ale controlului statului spaniol a fost demolată. Studenţii ce se manifestă activ din punct de vedere politic (şi ei nu constituie majoritatea corpului studenţesc) sînt, de fapt, divizaţi în consonanţă cu diferitele tendinţe ale opoziţiei: socialişti, comunişti, anarhosindicalişti, creştin-democraţi şi liberali; însă, în calitate de grup de presiune, ei s-au manifestat ca un front unitar împotriva guvernului şi activitatea lor a servit, în unele privinţe, drept model pentru cea mai importantă activitate — aceea a muncitorilor.

Una dintre problemele cele mai sensibile atît în Spania cît şi în Iugoslavia este aceea a reprezentării *muncitorilor*. Cu toate că, la suprafaţă cel puţin, contextul politic poate să pară foarte diferit, în realitate problema se reduce în ambele ţări la chestiunea dacă guvernul va fi capabil să controleze larga şi activa clasă muncitoare ori dacă el va fi nevoit să cedeze la cererile acesteia pentru înfăptuirea unei reprezentări independente. În amîndouă aceste ţări, uniunile sindicale sînt divizate, unele dintre ele dorind să se asocieze în continuare cu guvernul, iar celelalte solicitînd o independenţă completă. Pe cîtă vreme în Iugoslavia consiliile muncitoreşti reprezintă una dintre pîrghiile noi ale noului sistem apolitic, chipurile pe cale de a fi constituit, în Spania comisiile muncitoreşti alcătuiesc nu numai cea mai avansată, ci şi cea mai deschisă formă a opoziţiei împotriva statului în general şi a uniunilor sindicale oficiale în particular. În ambele ţări, sindicatele au fost preluate într-un mod original de către regim, în scopul asigurării controlului muncitorimii. Însă, în calitate de entităţi ale pluralismului economic dezvoltat, uniunile sindicale au fost silite dinăuntru să adopte o linie mai independentă faţă de guvern. În Iugoslavia şi în Spania, uniunile sindicale oficiale, acţionînd ca grup oficial de presiune, au amendat, cu începere din anul 1965, planurile economice şi legislaţia industrială şi aceasta în mai multe rînduri. Acest lucru nu a putut fi dobîndit însă fără lupte interne. În ambele ţări, conducerea sindicală oficială s-a angajat să

sprijine întru totul colaborarea cu guvernul (în Spania, liderii uniunilor sindicale se numără printre „adepţii continuităţii"), în mod distinct faţă de masa membrilor de rînd care se simte atrasă de proiectele de acţiune directă oferite de către consiliile sau comisiile muncitoreşti. Consiliile muncitoreşti iugoslave oferă într-adevăr prilejuri de participare directă la conducerea uzinei sau a fabricii. În Spania, *comisiones obreras*, înfiinţate orizontal în unităţi industriale individuale, ocolind astfel reprezentarea verticală prin uniuni sindicale, reprezintă cele mai eficiente şi mai puternice centre ale opoziţiei industriale şi ameninţă, ca şi studenţii, înseşi bazele organizării muncii ale regimului franchist.

Managerii în Iugoslavia şi *tehnocraţii* în Spania formează un strat sociopolitic de sine stătător. Ei acţionează ca grupuri de presiune în favoarea descentralizării şi a liberalizării şi pentru reducerea globală a puterii statului şi, îndeosebi, a partidului. (În Spania, *Opus Dei* şi Falanga sînt la cuţite.) În ambele ţări ei sînt „revizionişti". Cei ce răspund cu adevărat de funcţionarea economiei preferă ca statul să renunţe la pretenţia de a controla viaţa economică şi să accepte în schimb, un control din partea noilor organe instituţionalizate menite să prevină abuzurile. Din acest punct de vedere, ei sînt aliaţii naturali ai opoziţiei.

În Iugoslavia, *fermierii* se găsesc într-o desăvîrşită opoziţie socială şi economică faţă de regim. Mai întîi, ei au fost nevoiţi să lupte împotriva politicii de colectivizare a agriculturii; ulterior, au opus rezistenţă politicii de impunere a unor norme obligatorii de livrare a produselor — „cotele", care făceau parte din planificarea economică de stat. Populaţia agricolă din această ţară esenţialmente agrară s-a transformat într-un sector separat al naţiunii (singurul sector nesocialist din economia iugoslavă) şi acţionează ca un puternic grup de presiune asupra administraţiei centrale şi locale. În Spania, fermierii proprietari de pămînt (şi, bineînţeles, latifundiarii în general) au tendinţa de a sprijini Biserica şi statul. Ţăranii mai săraci, cei lipsiţi de pămînt şi muncitorii agricoli zilieri sînt mult mai înclinaţi să adopte sloganurile comuniştilor şi ale socialiştilor şi să se opună „guvernului exploatatorilor". Agricultorii fără pămînt din sudul ţării au alcătuit, în trecut, terenul cel mai fertil de recrutare a elementelor pentru mişcarea anarhistă; urmaşii lor de astăzi au atitudini mai greu de apreciat.

Administraţia centrală este, în ambele ţări, un instrument guvernamental folositor. Unul dintre stîlpii săi de susţinere, poliţia politică, şi-a pierdut puterea — în Spania treptat şi, mai cu seamă, prin intermediul intrării în legalitate, în Iugoslavia brusc, drept rezultat al crizei care a dus la demisia lui Rankovici şi la demontarea formidabilului aparat al UDBA. Administraţia economică centralizată şi-a pierdut puterea ca urmare a progreselor descentralizării economice. Administraţia locală (prin aceasta înţelegîndu-se aici atît cea regională cît şi cea federală, incluzînd, în cazul Iugoslaviei, şi organele de autoconducere şi autoadministrare) este, prin contrast, un canal pentru exercitarea de presiuni în vederea unei mai mari descentralizări şi pentru reducerea sau abolirea puterilor guvernului central. În Catalonia sau în provinciile basce, în Croaţia ori în Slovenia există forţe centrifuge în administraţia provincială ce exercită presiuni în scopul unor atribuţii regionale suplimentare. În ceea ce priveşte consiliile populare comunale din Iugoslavia, în măsura în care pot dobîndi o adevărată dezvoltare, ele dovedesc o reală tendinţă de a-şi lărgi atribuţiile, de a încerca să influenţeze organele superioare de luare a deciziilor şi de a-şi cuceri o mai mare independenţă faţă de controlul exercitat de centru.

Intelectualii reprezintă, bineînţeles, vîrful de lance al mişcărilor de dizidenţă împotriva guvernului în ambele ţări. Pînă şi în cel mai relaxat climat politic prevalînd în ultimii ani, ei au au căzut frecvent victimă unor procese şi persecuţii. Ambele regimuri acordă o atenţie specială presei şi publicaţiilor politice. Guvernele acestor ţări au manifestat tendinţa, în vremea din urmă, să se bizuie pe televiziune şi într-o mai mică măsură pe radio ca pe propriile lor mijloace de informare. În plus, ele şi-au îmbunătăţit considerabil furnizarea de informaţii în presa oficială. Cu toate acestea, cuvîntul tipărit este privit cu un ochi vigilent. În Spania, libertatea presei a fost limitată încă o dată printr-o nouă lege penală, în anul 1967. În Iugoslavia, Mihajlov şi-a atras mînia guvernului atunci cînd, în anul 1966, şi-a anunţat intenţia de a edita un nou periodic; împotriva lui a fost redeschisă o urmărire judecătorească, ce fusese anterior suspendată. Publicarea revistei *Praxis*, pe care Tito însuşi o descrisese ca pe un organ al opoziţiei, a fost suspendată în mai multe rînduri. Totuşi, vorbind în general, pe

măsură ce climatul de legalitate a devenit mai stabil, ziariştii au fost capabili să dovedească o mai mare independenţă profesională şi, în felul acesta, presa oficială s-a îmbunătăţit la rîndul ei.

Acestor grupuri sociale şi profesionale care pot exercita presiuni asupra regimului trebuie să li se mai adauge *grupurile naţionale* sau *regionale*, dacă dorim să le realizăm un tablou complet al presiunilor pluraliste care şi-au făcut acum apariţia. În Iugoslavia, croaţii, slovenii, muntenegrenii şi macedonenii reacţionează într-o măsură tot mai importantă împotriva aşa-numitei opresiuni sîrbe a guvernului de la Belgrad. În mod similar, în Spania, lipsa totală a autonomiei regionale şi chiar persecutarea limbilor regionale a condus la o rezistenţă sporită împotriva centralismului guvernului de la Madrid în Catalonia, provinciile basce şi chiar, într-o mai mică măsură, în Galicia. Amîndouă guverne sînt puternic confruntate cu această problemă şi perfect conştiente de legătura ei cu opoziţia politică. „Dacă aceia care vorbesc despre un contrast de opinii se află de fapt în căutarea unor partide", a spus Franco la Sevilla la 27 aprilie 1967, „este bine să ştie că aceasta nu se va întîmpla niciodată. Acest lucru nu este cu putinţă, deoarece ar însemna distrugerea şi dezmembrarea patriei". Atît la Madrid cît şi la Belgrad, este frecvent exprimată părerea că, în condiţiile prevalării unor tensiuni interne, re-formarea partidelor politice vrea în fapt să reprezinte formarea de partide separatiste, basc sau croat, care să conducă la secesiune.

În sfîrşit, principalele *tendinţe* politice ale opoziţiei sînt, în Spania, socialiste, creştin-democrate, liberale, monarhiste şi cele comuniste, în vreme ce în Iugoslavia ele sînt agrariene, social-democrate, liberale şi, probabil, creştin-democrate.

Cu aceste forţe convergente ale opoziţiei , guvernele din Spania şi respectiv Iugoslavia au fost nevoite să se angajeze în dialog. În asemenea împrejurări, se poate vedea limpede de ce soluţia adoptată de ele a fost de a permite un grad considerabil de instituţionalizare, ceea ce a pus, totuşi, capăt dintr-o dată opoziţiei politice ori sistemului multipartid. Dilema căreia trebuie să-i facă faţă aceste guverne este dacă instituţionalizarea politică nu are un impuls propriu, care o va duce către instituţionalizarea opoziţiei politice, ori dacă guvernele nu pot opri şi controla acest proces într-un moment ales cu grijă dinainte; cu alte cuvinte, dacă, fiind

adoptate mai multe garanţii pentru legalitate, mai mari posibilităţi de exercitare a controlului asupra puterii guvernamentale şi o mai deschisă exprimare a dezacordului (*contraste de pareceres*, în terminologia oficială a noilor legi fundamentale spaniole), guvernul nu poate călăuzi acest proces înspre înnămolirea lui în apele moarte ale societăţilor fără partide, apolitice.

Au fost asigurate garanţii mai mari de legalitate prin reabilitarea sistemului judecătoresc (adică a instanţelor de judecată civile, spre deosebire de tribunalele speciale ale dictaturilor — curţile militare în Spania, iar în Iugoslavia organul special, comun tuturor statelor comuniste, procuratura). În acelaşi timp, poliţia politică a trebuit să fie în oarecare măsură subordonată instanţelor judecătoreşti obişnuite, ceea ce avea să calmeze mult nervozitatea unor populaţii deprinse de ani de zile cu tehnica „bătăii în uşă" de la miezul nopţii. Bineînţeles, acest lucru nu înseamnă cîtuşi de puţin că, în cele două ţări, cetăţenii se bucură de o perfectă securitate şi de protecţia legii. Astfel, comportamentul poliţiei în timpul grevelor studenţilor şi ale muncitorilor din Spania s-a dovedit adesea a fi foarte brutal. Însă aceasta vrea să însemne că perioada terorismului de stat a fost depăşită şi că poliţia politică este foarte puţin probabil să mai devină vreodată principalul organ al statului, aşa cum a fost ea pe vremea lui Hitler şi a lui Stalin. Reabilitarea puterii judecătoreşti a fost efectuată pe seama curţilor militare şi, îndeosebi, a procedurilor; acum se acordă un mai mare respect persoanelor judecătorilor şi funcţiilor, ei fiind acum, în principiu, inamovibili. În Iugoslavia, procesul a fost încununat de instituţionalizarea Tribunalului Constituţional care a început să funcţioneze în anul 1964 şi ale cărui drepturi le-au pus în umbră pe acelea ale guvernului. În ciuda acestui fapt, nu este clar în ce măsură pot apela cetăţenii în mod direct la Tribunalul Constituţional, împotriva statului sau a organelor sale; în scurta sa viaţă, Tribunalul a dat sentinţe împotriva guvernului numai ocazional şi în special în materie de exproprieri abuzive, sentinţe prin care statului i s-a impus să restituie proprietatea confiscată.

Această reabilitare a puterii judecătoreşti a fost insoţită în ambele ţări de o dezbatere deschisă cu privire la meritele şi la necesitatea separării puterilor în statul constituţional. Aceasta constituie o problemă deosebită în Iugoslavia, deoarece nu numai că

regimul este, ca şi în Spania, prin definiţie „organic" şi „unificat", dar şi pentru că una dintre dogmele de bază ale teoriei politice comuniste este abolirea separării puterilor, chipurile tipică pentru statul clasei burgheze. Aici, toate puterile sînt reunite în mîinile poporului suveran, în acelaşi timp legislator, administrator şi judecător, comportîndu-se ca o „corporaţie în acţiune". Noua doctrină constituţională iugoslavă, în contrast cu aceea a tuturor celorlalte ţări comuniste, recunoaşte acum separarea puterilor şi, în practică, duce spre o mai mare independenţă a legislativului şi a puterii judecătoreşti faţă de executivul pînă mai deunăzi omnipotent.

Esenţa întregului proces de re-instituţionalizare în ambele regimuri — cele mai avansate pe calea „chinuitoarei reevaluări" — constă de fapt din reactivarea lor prin intermediul legislaturii. Funcţionarea parlamentelor a fost reorganizată în amîndouă statele, în Iugoslavia o dată cu constituţia adoptată în anul 1963 şi în Spania prin Legea Organică din noiembrie 1966. (Ambele constituţii au fost, pînă astăzi, adaptate şi mai bine definite prin legi subsecvente şi amendamente.) Parlamentul spaniol sau *Cortes* are şase sute de deputaţi: o sută dintre ei vor fi aleşi de acum înainte de către „şefii de familie şi femeile măritate", în calitate de reprezentanţi ai familiei. Restul de cinci sute de deputaţi îi include pe membrii guvernului, o sută şi cincizeci reprezintă uniunile sindicale, cincizeci reprezintă municipalităţile din fiecare provincie; mai fac parte din Cortes preşedinţii curţilor supreme şi consilierii naţionali[1]. În acest fel a fost creat un parlament în care aleasă este numai o minoritate, iar majoritatea este, în cele din urmă, numită de către executiv. Tocmai de aceea se şi ridică la asemenea cifre reprezentanţii oficiali ai uniunilor sindicale şi ai municipalităţilor.

---

1 Lista consilierilor naţionali poate prezenta interes pentru cei nu cunosc detaliile de organizare ale regimului spaniol, doarece aceasta oferă o adîncă înţelegere a reprezentării instituţionale pe care el o impune. Ei sînt: 50 de consilieri aleşi, cîte unul pentru fiecare din cele 50 de provincii; 40 de consilieri numiţi de către Franco; 12 consilieri reprezentînd structurile de bază ale comunităţii naţionale: 4 pentru familie, 4 pentru corporaţiile locale şi 4 pentru uniunile sindicale. Chiar şi în cazul în care deputaţii ar fi fost cu adevărat aleşi, spre deosebire de aceia numiţi în mod direct de către executiv, este interesant de observat cît de departe a fost modificat aici conceptul reprezentării, faţă de cel individual, tipic pentru democraţiile constituţional-pluraliste.

Parlamentul iugoslav sau Adunarea Federală este alcătuit din cinci camere:

1. Camera Federală (camera politică), formată din o sută douăzeci de deputaţi aleşi şi din şaptezeci de membri ai Consiliului Naţionalităţilor, care au fost delegaţi de către adunările republicane;
2. Camera Economică;
3. Camera pentru Educaţie şi Cultură;
4. Camera pentru Probleme Sociale şi de Sănătate;
5. Camera Politico-administrativă, fiecare dintre aceste din urmă camere avînd cîte o sută douăzeci de membri, ceea ce dă un total de şase sute şi şaptezeci de deputaţi.

Acesta este Parlamentul care alege, în principiu, din rîndurile sale membrii Consiliului Executiv Federal (care este Consiliul de Miniştri) pentru o perioadă de patru ani. În adunarea Federală anterioară anului 1963, Consiliul Executiv Federal cumula în mîinile sale puterea legislativă şi executivă şi guverna în mod direct. Schimbarea remarcabilă petrecută în viaţa constituţională a ţării a fost diferenţierea efectuată în privinţa activităţii şi atribuţiilor Adunării Federale, în comparaţie cu acelea ale Consiliului Executiv Federal. Adunarea s-a afirmat ea însăşi în măsura în care a respins sau a amendat un număr substanţial de legi şi decrete ale Consiliului Executiv şi a dat dovadă de o mai mare iniţiativă legislativă. Această schimbare în echilibrul dintre cele două organe ale puterii a făcut cu putinţă un asemenea eveniment ca demisia guvernului comunist din republica Slovenia în anul 1966, atunci cînd Parlamentul comunist sloven a declarat nulă şi neavenită o lege guvernamentală.

Este limpede că, în ambele ţări, instituţionalizarea parlamentului în calitate de centru al puterii este un proces aflat abia la început. Atîta vreme cît — în marea lor majoritate — deputaţii sînt în realitate numiţi (prin mecanisme pe care le vom discuta mai încolo) şi atîta vreme cît principiile răspunderii şi ale responsabilităţii guvernului faţă de parlament nu sînt pe deplin stabilite, parlamentele nu pot fi definite în mod legitim ca fiind sedii ale puterii. Merită însă să remarcăm că procesul de instituţionalizare, odată pus in mişcare, tinde să se concentreze asupra parlamentului, în jurul căruia trebuie oricum să graviteze întregul proces po-

litic al unei societăţi pluraliste. Astfel încît, în circumstanţe diferite se iveşte o situaţie asemănătoare cu aceea din secolele XVIII şi XIX cînd instituţionalizarea politică a început în acele entităţi care aveau să devină societăţile constituţional-pluraliste din vestul Europei.

Ne întoarcem astfel la instituţia alegerilor parlamentare şi la teoria generală a reprezentării. Dacă parlamentul trebuie să fie reprezentativ, el este obligat să-şi obţină responsabilitatea pe calea mandatelor acordate de alegători. Un parlament numit în funcţie devine răspunzător faţă de cei care fac numirea şi, în felul acesta, se află într-o relaţie de subordonare faţă de executiv. Pînă de curînd, atît în Spania cît şi în Iugoslavia, parlamentul era constituit din aproximativ şase sute de oameni, selecţionaţi cu multă grijă şi numiţi. În Spania, acest lucru era realizat în mod direct, întrucît pînă în anul 1966 toţi cei şase sute de deputaţi erau desemnaţi din rîndul sectoarelor specifice ale societăţii: uniuni sindicale, municipalităţi, consilieri naţionali ş.a.m.d., în lipsa oricărui element definitoriu pentru alegerile directe. În Iugoslavia, alegerile au fost viciate din rădăcină prin faptul că toţi candidaţii trebuiau să fie numiţi înaintea „întîlnirilor electorale cu oamenii muncii", care erau convocate de către preşedintele comitetului Adunării Comunale. Aceste întruniri desemnau candidaţi pentru Camera Comunală, însă numai liste de propuneri pentru Camera Republicană şi pentru Camera Federală a Adunării Federale. După ce comisiile electorale scurtau listele de candidaţi, rezultatul final era acela că, pînă în anul 1965, lista ajungea să fie alcătuită din cîte un singur candidat pentru fiecare loc de deputat. Cu ocazia ultimelor alegeri convocate pentru înlocuirea, bienală, a unei jumătăţi dintre deputaţii Adunării Federale, în cîteva republici au fost propuşi chiar mai mulţi candidaţi decît numărul de locuri. (Astfel, Serbia a prezentat 52 de candidaţi pentru 25 de mandate, Croaţia 18 pentru 13 locuri, iar Bosnia-Herţegovina 14 candidaturi pentru 10 mandate.) În măsura în care întrunirile electorale au fost organizate sub auspiciile Alianţei Socialiste, numărul de candidaţi propuşi a fost remarcabil de ridicat; şi, întrucît candidaţii Ligii Comuniştilor nu şi-au primit confirmarea în mod automat aşa cum fuseseră ei obişnuiţi, alegerile au fost caracterizate printr-un element de competiţie care lipsise cu desăvîrşire înainte.

Noul sistem introdus în Spania sub puternica presiune a opiniei publice permite alegerea unei şesimi dintre deputaţi de către repezentanţii familiilor şi anume de către capii de familie şi femeile căsătorite.

O limitare a fost introdusă în alegerea candidaţilor, întrucît, în concordanţă cu Legea Mişcării Naţionale din 26 iunie 1966, candidaţii trebuie să declare dinainte că acceptă principiile Mişcării Naţionale. Mai mult chiar, atît marilor oraşe industriale cît şi micilor districte agricole le-a fost acordată aceeaşi reprezentare — de cîte un singur deputat. Aceasta oferă un avantaj sigur candidaţilor Falangei. Prin luna iulie, partidele de opoziţie şi-au făcut manifestă intenţia de a se uni în sprijinul candidaţilor opoziţiei, pentru a nu se diviza voturile şi a se putea forma un front comun împotriva candidaţilor privilegiaţi ai Falangei. Prin septembrie, cu toate acestea, ei s-au retras, din cauza condiţiilor potrivnice stabilite de către regimul franchist. Rezultatele alegerilor pe liste unice au dovedit că unele personalităţi cu spirit de „opoziţie" au fost, în cele din urmă, alese în Cortes.

Presiunile exercitate în favoarea unui sistem corect de reprezentare electorală merg în paralel şi sînt întărite de presiunile exercitate în vederea instituţionalizării cîtorva forme ale opoziţiei de fapt a mai multor partide politice. În acest domeniu, atît regimul franchist cît şi cel titoist adoptă o abilă atitudine defensivă. Ele au abandonat ideea partidului monolitic (care nu a fost niciodată şi în nici un caz susţinută, în mod explicit sau implicit, de către Franco), în favoarea conceptului de „mişcare" sau „alianţă" — adică organizaţii mari, în cadrul cărora spaniolii şi respectiv iugoslavii să-şi poată rezolva politica ţelurilor lor comune, prin dezbaterea pe larg în primul rînd a deosebirilor de vederi (*contraste de pareceres*), într-un spirit de solidaritate naţională. În sînul mişcării sau al alianţei, Falanga sau Liga Comuniştilor intenţionează să continue a asigura esenţa ideologică dură, însă aceste organizaţii ample nu sînt şi nici nu se intenţionează să devină nişte partide. Rezultă, aşadar, că ele nu vor fi cîtuşi de puţin partide politice şi că ambele ţări vor deveni state fără de partid. Într-un asemenea sistem, cererile opiniei publice în vederea înfiinţării de partide politice pot fi respinse ca demodate, iar politica poate fi privită ca aparţinînd unui trecut discreditat.

Acest efort îndreptat spre compromis, pus în practică de către liderii ambelor ţări, nu a întîlnit deloc o aprobare unanimă. Partizanii fermi ai partidului unic denunţă această atitudine ca pe o primejdioasă aventură şi ca pe o dovadă de ingratitudine.[1] Opinia publică şi conducătorii opoziţiei, în schimb, o denunţă ca pe un simplu paliativ, care nu poate să înlocuiască instituţionalizarea politică necesară.

În fapt, se naşte impresia că ideea de „mişcare" apelează la opinia publică numai în măsura în care ea izbuteşte să reprezinte un organism diferit de partidul oficial şi poate, tocmai de aceea, să fie considerată — în funcţie de candidaţi şi de conducere — drept un partid rival. Dezbaterile din cadrul Congresului Alianţei Socialiste din luna iunie 1966 în Iugoslavia au fost deosebit de semnificative din acest punct de vedere. Organizatorii Alianţei au fost bombardaţi cu întrebări. Cei prezenţi au dorit să afle dacă ea avea să reprezinte pur şi simplu un nou organ prin intermediul căruia schiloada Ligă a Comuniştilor va continua să-şi exercite conducerea politică sau dacă, dimpotrivă, ea se va disocia de Ligă şi va deveni o entitate diferită. La această din urmă întrebare nu a fost dat nici un răspuns şi atunci participanţii şi-au pierdut interesul pentru Alianţă. Implicaţia acestui fapt a fost aceea că Liga s-ar fi cuvenit mai întîi să-şi definească propriul său rol în viitor şi, ca urmare, rolul Alianţei putea atunci să fie evidenţiat cu mai multă

---

1 În Spania, Falanga a desfăşurat o tenace bătălie de ariergardă pentru a fi reabilitată drept cel mai important canal prin care să poată fi auzite toate vocile dizidente din societate. (A se vedea interesanta discuţie asupra acestui punct în coloanele cotidianului de partid *Arriba* din luna martie 1965.) Legea din 26 iunie 1966 care îi determină pe candidaţii pentru cele o sută de locuri de reprezentanţi ai familiilor să depindă de subscrierea la principiile ideologice ale mişcării (pe care numai Falanga le acceptă în totalitate), a fost — pe drept cuvînt — privită drept o victorie a Falangei. Ea a fost chiar descrisă drept „instituţionalizarea" Falangei. În Iugoslavia, cea mai deschisă critică a lentei dezintegrări a partidului a venit din străinătate, din Sanhedrinul blocului sovietic şi, îndeosebi, din Uniunea Sovietică. La 20 februarie 1967, *Pravda* denunţa doctrina iugoslavă şi declara, dimpotrivă, că „o dată cu încheierea fazei de trecere, în ţările socialiste, necesitatea conducerii deliberate a procesului social şi, în consecinţă, a asigurării rolului conducător al partidului marxist-leninist, nu numai că nu dispare ci, dimpotrivă, sporeşte".

claritate. În acest fel, problema rolului pe care avea să-l joace Liga în viitor a rămas incertă.

Între timp, anumite facţiuni din sferele guvernamentale au ajuns într-o anumită măsură să se apropie cel mai mult de substituirea multipartidismului, care poate lua naştere din viaţa politică neinstituţionalizată a ambelor ţări. Acesta este un fenomen constatat frecvent în toate situaţiile similare. Facţiunile s-au ivit în istoria politică modernă drept organe spontane de diferenţiere în sînul unor regimuri care nu admit instituţionalizarea acestora. Facţiunile sînt un înlocuitor al partidelor în regimurile politice centralizate şi, foarte adesea, ele preced formarea partidelor politice în perioadele de activitate pre-instituţională. În Anglia, Franţa şi Statele Unite ale Americii ele au precedat, în secolul al XVIII-lea, formarea celor dintîi partide politice.

În Spania, cele două facţiuni principale sînt revizioniştii şi adepţii continuităţii; în Iugoslavia, ele sînt cunoscute sub numele de „revizionişti" şi „dogmatici" sau, cu alte cuvinte, centraliştii şi dezcentralizatorii. Adepţii continuităţii se pronunţă în favoarea permanenţei regimului lui Franco — cu condiţia unor îmbunătăţiri necesare şi a unei mai mari flexibilităţi —, un fel de franchism fără Franco. Multe dintre grupările cu interese legate de cele ale regimului aparţin acestei facţiuni: Partidul Falangei, conducătorii uniunilor sindicale oficiale, vîrfurile armatei, aripa conservatoare a Bisericii, ca şi cîteva facţiuni politice de dreapta — altele decît acelea monarhiste. Într-adevăr, adepţii continuităţii se opun restaurării monarhiei, iar sloganul „Franchism fără Franco" implică o continuare a actualului regim anormal, de regat fără rege. Conducătorul firesc al acestei facţiuni este bătrînul general în retragere Agustín Muñoz Grandes, fost vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi principalul candidat pentru postul de prim-ministru stabilit prin legea din noiembrie 1966. În acelaşi timp, în calitatea sa de vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, el fusese succesorul constituţional al lui Franco, în cazul în care *El Caudillo* avea să moară fără ca vreun alt succesor să fi fost desemnat. Generalul Muñoz Grandes a fost demis însă din postul său în luna iulie 1967; în felul acesta, adepţii continuităţii şi-au pierdut un mare avantaj, în chiar momentul în care Falanga fusese reinstituţionalizată drept centru al Mişcării. Revizioniştii susţin o largă

gamă de reforme în sectoarele economic şi social şi, mai cu seamă, în cel politic. În principiu, ei sînt în favoarea restaurării monarhiei, ca fiind soluţia care suscită cele mai puţine dezacorduri. Revizioniştii văd însă în restaurarea monarhiei mai presus de orice speranţa înfăptuirii unei vieţi publice cu un caracter mai accentuat constituţional. În rîndurile lor sînt cuprinse asemenea grupuri precum tehnocraţii, *Opus Dei*, partidele monarhiste şi creştin-democraţii; în realitate, ei se află în termeni mai buni cu adevărata opoziţie, alcătuită din socialişti, liberali şi economişti, decît adepţii continuităţi.

„Centraliştii" iugoslavi sau „dogmaticii" cum mai sînt ei denumiţi susţin continuitatea statului comunist şi a partidului (Ligii), pînă în momentul în care organele de autoconducere şi autogestiune vor fi dovedit, în mod decisiv, că pot face societatea să funcţioneze. Nucleul puternic al grupului era constituit îndeosebi din aripa sîrbă a partidului, condusă pînă în anul 1965 de către Rankovici. Din rîndurile lor fac parte şi conservatorii înrăiţi din Liga Comuniştilor, generalii din armată, membrii administraţiei centrale, ai poliţiei politice, ca şi cîţiva dintre liderii uniunilor sindicale. Revizioniştii pot fi întîlniţi între rîndurile membrilor administraţiei federale şi locale, printre conducătorii consiliilor muncitoreşti, în grupările regionale — croaţi, sloveni, ş.a.m.d. — şi printre membrii de rînd ai Alianţei Socialiste.

În anii de început ai acestor două regimuri, facţiunile şi-au purtat bătăliile pe coridoarele obscure ale puterii dictaturilor, prin anticamerele dictatorilor, ca şi în şedinţele consiliilor de miniştri sau la întrunirile comitetelor centrale ale respectivelor partide. Rezultatele erau decise mai înainte ca problemele în discuţie să fi fost aduse în faţa congreselor sau a plebiscitelor. În momentul de faţă a devenit însă limpede că bătălia este purtată în public şi, foarte adesea, în cele două parlamente. Cu toate acestea, prin existenţa lor reală chiar dacă atrofiată, parlamentele au îndeplinit două valoroase funcţii politice. Astfel, ele au facilitat întrepătrunderea, în grupuri mari de populaţie, a unor tendinţe şi opinii altminteri diferite. Ele au stimulat şi dezbaterea publică, furnizîndu-i o mai bună articulare şi motivaţii mai limpezi. Parlamentele au oferit în acest fel luptelor acelora obscure dintre subgrupuri şi idei subsidiare tribuna de care ele aveau nevoie pentru a se putea

transforma într-un conflict organizat de idei, între cele două aripi ale vieţii politice a dictaturii. Pînă în clipa în care noile cadre politice aveau să pătrundă în sînul lor, prin mijlocirea sistemelor electorale revizuite, *Cortes* şi *Skupčina* au funcţionat ca parlamente ale facţiunilor şi au contribuit la instituţionalizarea noilor proceduri din interior.

Se poate oare ca instituţionalizarea să se oprească aici? Pot să fie suficiente parlamentele facţiunilor pentru a exprima, în statele fără de partid, profundele deosebiri de vederi ce zac sub stratul superficial pacificat cu forţa al vieţii politice? Sau aceasta este în realitate numai o fază, mai lungă ori mai scurtă, care, sub presiunea opiniei publice, a noilor instituţii electorale şi a opoziţiei băgate la fund, se va sfîrşi o dată cu totala reinstituţionalizare a partidelor politice şi cu reabilitarea parlamentului şi a opoziţiei parlamentare?>[1]

Aceste două ţări, Spania şi respectiv Iugoslavia, constituiau atunci exemplele pentru cel mai matur stat naţionalist şi cel mai matur stat comunist. În amîndouă, forţele contrare regimului veneau să exercite presiuni în favoarea reinstituţionalizării opoziţiei politice, în scopul armonizării pluralismului economic şi social cu un pluralism politic corespunzător şi, în ambele cazuri, guvernele au răspuns printr-o oarecare reabilitare a puterii judecătoreşti şi o oarecare reactivare a puterii legislative. Funcţionarea parlamentului a fost reorganizată în Iugoslavia prin constituţia adoptată în anul 1963, iar în Spania prin Legea Organică din luna octombrie 1966. Ambele regimuri au renunţat la ideea existenţei unui partid monolitic (niciodată sprijinită într-o manieră explicită sau implicită de către Franco), în favoarea ideii unei „mişcări" sau „alianţe", iar în Iugoslavia, a celor şase partide regionale. Atît Falanga, cît şi Liga Comuniştilor din Iugoslavia, erau destinate procurării nucleului ideologic; noile organizaţii, mai cuprinzătoare, nu sînt şi nici nu intenţionează să fie partide politice. Consecinţa este totala dispariţie a acestora din urmă, într-un sistem care le dispreţuieşte ca fiind anacronice şi îi consideră pe politicieni drept fantasme ale unui trecut discreditat.

---

1 În continuare, textul conform ed. sp. (*nota red.*).

Acest efort pentru realizarea compromisului, înfăptuit de guvernanţii ambelor ţări, a fost departe de a întruni aprobarea generală. Redutele partidului au denunţat acest efort ca pe o primejdioasă aventură şi ca pe o dovadă de ingratitudine, în vreme ce opinia publică şi liderii opoziţiei vedeau în el un simplu paliativ, care nu putea să asigure căile spre necesara instituţionalizare.

În anii ce s-au scurs din 1968 încoace, evoluţia situaţiei în alte două ţări, Grecia şi Portugalia, a avut de asemenea o mare însemnătate şi, în anumite privinţe sînt încă şi mai ilustrative pentru această tendinţă, în timp ce Iugoslavia a tot trăit cu teama dispariţiei principalului factor stabilizator al sistemului său politic, care nu este altul decît însuşi mareşalul Tito.

În Grecia, sistemul parlamentar a fost răsturnat în luna aprilie a anului 1967. Criza politică greacă, declanşată în luna iulie 1965, a atras după sine o îndelungată perioadă de instabilitate parlamentară şi a făcut ca *establishment*-ul militar, în acord cu tradiţiile armatei, să acţioneze ca în atîtea rînduri în perioadele de criză, pentru „a salva poporul de sine însuşi". Regimul coloneilor aparţinea varietăţii de regim pe care noi am descris-o sub denumirea de „naţional", mai apropiat însă de guvernul autoritar de tip vechi decît de dictaturile militare novatoare din Orientul Mijlociu. Noul regim nu-şi propunea să introducă schimbări economice sau sociale şi nici nu profesa o altă politică decît aceea de a isprăvi cu structura politică existentă pînă atunci, incluzînd partidele, parlamentul şi opoziţia. El nici măcar nu a încercat să se sprijine pe vreun gen de populism radical, şi s-a dovedit nu numai inabordabil, ci şi incompetent. În cele din urmă, eşecul loviturii de forţă care a dus la înlăturarea temporară de la putere a preşedintelui Makarios în Cipru şi a condus la invadarea insulei de către armata turcă în luna iulie 1974, au provocat o reacţie de nemulţumire a unei părţi a armatei; aceasta a cerut revenirea la un regim civil şi reîntoarcerea, din exilul său voluntar de unsprezece ani de la Paris, a liderului parlamentar conservator Constantin Karamanlis.

Procesul de reinstituţionalizare a opoziţiei s-a dovedit destul de uşor de îndeplinit, deoarece dictatura militară nu durase decît şapte ani şi, departe de a şterge amintirea, ea nu a fost bună la altceva decît să reînsufleţească dragostea pentru asemenea insti-

tuţii ca partidele politice, presa liberă, parlamentul şi opoziţia, libertatea de exprimare în universităţi şi în mijloacele de informare în masă, precum şi faţă de libertatea de asociere în sindicate şi organizaţii profesionale. În afară de aceasta, una şi aceeaşi generaţie a avut neşansa de a îndura regimul coloneilor şi norocul de a se elibera de el. Instituţiile suprimate numai temporar — parlamentul, partidele politice şi periodicele — şi-au făcut fără întîrziere apariţia şi şi-au reasumat rolurile de mai înainte, în vreme ce arestaţii şi exilaţii reveneau în viaţa publică.

Constantin Karamanlis a găsit în Grecia un vid constituţional, întrucît textul constituţiei promulgate de către colonei era, desigur, inaplicabil. Pe de altă parte, o reîntoarcere pur şi simplu la precedenta constituţie — cea monarhică — ar fi fost de asemenea nejustificată, date fiind atît implicarea ex-regelui Constantin în dezintegrarea sistemului parlamentar, cît şi condiţia sa de exilat. Monarhia are în Grecia o origine relativ recentă şi ea nu a fost ornamentată de tradiţii eroice. Soluţia pe care a găsit-o Karamanlis a fost aceea de a restaura constituţia adoptată în anul 1952, lăsîndu-se în suspensie articolele referitoare la Coroană. În acelaşi timp, guvernul provizoriu, constituit în cea mai mare parte din personalităţi de centru şi de dreapta opuse coloneilor, a adus la cunoştinţă faptul că urmau să aibă loc alegeri legislative în luna noiembrie a aceluiaşi an, 1974, precum şi un referendum cu privire la viitoarea formă a statului — monarhie sau republică — la data de 8 decembrie. Cu toate că nu au lipsit nici unele critici din partea partidelor de opoziţie incluse în guvernul provizoriu în legătură cu pripa cu care fuseseră convocate alegerile, critici bazate pe faptul că partidele nu avuseseră timpul necesar să se reorganizeze şi corporaţiile locale sub egida cărora avea să se desfăşoare consultarea electorală nu fuseseră epurate de partizanii coloneilor, este neîndoielnic că decizia de a se acţiona cu rapiditate a contribuit la restaurarea stabilităţii sistemului politic grec, asigurînd legitimitatea regimului. Dacă luăm în considerare atmosfera de încordare în care a fost ţinut tot timpul (dorinţa manifestă a acelora care avuseseră de suferit sub dictatura coloneilor de a li se acorda compensaţii şi ca vinovaţii să fie pedepsiţi, izbucnirea unor comploturi şi conspiraţii în sînul forţelor armate menite să restituie militarilor rolul politic pierdut, în sfîrşit, greaua moşteni-

re a conflictului cu Turcia în privinţa Ciprului şi, mai nou, în legătură cu exploatarea bogăţiilor Mării Egee), vedem că noul guvern a izbutit să-şi menţină cursul cu o fermitate remarcabilă. Trecerea armatei sub controlul instituţiilor civile s-a dovedit a fi crucială, iar rezultatele obţinute au fost satisfăcătoare pînă în momentul de faţă. Dacă stabilitatea se datoreşte noii constituţii elaborate de către parlamentul ales în luna noiembrie 1974 — şi în care partidul lui Karamanlis, Noua Democraţie, a obţinut o majoritate confortabilă —, aceasta numai viitorul o poate hotărî. O nouă constituţie se dovedise necesară atunci cînd, prin referendumul de la 8 decembrie 1974, poporul s-a pronunţat împotriva monarhiei. În forma sa actuală, constituţia greacă are anumite elemente de inspiraţie gaullistă care sporesc puterile preşedintelui în detrimentul puterilor Parlamentului şi, prin aceasta, şi ale opoziţiei parlamentare. Se cuvine să mai arătăm aici şi faptul că regimul coloneilor s-a distrus singur, parte din armată ridicîndu-se împotriva lui. De aceea, în măsura în care militarii sprijină actuala constituţie civilă, există speranţe în ceea ce priveşte funcţionarea normală a guvernului şi a opoziţiei.

Situaţia din Portugalia era foarte diferită. În vreme ce în Grecia militarii au doborît un guvern militar, în Portugalia a fost răsturnat un guvern civil. Dictatura portugheză, pe care o putem data cu începere de la numirea lui Sálazar ca prim-ministru în anul 1927[1], devenise îngrozitor de anacronică în ultimii ani de viaţă ai dictatorului. Guvernul lui Marcelo Caetano care a succedat îndelungatei boli şi morţii lui Sálazar în anul 1972, îmblînzise în foarte mică măsură politica autoritară a ceea ce se numise *Estado Novo*. Însă adevărata criză a survenit ca urmare a războaielor coloniale din Africa. Mobilizarea opiniei publice internaţionale prilejuită de masacrele din Mozambic din vara anului 1973, ca şi costul crescînd al războiului în oameni şi mijloace financiare, i-au condus pe mulţi ofiţeri la concluzia că nu mai exista speranţa unei victorii asupra luptătorilor de gherilă şi i-au făcut pe cei mai tineri să se impregneze de ideologia marxistă a adversarilor lor. Îndată ce

---

1 Între 25 martie 1928 — 5 iulie 1932, Sálazar este ministru de finanţe cu puteri excepţionale; după această dată, prim-ministru pînă la 27. IX.1968 (*nota trad.*).

António Spínola, pe atunci adjunctul Şefului de Stat Major al Forţelor Armate şi-a publicat cartea, intitulată *Portugalia şi viitorul,* în care condamna insistenţa oficialităţilor de a soluţiona problema coloniilor africane exclusiv pe cale militară, punctele sale de vedere au stîrnit un larg ecou în rîndurile armatei, încă de pe atunci divizată în probleme ca avansările în grad ale veteranilor sau ale noilor comandanţi de formaţie universitară.Pînă atunci secretă, „Mişcarea căpitanilor", rebotezată Mişcarea Forţelor Armate, a ieşit la lumina zilei la 25 aprilie 1974, punînd stăpînire pe punctele cheie din întreaga Portugalie. Guvernul lui Marcelo Caetano a fost răsturnat, primul ministru fiind înlocuit cu generalul Spínola.

Cea dintîi etapă a revoluţiei portugheze a constat în formarea unui guvern (*juntă*) de salvare naţională, a cărei însărcinare a fost aceea de a nimici structurile regimului salazarist, prin dizolvarea poliţiei politice, promulgarea amnistiei pentru deţinuţii politici, proclamarea libertăţii de exprimare şi de asociere, ca şi încetarea războiului din Africa. Ofiţerii radicali nu erau însă deloc dispuşi să se vadă marginalizaţi — nemaiputînd astfel să controleze o revoluţie înfăptuită chiar de ei — şi au cerut propria „instituţionalizare" în cadrul guvernului portughez, în scopul înaintării Portugaliei pe calea socialismului. Concomitent, ocuparea unor terenuri agricole şi a unor întreprinderi , metodă inspirată muncitorilor de către comunişti, a făcut să se vadă limpede că guvernul Spínola era pe cale să piardă controlul asupra ţării. Numirea, în calitate de prim-ministru, a colonelului Vasco Gonsalves, demisia lui Spínola şi ascensiunea lui Costa Gomes la preşedinţia republicii au fost evenimente ce au jalonat alunecarea Portugaliei spre stînga.

În luna aprilie 1975 urmau să aibă loc alegeri pentru Adunarea constituantă; însă, pe fondul agitaţiei provocate de un complot al militarilor conservatori aflaţi în legătură cu Spínola, consultarea corpului electoral a fost amînată, iar partidele de dreapta şi conservatoare, ca şi acela democrat-creştin — proscrise. Mişcarea Forţelor Armate a luat din nou iniţiativa şi a fost organizat Consiliul Suprem Revoluţionar, răspunzător în faţa unei Adunări generale de 240 de reprezentanţi şi consacrat „conducerii şi executării programului revoluţionar al Portugaliei". Consiliul Su-

prem Revoluţionar putea să guverneze prin decrete şi să se opună prin veto deciziilor Consiliului de Miniştri. El şi-a proclamat, totodată, dreptul de a superviza sarcinile viitoarei Adunări constituante, care trebuia să elaboreze o constituţie capabilă „să facă ireversibilă înaintarea Portugaliei spre socialism". S-a intrat în acest fel într-o perioadă de tranziţie, în care sistemul politic portughez era alcătuit din preşedintele republicii, Consiliul Suprem Revoluţionar, guvernul, Adunarea Mişcării Forţelor Armate, o adunare legislativă paralelă aleasă prin sufragiu universal şi tribunalele judecătoreşti.

Politica Mişcării Forţelor Armate s-a tradus prin stabilirea unui dublu sistem al puterii, asemănător aceluia existent în Rusia în intervalul prins între răsturnarea ţarului — produsă în luna februarie 1917 — şi Revoluţia bolşevică din octombrie aceluiaşi an, perioadă în care puterea a fost în mod inegal împărţită între deputaţii sovietelor de soldaţi şi muncitori şi guvernul provizoriu. Ca şi în Rusia unde, în anul 1917 forţele armate se supuneau sovietelor şi nu guvernului, în Portugalia Mişcarea Forţelor Armate era aceea care controla organismul de securitate, COPCON, aflat sub comanda maiorului de atunci, ulterior generalul Otelo Saraivo de Carvalho.

Aceasta a fost panorama pe fundalul căreia au avut loc alegerile pentru o adunare constituantă, la care au participat candidaţii a douăsprezece partide politice şi un electorat de aproximativ şase milioane de persoane. Partidul Comunist, sub conducerea secretarului său general, stalinistul Alvaro Cunhal, îşi făcuse simţită prezenţa cu începere din luna aprilie 1974. P.C. portughez sprijinea Mişcarea Forţelor Armate, pretindea unirea tuturor sindicatelor ce abia luau naştere într-un singur organism — Intersindicala — controlat de el şi încuraja ocuparea terenurilor agricole şi a întreprinderilor din toată ţara. În alegeri P.C.R. a obţinut 12,5% din voturi, faţă de cele 37,9% ale Partidului Socialist şi 26,6% ale Partidului Popular Democratic (P.P.D.).

În perioada cuprinsă între lunile aprilie şi noiembrie ale agitatului an 1975 s-a desfăşurat o aprigă luptă pentru putere între aceia care doreau să implanteze un regim de tip sovietic — după modelul rusesc sau cubanez — şi cei care pretindeau să stabilească şi să consolideze în Portugalia un socialism democratic. În vre-

me ce Saraiva de Carvalho respingea rezultatele consultării electorale ca făcînd dovada lipsei de maturitate politică a poporului portughez şi încerca să stabilească aşa-zise „consilii muncitoreşti revoluţionare", alţi membri ai Consiliului Suprem Revoluţionar, grupaţi în jurul lui Melo Antunes, au izbutit să determine organul superior al revoluţiei să condamne un asemenea plan. Cu toate acestea, partizanii săi au reuşit să-l relanseze pentru scurtă vreme, sub formula „stabilirii unor legături directe între popor şi mişcarea forţelor armate la nivel local, regional şi naţional", în care socialiştii vedeau o paralelă limpede cu planurile lui Lenin pentru a pune mîna pe putere în octombrie 1917. Melo Antunes şi partizanii săi („Cei Nouă") au demonstrat că au suficient sprijin pentru înlocuirea primului ministru Vasco Gonsalves cu Pinheiro de Azevedo. În luna noiembrie a fost înfrîntă o tentativă de lovitură de stat pusă la cale de către Otelo Saraiva de Carvalho, care s-a văzut readus la vechiul său grad de maior, exclus din Consiliul Suprem Revoluţionar şi, în cele din urmă, consemnat la arest la domiciliu. Socialiştii democraţi dominau acum în Consiliul Suprem Revoluţionar.

S-a ajuns astfel la un acord între Mişcarea Forţelor Armate şi partidele politice, acord care a fost inclus în noua Constituţie portugheză, promulgată la 2 aprilie 1976. S-a proclamat cu această ocazie că Portugalia avea să se dedice sarcinii de a „crea o societate fără clase". Relaţiile dintre Consiliul Suprem Revoluţionar şi guvern au fost instituţionalizate, Preşedintele ales al naţiunii devenind şi preşedinte al Consiliului Suprem Revoluţionar, ajuns acum un simplu corp consultativ, cu dreptul de veto asupra legislaţiei limitat doar la chestiunile referitoare la apărare şi forţele armate. La 25 aprilie 1976 a fost aleasă o nouă Adunare legislativă, în care Partidul Socialist a obţinut din nou majoritatea. Partidul social-democrat P.P.D. a pierdut din voturi şi, în schimb, partidul centrist C.D.S. (Partidul de Centru Democratic şi Social) a cîştigat sufragii în plus, ca şi — mai puţine — Partidul Comunist, pe seama recent dispărutelor formaţiuni de extrema stîngă.

Ce se poate spune despre această instituţie care este opoziţia? Pe durata regimului condus de Sálazar şi de Caetano, opoziţia nu putea să iasă la iveală decît cu intermitenţe, în perioada alegerilor, pe cîtă vreme în restul timpului în calea sa erau înălţate atîtea

obstacole — datorită lipsei de acces la mijloacele de informare în masă ca şi totalei absenţe a presei libere (ca să nu mai vorbim despre prezenţa poliţiei politice) —, încît nu se putea spune că a funcţionat ca o instituţie. Ea nu a putut să o facă nici după anul 1974, pînă cînd şi-a preluat îndatoririle Adunarea constituantă, însă şi atunci rolul său s-a văzut o vreme diminuat datorită poziţiei dominante acordate în structura politică Consiliului Suprem al Revoluţiei şi Adunării Mişcării Forţelor Armate, constituită din 240 de membri, poziţie care trecea pe un plan secundar instrumentul legislativ electiv.

În Constituţia promulgată la 2 aprilie 1976 se face loc funcţionării unei opoziţii politice în sînul Adunării Legislative. Faptul că această constituţie supune Portugalia unei orientări politice şi economice determinate, cum ar fi aceea a edificării unei societăţi fără clase, duce implicit la concluzia că partidele de opoziţie nesocialiste îşi vor putea manifesta această opoziţie la două niveluri: împotriva acelor măsuri socialiste ale guvernului care ar putea presupune schimbări ireversibile şi împotriva constituţiei însăşi. Înscriind în constituţie obligativitatea trecerii la socialism, portughezii au deschis, poate, în cazul unui viraj spre dreapta al opiniei publice, calea confruntării între cele două blocuri de forţe — al socialiştilor şi al nesocialiştilor. În asemenea circumstanţe, loialitatea opoziţiei politice rămîne o realitate pe care majoritatea nu se mai poate bizui, iar numărul de curente admise în mod ilicit în rîndurile sale se dovedeşte cu mult mai limitat decît în cazul unei constituţii mai puţin restrictive. Sub acest aspect, experienţa Portugaliei se deosebeşte in mod notabil de aceea a Greciei, unde a fost prevăzut un arbitru suprem al Constituţiei, Consiliul Republicii, constituit din foştii preşedinţi ai ţării şi foştii prim-miniştri, plus premierul actual, preşedintele Camerei şi şeful opoziţiei. Incluzîndu-l şi pe acesta din urmă, sînt atinse două obiective: să se ofere o supapă de siguranţă opoziţiei faţă de regim, care nu este aceeaşi cu opoziţia antiguvernamentală (lipsă îndeosebi acuzată în cazul Portugaliei) şi, în acelaşi timp, să dea o lovitură opoziţiei şi liderului acesteia în chiar textul constituţiei, contribuind astfel atît la propria-i securitate, cît şi la menţinerea loialităţii sale faţă de regim.

Spania se găseşte, în momentul în care este redactată cartea de faţă, la o răscruce de drumuri şi constituie, din multiple motive, cazul cel mai interesant de studiat. Avînd o societate mai sănătoasă şi mai matură decît aceea din Grecia modernă şi fiind o ţară cu mult mai dezvoltată şi mai diversificată din punct de vedere economic decît Portugalia, orice schimbare a regimului său pune în joc în mod necesar o serie întreagă de factori politici, sociali şi regionali complecşi care nu există în memoria politică a Greciei şi a Portugaliei. Privind în trecut, regimul naţionalist începe prin a fi, în Spania, produsul unui îndelungat şi cumplit război civil care, din cauza ajutorului acordat generalului Franco de către nazişti şi fascişti, a făcut ca el să fie supus unei perioade de ostracizare consecutivă înfrîngerii Germaniei, întrucît a fost considerat unicul supravieţuitor din lume al regimurilor favorabile Axei. În al doilea rînd, spre deosebire de Grecia şi de Portugalia, Spania s-a văzut confruntată în decursul acestui secol cu problema aspiraţiilor autonomiste a diferitelor regiuni care au contribuit la formarea statului, îndeosebi Catalonia, provinciile basce şi, într-o mai mică măsură, Galicia şi Asturias. Primele două, Catalonia şi Ţara Bascilor, s-au bucurat de un statut de autonomie pe toată durata celei de a II-a Republici şi a Războiului Civil şi guvernele în exil ale acestor provincii au ţinut sus stindardul autonomiei. Mişcarea naţionalistă victorioasă a adoptat o politică de uniformizare forţată, nu numai în ceea ce priveşte instituţiile partidului şi ale guvernării, ci şi a folosirii exclusive a limbii spaniolei castiliane drept unică limbă naţională, alături de alte măsuri mai puţin importante dar nu mai puţin supărătoare, cum ar fi interzicerea însemnelor regionale.

În al treilea rînd, rolul armatei în viaţa politică a fost diferit în cele trei ţări, cu toate că în Spania, ca şi în Grecia, a intervenit şi ea în mod frecvent, de îndată ce au fost stabilite instituţiile parlamentare, uneori ca forţă conservatoare, alteori de partea forţelor liberale. Însă, în lumea postbelică, forţele armate spaniole şi-au menţinut rolul lor de ultim sprijin al regimului instituit de către Franco şi au figurat printre principalii beneficiari ai acestui regim în ceea ce priveşte partea din venitul naţional destinată bugetului militar şi sinecurilor acordate mai cu seamă comandanţilor mai în vîrstă. Cu toate acestea, în anul 1975, mulţi dintre înalţii coman-

danţi militari din epoca războiului civil fie muriseră fie erau trecuţi în rezervă, iar în posturile influente ajungeau oameni noi, ale căror antrenament şi orientare politică datorau mai mult Americii decît Europei anilor '30 şi '40. În afară de aceasta, forţele armate spaniole nu mai trăseseră nici un foc de armă de vreo treizeci şi cinci de ani. În această privinţă, militarii spanioli se deosebesc în mod substanţial de camarazii lor portughezi, care s-au văzut din ce în ce mai des implicaţi în războaiele de gherilă din Mozambic şi Angola şi influenţaţi în cel mai înalt grad de însăşi ideologia pe care o combăteau. În sînul forţelor armate spaniole poate exista un anumit număr de comandanţi şi de ofiţeri favorabili democratizării armatei şi a statului; însă, în general, ele continuă să constituie o forţă aflată de partea legii şi a ordinii în sensul cel mai îngust al acestor concepte şi — mai degrabă — de partea continuităţii decît în favoarea schimbării.

Cu toate acestea, diferenţa cea mai notabilă dintre situaţia existentă în Spania şi aceea din Grecia sau Portugalia constă din faptul că în ultimele două ţări instituţiile parlamentare au fost restaurate prin intermediul unei lovituri iar în cazul Portugaliei al unei revoluţii, pe cîtă vreme în Spania procesul transformării unei dictaturi într-o democraţie liberală a fost iniţiat pe cale evolutivă, o dată cu moartea dictatorului Francisco Franco la 25 noiembrie 1975. De asemenea, tot spre deosebire de Grecia şi de Portugalia, în Spania a supravieţuit o instituţie — monarhia — care poate călăuzi această tranziţie. Bătrînul dictator pregătise cu multă grijă o structură constituţională destinată să păstreze regimul întemeiat de el şi să-l oblige în acest sens pe noul şef al statului, atît prin intermediul unui jurămînt de loialitate faţă de „Mişcarea Naţională" (adică faţă de ceea ce a mai rămas din ideologia falangistă, botezată astfel pînă la convertirea ei într-o serie de principii generale), cît şi printr-o reţea de instituţii — printre care *Cortes*-urile şi Consiliul Regatului, singurele care îi puteau propune regelui lista persoanelor dintre care trebuia să-l numească pe primul ministru — susţinute pe de o parte de către forţele armate, iar pe de altă parte de garda civilă şi de poliţie. Restaurarea monarhiei a fost dusă la bun sfîrşit cu repeziciune şi cu demnitate (într-o asemenea măsură încît ne-am putea întreba dacă regele Constantin nu s-ar fi aflat în exil atunci cînd a căzut regimul

coloneilor, nu s-ar fi văzut şi el reîntronat, deşi, fără îndoială, forţele armate spaniole sînt cu mult mai ataşate monarhiei, atît prin tradiţie cît şi prin temperament, decît acelea din Grecia modernă); cu toate acestea, una dintre slăbiciunile noului regim este tocmai aceea că legitimitatea sa poate să fie contestată.

Regimul acesta se confruntă cu o serie de probleme grave. Cea dintîi şi, totodată fundamentală este aceea a procesului prin care urmează a fi introduse schimbările constituţionale. Luînduse în considerare faptul că regele a demonstrat o voinţă evidentă de a promova evoluţia Spaniei în direcţia transformării ei într-o democraţie parlamentară, regimul a fost acceptat pentru moment şi a dobîndit o oarecare popularitate. Există un guvern al cărui prim-ministru este ales de către rege dintre candidaţii propuşi de Consiliul Regatului şi care îi alege la rîndul său pe membrii Cabinetului. Guvernul nu este răspunzător în faţa *Cortes*-urilor; în realitate, nu este limpede nici măcar dacă el este răspunzător în faţa regelui. Există un parlament — *Cortes* — însă el nu este propriu-zis un parlament în sensul occidental al cuvîntului, dat fiind că actualii săi componenţi nu au fost aleşi prin sufragiu universal, ci printr-o procedură mixtă — de numire şi de reprezentare instituţională (cu alte cuvinte, prin numirea indirectă de către executiv, cu excepţia cazului „împuterniciţilor familiali"). Există, de asemenea, o „opoziţie extraparlamentară" sau, mai bine spus, mai multe asemenea opoziţii. În spectrul politic, la stînga guvernului regal, se află plasate în număr mare un şir de asociaţii sau de partide politice semiclandestine care merg de la democrat-creştini, trecînd prin diferite tipuri de socialişti (naţionali sau regionali), şi pînă la membrii Partidului Comunist, aflat în ilegalitate. Grosul acestor partide a fost reunit în aşa-numita „Coordonare Democratică", în scopul de a prezenta o platformă comună în cea dintîi fază a tranziţiei de la dictatură la democraţie, adică tocmai faza în care urmează a fi discutată forma viitoarei puteri constituante (dacă nu, încă, şi aceea a viitoarei constituţii).

În dreapta guvernului s-a creat un număr oarecare de asociaţii politice (în actuala etapă ar fi incorect ca ele să fie denumite partide), cum ar fi acelea autointitulate Noua Forţă, Luptătorii Regelui Hristos ori Alianţa Populară, în scopul apărării — uneori chiar prin mijloace violente — a valorilor regimului franchist, va-

lori pe care membrii acestuia le cred a fi în mod serios amenințate. Mai există şi partide naţionaliste, fie semi- clandestine, fie cu adevărat ilegale, care se întind de la Adunarea din Catalonia şi pînă la mişcarea teroristă bască ETA — A V-a Adunare. Mijloacele de informare spaniole au manifestat tendinţa, probabil conştientă, de a califica partidele de stînga drept „opoziţie". Această opoziţie nu are însă un mai mare drept la legitimitate decît guvernul, dat fiind faptul că sprijinul pe care ea se bizuie nu s-a manifestat încă în mod public, prin intermediul alegerilor. Opoziţia poate glăsui prin intermediul membrilor partidelor sau asociaţiilor politice care o alcătuiesc, însă nu se poate prezenta pe sine drept purtătoarea de cuvînt a poporului în faţa guvernului, pînă în momentul în care ascendentul nu îi va fi atestat în mod public prin mijlocirea urnelor. Iar faptul că mijloacele de informare în masă se referă la partidele reunite în Coordonarea Democratică, numindu-le „opoziţia", nu ar trebui să ne facă să uităm de existenţa altor grupări, asociaţii sau partide aflate în embrion, opuse şi ele guvernului — unele chiar de dreapta — chiar dacă nu sînt şi unite între ele. Paralela care ne vine în primul rînd în minte cînd studiem actuala constelaţie politică spaniolă este aceea cu domnia regelui George al III-lea în Anglia de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, cînd guvernul era alcătuit din „Prietenii Regelui" însă nu exista încă un partid guvernamental în Camera Comunelor şi, bine înţeles, nici opoziţie.

Chestiunea arzătoare în Spania momentului în care scriem cartea este aceea a mecanismului prin care poate fi dusă pînă la capăt reforma constituţională într-o manieră acceptabilă pentru cele mai importante curente ce au luat naştere în ţară. Monarhia este moştenitoarea regimului franchist, iar această moştenire apasă asupra ei şi o discreditează. Ea este, însă, totodată, după o îndelungată paranteză, şi continuatoarea vechii tradiţii monarhice la care se şi străduieşte să se întoarcă. Pentru a izbîndi acest lucru, ea încearcă să salveze această continuitate, promovînd reforma constituţională dinlăuntru şi obţinînd aprobarea instituţiilor franchiste — Consiliul Regatului şi *Cortes*-urile, alese pe baza actualului sistem „organic" — în vederea propriei lor modificări sau desfiinţări. În concordanţă cu acest program, primul ministru, Adolfo Suárez, a dat publicităţii, la 12 septembrie 1976, un pro-

iect de reformă care proclamă drept „lege fundamentală” a statului spaniol stabilirea unor *Cortes*-uri bicamerale alese prin sufragiu universal; unităţile administrativ-teritoriale ale ţării ar urma, potrivit acestui proiect, să fie reprezentate în Camera superioară, cameră pentru care regele va putea numi un număr de senatori echivalent cu a cincea parte dintre cei aleşi. Aceste instituţii vor proceda la redactarea unei noi constituţii, care va trebui să fie aprobată de majoritatea absolută a parlamentarilor din cele două camere. Proiectul, respins în principiu atît de către Coordonarea Democratică a „opoziţiei”, cît şi de către Consiliul Naţional al Mişcării, avea să fie în cele din urmă aprobat de către *Cortes*-uri în ultimele zile ale lunii noiembrie 1976.

Opoziţia grupată în Coordonarea Democratică se află în discrepanţă cu guvernul în privinţa chestiunii de bază a puterii constituante. Partizanii ei pretind ceea ce numesc ei înşişi „ruptura democratică”; cu alte cuvinte, resping legitimitatea corpurilor legiuitoare însărcinate cu problemele constituţionale şi înfiinţate cu aprobarea şi prin autoritatea unor instituţii moştenite de la regimul lui Franco. După opinia acestora, ar trebui să se constituie de îndată un guvern provizoriu, reprezentînd într-o manieră cît mai amplă cu putinţă opiniile politice şi însărcinat cu convocarea şi supervizarea alegerilor unei Adunări Constituante, căreia să-i revină îndatorirea de-a hotărî forma statului şi compoziţia guvernului. Acest lucru ar implica dizolvarea sau neutralizarea — prin autoritatea exclusivă a regelui — a instituţiilor moştenite de la Franco, procedură pe care monarhul o respinge, deoarece preferă să aibă consimţămîntul acestor instituţii pentru propria lor desfiinţare. Din punct de vedere constituţional, Spania pare să retrăiască acel conflict din secolul al XIX-lea — dintre o cartă acordată şi puterea constituantă a poporului — şi aceasta în ciuda faptului că a fost găsită o ieşire din atare situaţie, prin propunerea unui referendum asupra programului reformei.

Există, cu toate acestea, şi alte dificultăţi pe drumul tranziţiei de la dictatură la un stat constituţional-pluralist. Desigur, toate societăţile sînt pluraliste; există însă şi sisteme care refuză acest pluralism (sociologia sovietică, de exemplu, continuă să nege că Uniunea Sovietică ar fi o societate pluralistă) şi, dimpotrivă, regimuri care consideră ca pe una dintre principalele funcţiuni ale

Constituţiei dobîndirea liberei funcţionări a pluralismului social, prin intermediul instituţiilor politice şi judecătoreşti.

O Spanie constituţional-pluralistă, cu alte cuvinte capabilă să asigure libera funcţionare a tot ceea ce există pluralist într-o ţară cu adevărat modernă, trebuie să recunoască minimum patru tipuri de pluralism. Pe primul plan se situează pluralismul politic. Trebuie să existe o totală libertate de asociere politică, iar partidele politice să fie libere de a lupta pentru putere şi a putea îndepărta de la putere un guvern — aceasta prin mijloacele tipic constituţionale care sînt opoziţia parlamentară şi alegerile libere, desfăşurate cu regularitate. Nu mai este nevoie să spunem că nici alegerile libere nu pot să aibă loc şi nici opoziţia nu poate să funcţioneze într-o manieră adecvată în lipsa unei totale libertăţi de informare şi în absenţa unei puteri judecătoreşti independente.

Dobîndirea pluralismului politic suscită însă anumite probleme. Partidul Comunist Spaniol nu a fost încă scos din ilegalitate în momentul în care noi scriem cartea de faţă. Grupul de Coordonare Democratică exercită presiuni în vederea dobîndirii legalizării P.C.S. pe care l-a primit în sînul său, în concordanţă cu principiul după care comunismul este mai puţin primejdios în cîmp deschis decît în clandestinitate. Alte curente politice continuă să facă legătura între acest partid şi ororile Războiului Civil din Spania, iar propaganda franchistă a avut multă grijă ca ele să nu fi fost uitate. În ceea ce îl priveşte, însuşi Partidul Comunist Spaniol a început să se prezinte în mod sistematic ca fiind dispus să colaboreze cu partidele burgheze liberale (mai întîi în cadrul Juntei Democratice şi, mai deplin, in sînul Coordonării Democratice), luîndu-şi-l fără echivoc drept model pe italianul Enrico Berlinguer şi nu pe portughezul Alvaro Cunhal. Nu ştim dacă P.C.S. va putea ajunge să acţioneze în mod liber în Spania, însă este puţin probabil, de bună seamă, ca actualele *Cortes*-uri să ajungă să îl legalizeze.

Libertatea presei, a informaţiei şi a propagandei sînt, de asemenea, esenţiale în procesul politic modern; în Spania, chiar dacă presa se bucură *de facto* de suficientă libertate de opinie şi de publicare a ştirilor, ei nu i se îngăduie să critice monarhia, statul sau unitatea naţională. Însă, chiar dacă Partidul Comunist Spaniol este pentru multă lume asociat cu Războiul Civil, există şi mulţi

oameni care cred că imunitatea la critică a armatei ca instituţie şi a militarilor ca indivizi este un soi de legat testamentar al aceluiaşi război, de care ar trebui să se facă abstracţie. Tot astfel, şi poliţia continuă să rămînă în bună măsură deasupra legii şi imună la investigaţia publică, în vreme ce puterea judecătorească încă mai are nevoie să-şi dobîndească indiscutabila autoritate faţă de delictele împotriva ordinii publice.

Vine la rînd, după aceea, pluralismul social. Grupurile sociale sînt motoarele acelei societăţi industriale moderne în care Spania este pe cale să se transforme. Producătorii, cu alte cuvinte muncitorii industriali, ţăranii, liber-profesioniştii şi toţi aceia care asigură producerea bunurilor şi serviciile în lipsa cărora o societate modernă şchioapătă şi este în cele din urmă cuprinsă de paralizie, se pot bizui astăzi — în virtutea independenţei sistemului industrial — pe puternice mijloace de acţiune directă spre a-şi impune deciziile la scara întregii societăţi. În Marea Britanie, Franţa şi Germania au fost create sisteme de consultare sau, după cum se spune de obicei în limbile franceză şi germană, de „concertare" directă între organizaţiile reprezentative ale producătorilor şi persoanele care, în sînul guvernului sau în cadrul parlamentului, fac politica în stat. Aceste canale de concertare sînt esenţiale în societăţile industriale moderne. Nu poate să fie formulată o politică economică şi socială în lipsa realizării acestui acord şi a „coparticipanţilor sociali", chiar şi atunci cînd existenţa acordului are tendinţa de a reduce însuşi controlul guvernamental şi, mai cu seamă, influenţa opoziţiei. Instituţiile cele mai importante în această sferă de decizie sînt uniunile sindicale. Întrucît acestea sînt obişnuite să nu aibă a da seama decît propriilor lor membri, problema este ca ele să poată fi convinse a-şi asuma plenitudinea responsabilităţilor politice în concordanţă cu interesele naţionale. Modul în care poate fi canalizat acest nou fenomen social prin intermediul instituţiilor parlamentare este o chestiune pe care fiecare ţară trebuie să şi-o rezolve singură, pe calea alegerii liderilor sindicali în parlament, a asigurării prezenţei reprezentanţilor sindicali în Camera superioară sau a reprezentării sindicatelor prin intermediul partidelor politice. În ceea ce priveşte Spania, în acest domeniu totul trebuie luat de la început. Sindicatele verticale ale regimului franchist sînt nepopulare şi şi-au pierdut astăzi

orice credit, chiar dacă nu din lipsă de fonduri. „Comisiile muncitoreşti" au supravieţuit epocii represiunilor şi acţionează azi la lumina zilei sau aproape; însă, odată dezvăluită obedienţa comunistă a liderilor lor, rămîne de văzut care le va mai fi însemnătatea atunci cînd sindicatele libere vor putea să fie organizate şi să funcţioneze. A renăscut şi Uniunea Generală a Muncitorilor din Spania, anterioară războiului civil, cu sprijinul partidelor social-democrate europene; pînă la ce punct va izbuti însă ea să se afirme faţă cu Comisiile Muncitoreşti indigene?

Există, de asemenea, un nu mai puţin important pluralism etnic, naţional sau regional. Şi aici, prescripţiile constituţionale în vederea unei depline participări, pe picior de egalitate, a regiunilor autonome la procesul politic naţional sînt condiţia prealabilă necesară pentru ca acest proces să se desfăşoare în mod coerent. Poate că nu este o simplă coincidenţă faptul că trei dintre cele mai înfloritoare economii ale lumii occidentale sînt federaţii: Statele Unite ale Americii, Germania occidentală şi Elveţia. Tot astfel, nu pare a fi o simplă coincidenţă aceea că, în ţara cu cele mai acute probleme economice, Marea Britanie, se află în pregătire o importantă operaţiune de autonomie regională. Soluţionarea problemelor regionale spaniole s-ar putea dovedi mai puţin spinoasă într-o panoramă de schimbări analoage produse şi în alte ţări.

În sfîrşit, există pluralismul economic, dreptul unor întreprinderi libere de a se concura în cadrul unei pieţe libere. Întocmai ca şi uniunile sindicale, ca şi regiunile, întreprinderile, îndeosebi cele mai mari, pot să-şi impună deciziile la scara întregii societăţi. Marile întreprinderi multinaţionale pot hotărî să se instaleze într-o ţară sau să o părăsească. În mod similar, cele naţionale pot să se extindă sau să facă noi investiţii ori să se abţină de la aceasta, dacă viitorul nu pare a le fi prielnic. Aceasta este una dintre trăsăturile vieţii societăţilor industriale moderne, iar regimurile care au făcut experimente de naţionalizare totală, ca Ungaria, sau care au încredinţat sectorului public o parte prea mare a industriei naţionale, ca Marea Britanie, încearcă astăzi să se întoarcă la norme manageriale mai flexibile. De bună seamă că toate aceste pluralisme, duse la exces, pot să se anuleze reciproc. Independenţa nemăsurată a uniunilor sindicale poate să se manifeste potrivnic intereselor regionale şi ale întreprinderilor, tot astfel cum acordarea unei independenţe excesive întreprinderilor poate adu-

ce prejudicii atît mişcării sindicale cît şi regimurilor înseşi. Şi tocmai pluralismul politic este chemat să reconcilieze aceste pluralisme divergente, să acţioneze ca o forţă centripetă unificatoare a acestor forţe centrifuge.[1]

Nu trebuie să uităm însă nici pluralismul internaţional. Nici o ţară din lume şi cu atît mai puţin un stat cu o industrie avansată nu poate astăzi să ducă la bun sfîrşit o mare politică naţională fără a se găsi „integrată" în unităţi mai ample, transnaţionale sau supranaţionale. Experienţa ţărilor occidentale grupate în Comunitatea Economică Europeană şi — într-un context totalmente diferit şi cu alte motivaţii — aceea a statelor europene din răsăritul continentului membre ale C.A.E.R. sînt indicii ale acestei necesităţi de integrare regională.[2]

Cele trei ţări pe care le-am studiat pînă acum au acordat prioritate, în noua lor orientare politică, dorinţei de integrare în Comunitatea Economică Europeană. Guvernul Karamanlis a făcut din aderarea Greciei — care era deja unul dintre statele asociate la C.E.E. — unul dintre punctele principale ale programului său. Raţiunile sînt cît se poate de evidente. Situată între Iugoslavia, Albania, Bulgaria şi Turcia, Grecia are nevoie să stabilească legături directe cu Europa occidentală şi cu statele cu regimuri democratice parlamentare, mai cu seamă de cînd NATO, ale cărei membre sînt atît Grecia cît şi Turcia, a încetat a mai reprezenta canalul viabil de comunicare, din cauza tensiunilor existente dintre cele două ţări[3]. În afară de aceasta, Greciei, ţară subdezvoltată cu

---

1 De aceea, procesul „concertării" între cele trei mari forţe corporatiste — sindicate, întreprinderi şi regiuni — trebuie să se desfăşoare în mod continuu, mai înainte ca guvernul să intervină. Toţi aceia care admiră victoriile economice ale Germaniei occidentale şi obişnuiesc să le atribuie „disciplinei" uniunilor sale sindicale, uită că în această ţară regiunile (*Länder*) se bucură de autonomie federală şi că întreprinderile au acceptat de multă vreme coparticiparea muncitorilor (*Mitbestimmung*). În acest mod, se menţine un strîns contact între cele trei forţe corporatiste.

2 După 1977, cele trei state s-au integrat modelului statelor constituţional-pluraliste; ele au fost admise în C.E.E. (*nota red.*).

3 Această stare de tensiune greco-turcă este, probabil, cel mai mare obstacol în calea admiterii cu drepturi depline a Greciei în Comunitatea Economică Europeană. Dacă C.E.E. ar admite Grecia în acest moment, ar da impresia că întreaga comunitate se întoarce împotriva Turciei,

grave probleme de ordin economic, i-ar plăcea să stabilească o colaborare pe termen lung cu zonele industriale europene cărora, după cum evocă plin de dibăcie guvernul elen, economia sa le este complementară. De asemenea, în Portugalia, strîngerea legăturilor cu Comunitatea Economică Europeană face parte din programul tuturor partidelor politice, cu excepţia celui comunist. Partidul socialist al lui Mario Soares în mod special, a primit un însemnat sprijin din partea partidelor social-democrate şi socialiste din Europa occidentală, atît din ţările membre ale C.E.E. cît şi din celelalte. În Spania, guvernul regal şi majoritatea partidelor de opoziţie se declară în favoarea intrării în Piaţa Comună (excepţie făcînd numai formaţiunea „Noua Forţă"). Opinia generală este aceea că apartenenţa la Europa va servi nu numai la facilitarea tranziţiei de la dictatură la democraţie, cît şi la stabilizarea ei ulterioară.

Dorinţa evidentă a forţelor constituţionale liberale din cele trei ţări sus-menţionate de a intra în Europa ridică în faţa Pieţei Comune anumite probleme, în parte politice şi în parte economice. Pe frontul politic C.E.E. a subliniat întotdeauna că acordarea condiţiei de membru cu depline puteri pretinde prezenţa unor instituţii reprezentative funcţionînd în mod adecvat şi consideră ca fiind una dintre obligaţiile sale acordarea unui sprijin pentru consolidarea unor asemenea regimuri parlamentare. În acest sens, C.E.E. va privi probabil cu ochi mai buni Grecia şi Portugalia decît actualul regim spaniol, încă „pus la încercare". În Comunitatea Economică Europeană au fost exprimate însă şi o serie de îndoieli cu privire la oportunitatea admiterii mai multor ţări, atîta vreme cît integrarea actualilor săi membri nu a făcut suficiente progrese, cu alte cuvinte în momentul în care Comunitatea nu este încă decît o vagă asociaţie interguvernamentală şi transnaţională de ţări, care nu păşeşte cu suficientă repeziciune către o structură supranaţională cu caracter federativ sau confederativ. În afară de aceasta, în toate trei cazurile ar trebui să se procedeze la ajustări dificile în scopul integrării acelor economii mediteraneene în C.E.E. Comisia poate să privească plină de jusificată teamă introducerea într-o familie de societăţi industriale avansate,

---

ceea ce ar presupune o mare răsturnare în strategia defensivă a Europei occidentale în zona sud-estică şi orientală a Mării Mediterane.

cu niveluri de viaţă relativ înalte, aşa cum erau primele şase state membre, a unui număr excesiv de mare de ţări subdezvoltate şi cu niveluri coborîte ale venitului naţional, fapt ce ar reduce idealurile economice ale Comunităţii şi ar obliga-o să amîne deplina integrare a statelor care, prin omogenitatea lor, îndeplinesc toate condiţiile. Aderarea Irlandei a fost un exemplu limpede pentru unele efecte contraproductive ale acestui tip de expansiune geografică. Nici Grecia şi nici Portugalia nu dispun de mari resurse economice care, supuse rapidei industrializări din sînul Pieţei Comune şi cu colaborarea C.E.E., să poată transforma ambele ţări în asociaţi mai uşor comparabili cu celelalte state membre. În această privinţă, Spania este poate mai norocoasă, atît prin resurse, cît şi prin gradul său de industrializare şi de dezvoltare a sferei serviciilor. Rămîne însă de văzut dacă aceste industrii vor putea suporta competenţa întreprinderilor din marile state industrializate europene şi, îndeosebi, dacă — aşa cum este de aşteptat — democratizarea Spaniei nu va fi însoţită de o creştere a numărului conflictelor de muncă, o dată cu reapariţia uniunilor sindicale şi cu statuarea dreptului la grevă.

În sfîrşit, instituţiile politice ale celor trei ţări despre care am vorbit mai sus vor fi în mod inevitabil afectate de evoluţia instituţiilor reprezentative ale Comunităţii Europene, în care vor fi invitate să se integreze într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat. Comunitatea Europeană se găseşte încă în etapa de constituire a instituţiilor sale politice; există însă încă de pe acum un Parlament european, pentru care sînt proiectate alegeri în primăvara anului 1978, organizate probabil pe bază de sufragiu universal în toate ţările membre. Atîta doar că, dacă se ajunge prin aceste alegeri la proporţii asemănătoare celor din parlamentele naţionale, care acum numesc un număr de deputaţi europeni proporţional cu propria lor componenţă politică, rezultatul va fi acela al unei serii întregi de relaţii între guverne şi opoziţiile naţionale şi între grupările majoritare şi minoritare din Parlamentul european. Un partid care se află în opoziţie în ţara lui se poate trezi că face parte din gruparea majoritară din Parlamentul european şi viceversa. Opoziţia se poate astfel bucura mai mult decît guvernul de privilegiul de a acţiona pe două scene şi poate găsi o consolare pentru înfrîngerile pe plan intern în victoriile sale europene. În acest

mod, în faţa partidelor de opoziţie se poate deschide o gamă de opţiuni, capabilă să le acorde o vigoare de care sînt lipsite în mediul naţional.

Într-un alt context, Comunitatea Europeană poate oferi pe termen lung o soluţie mai dătătoare de speranţă pentru atenuarea tensiunilor naţionale ale unei ţări ca Spania. Întrucît, indiferent dacă Parlamentul european va deveni în cele din urmă o adunare bicamerală, multicamerală sau pur şi simplu unicamerală aşa cum pare cel mai probabil, în sînul său vor putea fi contemplate soluţii mai ample pentru conflicte, care, aşa cum se va vedea foarte limpede, sînt comune multor ţări şi au dimensiuni europene. Anumite regiuni care sînt trecute cu vederea sub raportul deciziilor luate la nivel naţional vor putea afla că problemele lor sînt mai uşor de rezolvat de îndată ce sînt situate în perspectiva europeană. Rămîne numai să sperăm că evoluţia Comunităţii Economice Europene va avea loc *pari passu* cu evoluţia noilor săi membri potenţiali în direcţia pluralismului constituţional.

VI
ÎNCHEIERE: ALTERNATIVA LA TERORISM

Morala analizei întreprinse de noi este, în mod evident, dialectică. Oriunde există o societate, există şi conflict politic, oricum ar fi el denumit şi indiferent în ce condiţii ar apărea. Cu cît o societate este mai puţin dezvoltată, cu atît vor fi mai rudimentare şi chiar mai violente modalităţile prin care acest conflict va da glas ciocnirii de opinii şi de interese dintre diferitele grupuri şi diverşii indivizi. Şi, cu cît societatea este mai articulată şi mai diversificată, cu atît mai mare va fi nevoia ca membrii săi să se pună de acord în privinţa modalităţilor de a nu fi de acord. În acest sens, se poate spune că acest conflict politic îşi are propria sa dinamică internă. El este un joc care are tendinţa de a-şi stabili propriile sale reguli de desfăşurare. Dinamica dezacordului politic este însăşi instituţionalizarea politică. În Occident, instituţia opoziţiei politice a fost soluţia ultimă în căutarea unei exprimări organizate a disensiunii, proprie oricărei societăţi omeneşti. În ceea ce priveşte opoziţia politică organizată ca instituţie, şi-a atins ea oare zenitul spre sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX şi acum se află la asfinţit? Iată o chestiune care nu poate să fie disociată de problema mai amplă a viitorului sistemului parlamentar în vremurile noastre. Se va adapta oare acest sistem ca răspuns la provocarea noilor procese economice şi sociale, ori va intra în decadenţă? Iar o asemenea adaptare va determina ea cumva limitări ale funcţiilor şi importanţei opoziţiei, aşa cum s-a sugerat deja de diverse sectoare ale societăţii, uneori chiar opuse? Vor apărea oare alte forme de opoziţie care să o înlocuiască — într-o oarecare măsură — pe aceea „loială"?

Atitudinea din ce în ce mai critică a anumitor sectoare ale opiniei publice din Marea Britanie şi Statele Unite ale Americii faţă de parlamente şi de partidele politice nu poate decît să întărească

tendinţa populară de acceptare a formelor de opoziţie extraparlamentară şi chiar a acţiunii directe. În paginile anterioare ne-am referit la un anumit număr de raţiuni care acreditează această reconsiderare critică a funcţionării instituţiilor politice. Una dintre ele o constituie aparentul contrast dintre stabilitatea dobîndită în Franţa pe vremea guvernării lui de Gaulle şi în Germania occidentală sub conducerea unui guvern de coaliţie şi dificultăţile de care se izbeşte Marea Britanie în încercarea sa de a-şi adapta politica la resursele sale economice. O altă raţiune o reprezintă scepticismul crescînd pe care îl provoacă în ambele ţări citate mai sus declaraţiile conducătorilor lor politici şi, în special, pretinsa insuficienţă a informării parlamentelor şi a opiniei publice cu privire la politica guvernului, scepticism care a fost cel mai bine exprimat prin faimoasa formulă a „lipsei de credibilitate". Mai există în plus, spectacolul oferit de conflictele referitoare la disciplina de partid iscate în sînul marilor partide parlamentare, conflicte care se repercutează chiar asupra autorităţii parlamentului. În consecinţă, generaţia mai tînără — probabil fiind şi incapabilă să înţeleagă semnificaţia mai profundă şi însemnătatea instituţiilor şi a procedurilor tradiţionale — este înclinată să le respingă ca nemaifiind adecvate unei guvernări şi unei opoziţii dinamice şi eficiente. De altfel, expresii ca „maşină de minţit" şi „coridoare ale neputinţei" sînt ilustrative pentru o asemenea orientare.

Însă, în ceea ce priveşte repercusiunile ei, poate că indiciul cel mai important al deziluziei faţă de sistemul parlamentar din Marea Britanie este atacul pornit dinspre ambii poli ai industriei, de către manageri. Deşi se află pe poziţii opuse în sfera economică şi socială, aceste forţe par a-şi fi găsit unicul punct comun în atacurile îndreptate împotriva Parlamentului. Unii dintre purtătorii lor de cuvînt au declarat că procedurile parlamentare şi îndeosebi relaţia clasică dintre guvern şi opoziţie ar putea fi suprimate sau limitate, în folosul eficienţei. În acest mod, s-ar putea accelera confruntarea directă dintre guvern şi reprezentanţii diferitelor grupări socio-profesionale şi, astfel, activitatea guvernului s-ar îmbunătăţi. Tehnocraţii din ambele tabere ale industriei consideră că opoziţia politică este inutilă, ea fiind lipsită de putere ori relevantă. Tot astfel şi în Statele Unite, deziluzia pe care războiul din Vietnam le-a produs-o atît „uliilor" (sau reprezentanţilor

„complexului militar-industrial” după cum îi denumiseră generalul Eisenhower şi senatorul Fulbright) pe de o parte, cît şi „porumbeilor” ori „liberalilor” pe de altă parte, i-a condus pe mulţi la concluzia că nici partidele politice şi nici opoziţia parlamentară nu mai erau capabile să influenţeze de-acum înainte desfăşurarea evenimentelor politice.

Valul acesta în continuă creştere de critici la adresa sistemului parlamentar în acele ţări în care el funcţionează pe deplin este fără îndoială expresia preocupării generale pentru vigoarea şi capacitatea sa de adaptare, într-un moment în care societatea pluralistă pare a fi pe cale să se transforme într-o societate structurată. El reflectă, de asemenea, atitudinea mai tradiţională a duşmanilor de stînga şi de dreapta ai sistemului parlamentar, care trag speranţa că îl vor vedea prăbuşindu-se sub greutatea actualelor probleme, pentru a fi înlocuit cu o formă de guvernare capabilă să limiteze ori să interzică orice formă legală de opoziţie organizată.

Să ne referim, aşadar, la acest din urmă punct[1]. Problema depăşeşte limitele frontierelor naţionale şi este strîns legată de noile doctrine asupra revoluţiei, a căror expresie extremă se poate întîlni în doctrina chineză şi cubaneză. Ceea ce se află în realitate dedesubtul acestor doctrine este teama revoluţionarilor contemporani că aceia ce guvernează societăţile industriale moderne sînt în stare să le ofere celor oprimaţi suficiente paliative spre a izbuti să-i îndepărteze de la lupta de clasă împotriva opresorilor lor. Aceste noi mişcări revoluţionare de opoziţie fac apel la cele mai mizere şi nefericite, mai inadaptabile şi mai naufragiate pături ale societăţii; ele se concentrează asupra ţăranilor deposedaţi de pămînt şi îi răscoală împotriva oraşelor şi a culturii urbane, ca în Cambodgia; se proclamă întruparea unei revoluţii a desperării şi chiar a morţii, în scopul de a creşte febra revoluţionară pînă la cote extreme, astfel încît să poată fi sigure că represaliile vor tăia toate punţile dintre guvernanţi şi mase. Metoda lor ambiţionează să impresioneze populaţia mai curînd prin acţiune directă decît prin argumente şi discursuri. În sensul acesta, asemenea mişcări sînt de „de două ori extraparlamentare”, după cum preferă grupa-

---

1 În ed. engl. acest alineat urmează imediat după primul alineat (*nota red.*).

rea extremistă vestgermană S.D.S. şi liderul său Rudi Dutschke să le denumească. O atare formă de acţiune poate fi întîlnită mai cu seamă în grupările studenţeşti. În Occident, asemenea idei sînt răspîndite de obicei doar în rîndurile unor grupări marginale, însă au ajuns să influenţeze metodele de acţiune ale unor grupări muncitoreşti, care au început să se lase fascinate de „veşnica stare de nelinişte muncitorească" şi de „acţiunea directă". Dacă o asemenea doctrină a violenţei ar ajunge să prevaleze, dacă acţiunea directă ar veni să înlocuiască opoziţia organizată, în viitor noi am putea deveni martorii unei deplasări a conflictului politic dintre zidurile protectoare ale parlamentelor în cu totul alte teatre de acţiune şi pe alte scene, am putea asista la sfirşitul jocului politic aşa cum s-a desfăşurat el pînă în momentul de faţă în Occident.

Terorismul s-a transformat într-un element cotidian al vieţii politice din anii '70[1]. Tentativele de asasinat, răpirile — adesea cu rezultate fatale — deturnările de avioane, bombele care ucid fără discrimare, asasinatele rituale, mitralierile în masă, expulzările şi execuţiile prin împuşcare, asasinarea unor personalităţi oficiale sau a unor membri ai opoziţiei, represiunile şi torturile brutale umplu spaţiile periodicelor, ale emisiunilor de radio şi mai ales ale programelor de televiziune, care ne pun fără nici un ascunziş în faţa unor asemenea orori. Trăim astăzi într-o epocă a terorismului[2]. Însă, pentru a putea înţelege mai bine fenomenul, trebuie să facem distincţia dintre terorismul oficial sau terorismul de stat şi terorismul de opoziţie ori terorismul revoluţionar, fie el de dreapta ori de stînga, dat fiind faptul că stînga nu deţine monopolul revoluţiei, şi nici, de bună seamă, pe acela al terorii. Este un lucru cert că un anumit terorism îi dă naştere celuilalt, de semn opus şi că ambele sînt legate între ele printr-un lanţ de cauzalitate. Cu toate acestea, cele două tipuri de terorism se deosebesc mult între ele, atît ca ţeluri cît şi ca mijloace.

Terorismul de stat este una dintre cele mai vechi metode de guvernare, chiar dacă apariţia conceptului de „teroare" este legată de Revoluţia Franceză de la 1789. Guvernele autoritare care

1 Finalul concluziilor este scris în 1977 (*nota red.*).
2 A se vedea Paul Wilkinson *Political Terrorism*, MacMillan, Londra, 1975.

încearcă să impună obedienţa societăţii au recurs întotdeauna la înfricoşare. Procesele şi execuţiile „exemplare" ca şi represiunile masive au slujit în toate epocile guvernărilor autoritare pentru a-i disciplina pe aceia care le erau supuşi. Cu mijloacele pe care le poate furniza tehnologia modernă pentru controlul poliţienesc total, prin represiunea imediată şi publicitatea sa obligatorie, terorismul statal a devenit încă şi mai eficient. Germania nazistă a fost un exemplu clasic de stat terorist, atît în interior, împotriva propriului său popor, cît şi — mai tîrziu — împotriva populaţiilor din ţările ocupate. Lenin a admis necesitatea terorii de stat, iar Rusia lui Stalin s-a transformat într-un model aproape perfect de stat totalitar terorist, atît în interiorul U.R.S.S. cît şi în ţările ocupate de către Armata Roşie. Eficienţa formelor moderne de terorism statal se poate evalua prin rapiditatea şi tăcerea cu care noi guverne născute din războaie civile, revoluţii sau contrarevoluţii izbutesc să pacifice ţări întregi prin mijlocirea unor tăcute băi de sînge, aşa cum s-au petrecut lucrurilor în Chile după căderea lui Salvador Allende, în Vietnamul de Sud ori în Cehoslovacia anului 1968.

Terorismul de stat poate da naştere anumitor forme de terorism revoluţionar, iar acesta — la rîndul său — îl exacerbează pe cel dintîi. Se creează în acest fel o spirală a răzbunării care conduce la situaţii disperate de paralizie culturală şi politică, în care se găsesc astăzi numeroase ţări din diferite părţi ale globului pămîntesc. Terorismul revoluţionar născut din terorismul de stat este expresia politică a unei legi fizice care ne spune că, dacă nu există ieşiri sau supape de siguranţă, presiunea sfîrşeşte prin a provoca explozii. Aceasta este astăzi situaţia în numeroase locuri din America Latină.

Însă mai există şi o altă formă de terorism revoluţionar. Cei care îl practică susţin că instituţiile democratice burgheze nefiind altceva decît o faţadă care ascunde formele crude ale mecanismelor opresive, trebuie mers fără ocolişuri la război împotriva acestor adversari ascunşi. Cei ce teoretizează în acest chip pentru a-şi justifica alegerea deliberată a metodelor violente, închid ochii în faţa evidenţei că în statele democratice moderne guvernele pot fi înlocuite prin mijloace paşnice. Sloganul utilizat „alegeri = trădare" demonstrează că ei au renunţat la soluţionarea paşnică a conflictelor, a unor conflicte pe care de multe ori le creează ei

singuri pentru a provoca — în conformitate cu teoriile unui Herbert Marcuse sau Franz Fanon — o reacţie brutală a forţelor armate sau a poliţiei care să le justifice punctul de vedere că acestea (armata şi poliţia) sînt autenticele instituţii ale puterii burgheze. Scopul final al acestor grupuri de „maoişti", „troţkişti" sau „guevarişti" ori al altor grupări ca banda Baader-Meinhof sau organizaţia „Septembrie Negru" este de a provoca războiul civil de pe urma căruia, în opinia unora dintre doctrinarii lor (cum ar fi însuşi Ernesto Che Guevara), poate să rezulte un nou conflict mondial.

De critica din partea acestor grupuri, bande şi grupuscule nu pot scăpa nici măcar partidele comuniste şi, în special cele occidentale, care, întrucît nu le urmează pe „adevărata cale revoluţionară", sînt denunţate ca fiind „îmburghezite" şi ridiculizate pentru că utilizează canalele parlamentare şi constituţionale ale luptei politice. Partidul comunist francez, italian şi spaniol sînt cele mai criticate, pentru a fi renunţat la dogma dictaturii proletariatului , pe care teroriştii revoluţionari o privesc cu admiraţie drept o sîngeroasă perioadă de teroare prin care Comuna sau statul revoluţionar înlocuiesc statul burghez ce a fost lichidat. Trebuie să spunem că, deşi partidele comuniste de guvernămînt recurg cu plăcere la utilizarea terorismului de stat, cele din Europa occidentală au renunţat în prezent să-şi utilizeze versiunea revoluţionară pentru a pune mîna pe putere. Ele ştiu cît se poate de bine că tehnicile adecvate societăţilor primitive ţărăneşti nu pot fi utilizate în societăţile industriale mature. Acolo unde clasa muncitoare industrială are un înalt nivel de viaţă, se bucură de o mare putere economică şi şi-a dezvoltat forme proprii de acţiune politică, pura dîstructivitate a terorii revoluţionare este contraproductivă. Deosebirile de doctrină dintre partidele comuniste occidentale şi Partidul Comunist al Uniunii Sovietice în ceea ce priveşte dogma dictaturii proletariatului ilustrează, in fond, deosebirea dintre psihologia politică a muncitorului industrial european din anii'70 şi muncitorul rus de la 1917. Partidul comunist sovietic este prea monolitic în concepţiile sale pentru a putea accepta faptul că pînă şi leninismul trebuia să evolueze de-a lungul a şaptezeci de ani.

Violenţa nu este însă monopolul acelora care doresc să schimbe structura socială şi politică a societăţii. Terorismul a fost adoptat drept armă de luptă de către mişcările naţionaliste extremiste sau de eliberare naţională, cum sînt Armata Revoluţionară Irlandeză (IRA) din Irlanda de Nord, Organizaţia pentru Eliberarea

Palestinei din Orientul Mijlociu, „Puterea Neagră” din Statele Unite ale Americii, mişcările africane de gherilă, gruparea bască ETA din Spania sau anumite organizaţii croate din Iugoslavia. În general, atît mişcările teroriste revoluţionare de extremă stîngă cît şi terorismul naţionalist reflectă nerăbdarea tinerilor faţă de *statu quo* şi hotărîrea lor de a obţine schimbarea „aici şi acum”, procedînd prin violenţă şi acţiune imediată şi nu prin intermediul unei evoluţii lente şi paşnice. Uneori, în disperarea acestor tineri palpită şi bănuiala că idealul lor (o Croaţie independentă, dispariţia statului Israel) este irealizabil. Astăzi, cînd mişcările politice extremiste sînt întocmai unor vase comunicante care îşi procură din aceleaşi surse armele şi explozibilele (pentru ce, altfel, dacă lucrurile n-ar sta aşa, am vedea terorişti japonezi implicaţi în măcelurile de pe aeroporturile israeliene?) şi îşi însuşesc cauze străine, mulţi terorişti nu mai luptă pentru un motiv concret, ci numai şi numai pentru a lupta pur şi simplu.

Terorismul revoluţionar a exercitat efecte distrugătoare asupra direcţiei vieţii politice în mai multe sensuri. El s-a dovedit complet dezarmat în faţa redutabilelor aparate ale terorii de stat din ţările comuniste, a făcut cu neputinţă rostirea discursului politic în societăţile în care existau dinainte instituţii democratice (cazul Republicii Uruguay) şi a favorizat în unele ocazii, prin excesele sale, reimplantarea unui terorism statal, aşa cum s-au petrecut lucrurile în Chile. Una dintre caracteristicile mijloacelor moderne de informare şi comunicare în masă — televiziune, cinematograf, literatură „populară” — este cultul pentru politica acţiunii „imediate” care acordă o importanţă tot mai mare violenţei şi cruzimii. În şcoli şi universităţi, partizani ai extremei drepte şi ai extremei stîngi îşi îndoctrinează ucenicii în spiritul teoriilor „acţiunii directe” şi ai „politicii imediate” şi îi învaţă să dispreţuiască dezbaterea politică, instituţiile reprezentative, drepturile minorităţilor şi opoziţia instituţionalizată. Dacă democraţiile doresc să supravieţuiască şi să înflorească trebuie să fie capabile a reînsufleţi credinţa în valorile care însoţesc libertatea politică prin exemplul instituţiilor lor şi, mai cu seamă, să întipărească această credinţă în minţile tinerilor, atît în aulele instituţiilor de învăţămînt, cît şi prin intermediul marilor mijloace de comunicare şi de informare în masă.

Cuprins